

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Historické vědy – etnologie

Ivana K o t r b a t á

**Česko-německé pohraničí: obraz toho
druhého**

**The Czech-German border area: the image
of the other**

Disertační práce

vedoucí práce – prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

podpis

Poděkování

Chtěla bych v první řadě poděkovat svému školiteli, panu prof. Leoši Šatavovi, za vedení práce.

V řadě druhé svým informátorům, kteří se v této práci díky svému svolení s uvedením někdy i velmi intimních skutečností svého života v biogramech, stali informátory s tváří, s osudem, minulostí i budoucností. Byli a jsou vpravdě klíčovou součástí studie, a ne jen zdrojem anonymních odpovědí na mé otázky.

Své poděkování uzavírám vyslovením vděčnosti své rodině a přátelům za inspiraci.

Abstrakt

Tato práce si dává za cíl ověřit pravdivost hlavní hypotézy, kterou je tvrzení, že Češi zauímají vůči Němcům stereotypní a předsudečné postoje. Součástí této hypotézy je také tvrzení, že smýšlení či jednání Čechů ve vztahu k Němcům je pak těmito stereotypy a předsudky ovlivněno.

V případě potvrzení této hypotézy se práce pokusí o analýzu těch nejběžnějších stereotypů. Zároveň se pokusí také zjistit, kde a v čem spočívá jejich původ, zda lze vysledovat jejich vývoj a formování a odhalit faktory, které se na tomto formování těchto stereotypů podílejí.

Kromě této analýzy se práce zaměří také na to, zda a jak se tyto předsudky projevují v každodenním životě v českém pohraničí. Část práce se rovněž soustředí na současné česko-německé vztahy, respektive na to, jak je lidé žijící v českém pohraničí vnímají a jak je hodnotí.

Práce je založena na terénním výzkumu, během něhož byly identifikovány a analyzovány narativní priority, vyprávění a postoje celkem osmnácti dotazovaných Čechů různého věku, vzdělání, profese a sociálního zázemí. Hlavní metodou sběru dat byly polostrukturované rozhovory, biografická metoda a metoda orální historie. Výzkum proběhl v letech 2008 a 2009 v oblasti česko-německého pohraničí resp. Tachovska.

Klíčová slova

česko-německé pohraničí – Tachovsko - stereotypy – předsudky – identita – etnicita

Abstract

The aim of this doctoral thesis is to verify the basic hypothesis, which claims that the Czechs have stereotypical and biased attitudes towards the Germans. A part of the hypothesis is also a claim that opinions or behavior of the Czechs in relation to the Germans is then affected by these stereotypes and prejudices.

In case of the verification of the hypothesis, the thesis attempts to analyze the most common stereotypes. At the same it also tries to determine where and what is their origin, whether it is possible to trace their development and formation and reveal factors involved in the formation of these stereotypes.

In addition to this analysis, the thesis also focuses on whether and how these prejudices manifest themselves in everyday life in the Czech border region. A part of the thesis also concentrates on contemporary Czech-German relations, or how they are perceived and judged by the people living in the Czech border region.

The thesis is based on the field research during which narrative priorities, narrations and attitudes of eighteen interviewed Czechs of different age, education, occupation and social background were identified and analyzed. The main methods of data collection were semi-structured interviews, biographical method and oral history. The research was conducted in the Czech-German border region Tachovsko in 2008 and 2009.

Keywords

the Czech-German border area – Tachov region – stereotypes – prejudices – identity – ethnicity

Obsah

1 Úvod.....	9
2 Stať teoreticko metodologická.....	13
2.1 Vymezení pojmů	13
2.1.1 Identita, etnicita a národ.....	13
2.1.2 Předsudky a stereotypy.....	24
2.1.3 Hranice a pohraničí.....	28
2.2 Terénní výzkum.....	32
2.2.1 Stanovení výzkumných otázek.....	32
2.2.2 Časový plán výzkumu.....	33
2.2.3 Poznámky k průběhu výzkumu.....	34
2.2.4 Šetření v oblasti česko-německých vztahů.....	42
2.3 Tachovsko ve světle výzkumů.....	43
3 Stať analytická.....	46
3.1 Identifikace a analýza narativních priorit v biogramech informátorů.....	46
3.1.1 Reflexe tzv. velkých dějin v biogramech informátorů.....	47
3.1.1.1 2. světová válka.....	49
3.1.1.2 Poválečný odsun německého obyvatelstva z Československa.....	52
3.1.1.3 Dosidlování československého pohraničí.....	57
3.1.1.4 Období normalizace.....	58
3.1.1.5 Otevření hranic.....	63
3.1.2. Komparace každodennosti v českém a německém prostředí ve výpovědích dotazovaných.....	65
3.1.2.1 Srovnání československé a německé každodennosti před rokem 1989	67
3.1.2.2 Srovnání československé a německé každodennosti od roku 1989 po současnost.....	75
3.2 Identifikace a analýza konkrétních heterostereotypů a autostereotypů.....	86
3.2.1. Heterostereotypy	86
3.2.1.1 Vzhled jako signifikantní znak Němců.....	89
3.2.1.2 Sebevědomí	92
3.2.1.3 Smysl pro pořádek.....	94
3.2.1.4 Vkus.....	96
3.2.1.5 Vážnost.....	99
3.2.1.6 Stravovací návyky.....	99
3.2.1.7 Soukromý život	103
3.2.2 Autostereotypy.....	107
3.2.2.1 Lenost a pasivita.....	108
3.2.2.2 Závist.....	109
3.2.2.3 Věčná nespokojenost.....	110
3.2.2.4 Vynalézavost.....	111
3.2.2.5 Vychytralost.....	112
3.2.2.6 Smysl pro humor.....	113
3.2.3 Autostereotypy a heterostereotypy - shrnutí.....	114
3.3.1 Vliv médií na vytváření obrazu toho druhého.....	117
3.4 Současné česko-německé vztahy z pohledu dotazovaných.....	121
3.5 Co je to německví a kdo je typický Němec.....	126
3.6 Co znamená žít v pohraničí.....	129
4 Závěr.....	133

4.1 Shrnutí.....	139
4.2 Summary	142
4.3 Zusammenfassung.....	144
5 Přehled literatury.....	147
Přehled grafů	152
Přehled obrázků.....	152
Fotografická příloha.....	152
6 Přílohy.....	153
6.1 Hranice a pohraničí.....	153
6.2 Z výzkumného deníku I.-IV.....	154
6.3 Obrazy Němce a němectví I.-V.....	155
6.4 Němectví na Facebooku.....	157
6.5 Fotografická příloha.....	158
6.6 Biogramy dotázaných.....	163

Seznam zkratek

AV ČR – Akademie věd České republiky

DDR – Deutsche Demokratische Republik (Německá demokratická republika)

FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

GAUK – Grantová agentura Univerzity Karlovy

ISS FSV – Institut sociálních studií Fakulty sociálních věd

KSV FF – Katedra sociálních věd Filozofické fakulty

OsF – Osobní fond

SOkA – Státní okresní archiv

SRN – Spolková republika Německo

ÚEF ČSAV – Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd

1 Úvod

Vznik této studie je založen na dvou klíkových předpokladech, které spolu souvisejí. Prvním z nich je místo. Lokalitou výzkumu je Tachovsko, oblast mně osobně velmi dobře známá. Tato oblast se jevila jako ideální prostředí pro dlouhodobý výzkum, neboť mi poskytovala dostatek času pro bádání, možnost se do terénu opakovaně vracet a v neposlední řadě jsem zde měla i řadu již dříve navázaných kontaktů a příslibů ke spolupráci. Druhým předpokladem je téma výzkumu, kterým je obraz toho druhého, tedy způsob, jakým čeští obyvatelé Tachovska vnímají přítomnost hranice, Němce a německví.

Těsná blízkost Německa (konkrétně Bavorska) je jednou z důležitých charakteristik Tachovska. Díky této blízkosti zde po léta docházelo k setkávání a také k oboustrannému vzájemnému působení Čechů a Němců. Je nasnadě, že tato situace vytvářela rovněž živnou půdu pro vznik nejrůznějších předsudků a stereotypů ve vnímání německých sousedů. Chtěla jsem pracovat právě na takovém tématu, které je aktuální a které má v neposlední řadě také určující vliv na soukromý i veřejný život. Jistě je možné namítnout, že témat vhodných k výzkumu na Tachovsku by se našla celá řada, a to i takových, která se bezprostředně nedaleké státní hranice s Německem netýkají. Téma *obrazu toho druhého* se však v biografickém vyprávění ukázalo být jako nejsilnější už v době, kdy jsem na Tachovsku prováděla sběr a analýzu dat pro svou diplomovou práci. V neposlední řadě jsem přihlédla i k tomu, aby bylo téma zajímavé i pro případné budoucí badatele.

Předesílám, že rozsah teoreticko metodologické části této studie nebude zřejmě tak obsáhlý, jak jsme u podobných prací zvyklí. Je samozřejmé, že jistý vhled do problematiky identity a etnicity bude nezbytný, neboť na zmíněných otázkách je studie založena, nicméně nezamýšlím zaplnit několik desítek stran textu stále stejnými citacemi odborné literatury. Nerada bych si však tímto závazkem zavřela cestu k možnosti citovat v této oblasti tolik oblíbené a uznávané autory, jakými jsou bezesporu například Assmann, Barth, Brouček, Ericsson, Hubinger, Le Goff, Šatava aj. Teoreticko metodologická část bude postačující pro to, aby zde byly dostatečně vyjeveny teoretické základy, ze kterých jsem vycházela, a to jak v terénu při výzkumu, tak při následné práci analytické, která zahrnovala přípravu a samotný vznik tohoto textu.

V práci dále uvedu také kratší pojednání a přehled o dosavadních výzkumech z oblasti společenských věd na Tachovsku realizovaných, včetně jejich výstupů (jedná se především o studentské práce diplomové a disertační). Věřím, že i tato část práce bude

přínosná, zejména pro budoucí zájemce o provedení nového šetření v dané lokalitě z důvodu komparace či restudie. Tento přehled pomůže dalším zájemcům při prvotní orientaci v terénu a domnívám se, že může být rovněž vhodným odrazovým můstkem při studiu další potřebné odborné literatury vztahující se k tématu.

Nyní k tomu, co ve statí najdeme. Považovala jsem za nezbytné vyjavit vymezení několika klíčových pojmů, mezi které počítám již zmíněnou etnicitu a identitu (tedy pojmy pro oblast etnologie a sociální antropologie zcela klíčové a to nejen v souvislosti s výzkumem stereotypů a předsudků v současných česko-německých vztazích, kterými se primárně zabývám), dále pak se jedná o tyto dvojice pojmů: stereotyp - předsudek a hranice – pohraničí. Vysvětlím také, jak pracuji s pojmem „němectví“ a proč jej uvádím v uvozovkách. Již nyní předesílám, že je velmi obtížné definovat jasné obrysy tohoto pojmu a vytyčit jakési konkrétní hranice, kterými by se oddělil od „neněmectví“. V důsledku principů výzkumu, které jsem si stanovila, uvedu, kterak chápou klíčové pojmy této práce dotázaní lidé. Konkrétně tedy v případě „němectví“ stručně načrtnu, že to bude jakýsi soubor názorů na to, *co to znamená být Němcem*, že budu citovat dotazované, kteří mluvili o charakteru, vzhledu, životním stylu, jazyku, ale i o obrazu Němců v médiích, a kteří hovořili také o vzájemných vztazích mezi Čechy a Němci. O vztazích, z nichž jednoznačně vyvstává vědomí toho, o jak důležitou součást identity Čechů se jedná, a která je právě v oblasti česko německého pohraničí snad silnější než kde jinde.

V části statě, kterou jsem nazvala analytickou, se zpracování poznatků získaných v terénu rozděluje do dvou větších kapitol. Do kapitoly první jsem zahrnula taková témata, která jsem v rozhovorech během terénního výzkumu zachytila nejčastěji a jejichž spontánnost, razance a četnost opakování svědčí o velkém významu, jaký jim dotazovaní přikládali. Nazývám je *narativními prioritami*. Druhá část, kterou považuji v této studii za stěžejní, představí konkrétní segmenty stereotypů a předsudků, které se podařilo identifikovat během výzkumu. Tato část se dále pokusí odpovědět též na otázky ohledně původu a vývoje takových stereotypů a také se pokusí odhalit principy, kterými tyto předsudky následně ovlivňují chování a jednání lidí. Akcentovány přitom budou projevy stereotypů a předsudků v běžném každodenním životě. Součástí rozboru bude taktéž analýza biografického zpracování těchto otázek.

Berme rovněž na vědomí, že práce je psána z českého pohledu na problematiku, čili že zpracovány jsou zde poznatky získané od česky mluvících dotázaných, žijících na české straně hranice, kteří sami sebe považují za Čechy, a které za Čechy vždy považovalo jejich

okolí i úřady. *Obraz těch druhých* je tedy obraz *Němců*. Značnou část práce zaujímají části přepsaných rozhovorů, které jsem pořídila v terénu. Nejsou nijak jazykově, gramaticky ani stylisticky upravené, a to z důvodu zachování maximální možné autenticity.¹

Až dosud jsem zmínila skutečnosti, které v práci najdeme. Jedná se o ty části mých plánů, které se podařilo zrealizovat a dovést úspěšně do konce. Ovšem hned dodávám, že kromě nich se nabízí celá řada témat příbuzných a vedlejších, pro která v této práci místo nezbylo, nebo námětů, které se nepodařilo uskutečnit.

Mezi nejsmělejší záměry, které předcházely vzniku této studie, patřilo představení německého pohledu na Čechy (na základě obdobného terénního výzkumu, který by proběhl mezi Němci na německé straně hranice k Tachovsku přilehlé) a uvést zde pro komparaci výsledky terénního výzkumu na stejné téma, ovšem v jiné příhraniční oblasti České republiky – Šluknovském výběžku (konkrétně se jednalo o města Dolní Poustevna a Sebnitz). I mě se ale bohužel stalo to, co si výzkumník většinou nerad připouští – že kvalitně obsáhnout tak široké téma je úkol velmi náročný, ačkoliv se zprvu domnívá, že splnitelný. Bohužel se v rámci jedné disertační práce splnění tohoto úkolu ukázalo nemožné. Selektce témat a dat vhodných ke konečnému zařazení do práce byla nelehká, nicméně však nezbytná. Musela jsem tedy, ač nerada, ponechat prozatím některé nashromážděné materiály a data z terénu v záloze. Budu však velmi ráda, dostanu-li v budoucnu znovu příležitost vrátit se do terénu a pokusit se zde úspěšně dovršit své záměry a úmysly. A mám-li zajít ve svých úvahách ještě dál, přála bych si, aby pro další badatele byly zde zmíněné náměty zajímavé natolik, aby se rozhodli se jim dále věnovat. Pak bych považovala cíle mé práce za více než naplněné.

Připravme se na to, že v této práci najdeme názory, které byly často vysloveny se značnou mírou spontánnosti. Setkáme se s tvrzeními, která řada lidí může považovat za radikální či přinejmenším nekorektní. Cituji zde vyjádření lidí, kteří během interview běžně užívali nespisovné, slangové či vulgární výrazy. Uvědomuji si, že některým čtenářům může být poněkud nepříjemné takový text číst, a snad by jej ani nepovažovali za vhodný k zařazení do této práce. Dle mého názoru jsou ovšem pro výzkumníka právě takové prvky interview dokladem o uvolněné, neformální atmosféře během dotazování, a mohou být i jistým důkazem o otevřenosti, upřímnosti a v neposlední řadě také autentičnosti šetření (stejně tak i následného rozboru a zpracování). Poměrně velký prostor, který jsem věnovala zmíněným výpovědím, je ostatně pro tuto práci příznačným. V zachycení výpovědí, ve kterých měli respondenti možnost se otevřeně vyslovit a ve kterých se podařilo zachytit právě jejich vlastní

¹ Originály jsou uloženy v archivu autorky.

neopakovatelný životní příběh, považuji za jeden z největších potenciálních přínosů této práce.

Dále pokládám za nutné zdůraznit, že má studie představuje pouze určitou část skutečnosti. Žádná studie totiž nemůže postihnout skutečnost celou, neboť dynamika sociální reality je obrovská.

Již během výzkumu jsem si uvědomila, jak cenné rozhovory jsou; avšak plně došlo toto tvrzení naplnění až v momentě, kdy jsem dostala zprávu o tom, že již nikdy nebudu moci dokončit rozpracovaný rozhovor s jednou svou respondentkou, protože ta zemřela.

Na co také podle mého názoru nejsou čtenáři příliš zvyklí je to, že v této práci najdou řadu postřehů, poznámek a úvah výzkumníka k nejrůznějším aspektům terénního šetření, které – jak doufám - přispějí k větší kompaktnosti a k větší míře autentičnosti studie. V příloze se naskytne možnost nahlédnout přímo do části mého osobního terénního diáře, který jsem si vedla. A protože jsem s sebou do terénu pro získání dat nenosila pouze diktafon, ale také papíry, tužky a pastelky, můžeme se v příloze seznámit i s pokusy o výtvarné ztvárnění názorů a představ některých dotázaných.

Tato studie nabízí jeden z mnoha možných pohledů na část česko bavorské hranice, na oblast Tachovska. Na oblast, která neležela nikdy příliš blízko středu všeobecného zájmu, na oblast, kterou sami její obyvatelé považují vzhledem k její pohnuté historii za místo bez kořenů, kde je spousta věcí složitějších než jinde. Věřím, že má práce přispěje k hlubšímu poznání tohoto příhraničního regionu.

2 Stať teoreticko metodologická

2.1 Vymezení pojmů

2.1.1 Identita, etnicita a národ

I když s odstupem času hodnotím já i mí tehdejší kolegové naše vysokoškolská studia jako jedno z nejlepších období našich životů, dodnes mezi námi vyvolávají de facto stěžejní pojmy oboru sociální antropologie a etnologie, jakými jsou identita a etnicita, smíšené pocity. Vlastně už od prvních zmínek jevíly se tyto pojmy jako neuchopitelné, nepopsatelné a nezvladatelné. Se stále větším pronikáním do teorií etnicity a různých pohledů na identitu vzrůstalo i naše poznání o nepoznání.

Teorie etnicity a etnických procesů dospěla dnes do takového rozsahu, že se zdá být již těžko možné ji kvalitně postihnout. Ostatně stalo se téměř nutností každý pokus o charakteristiku etnicity uvést tvrzením, že se jedná o velmi složitý, neustálý, event. rozkolísaný jev. Dále např. Šatava uvádí, že v souvislosti s problematikou významů etnicity (coby interaktivního komplexu kulturních, jazykových, teritoriálních aj. faktorů, formující etnickou identitu lidí) a etnické příslušnosti se můžeme setkat s pestrou škálou názorů ležících mezi dvěma krajními polohami. Vedle první z nich je vědomí národní příslušnosti jako čehosi mimořádně významného či až posvátného, nadřazeného jiným univerzálním hodnotám, kulturní daností – trvalým a přenosným fenoménem existujícím nezávisle na vůli zúčastněných osob. Opačný extrém pak etnické vědomí kladené nad státní, ale i nad obecně lidské cítění pokládá za pouhý atavistický přežitek, postrádající v současných podmínkách smysl a odstranitelný osvětou a ekonomickou prosperitou. Je ovšem zřejmé, že celá problematika je podstatně složitější (Šatava 1994: 43).

Nechci se zde pokoušet o uspořádání či představování mnohdy polemického obsahu této problematiky. Dovolím si jen učinit stručný vhled do základních kategorií teorie etnicity, které utvořily nezbytná teoretická východiska mého terénního výzkumu. A spíše než k upřesňování definic či vývoje, změn a pohledů, rozhodla jsem přistoupit k představení těch klíčových pojmů (či spíše jejich variant), se kterými jsem pracovala.

Vycházím z tvrzení, že etnicita je u člověka vždy reálně přítomna (Brouček, Cvekl, Hubinger, Grulich, Kořalka, Uherek, Vasiljev 1991: 241) a že nositelem etnicity v její autentické podobě je sice jednotlivec, ale že etnicita tohoto jednotlivce dostává smysl teprve členstvím ve skupině lidí s etnicitou stejnou či naopak odlišnou.

Pojem *ethnicity* chápu jako označení kulturních praktik a názorů určité skupiny lidí, jimiž se odlišují od ostatních. Příslušníci takové skupiny se považují za kulturně rozdílné od jiných skupin ve společnosti, a ta je jako rozdílné rovněž vnímá. Existuje celá řada charakteristik, jimiž se etnické skupiny mohou vzájemně odlišovat; nejčastěji však jde o jazyk, dějiny, původ (ať již skutečný nebo domnělý), náboženství a styl oblékání nebo zdobení. Zdálo by se skoro zbytečné zdůrazňovat, že etnické rozdíly jsou *vždy naučené* – dokud si ovšem nevzpomeneme, jak často byly některé etnické skupiny považovány za „předurčené k vládnutí“, anebo naopak za podřadné – např. neinteligentní, vrozeně líné a podobně. Mnohé společnosti v současném světě jsou pluralitní: vyskytuje se v nich několik velkých etnických skupin, které společně vytvářejí jeden politický a ekonomický celek, ale přesto jsou tyto skupiny vzájemně odděleny (Giddens 1999: 228).

Etnické rozdíly jsou jen zřídka „neutrální“. Mnohdy jsou spojeny s výraznou majetkovou a mocenskou nerovností i se vzájemným antagonismem mezi jednotlivými skupinami (Giddens 1999: 229).

Waldenberg uvádí svou představu, že národnostní menšina je jednou z etnických menšin. Hovoří o tom, že dokumenty pojednávající o ochraně menšin se výrazu „národnostní menšiny“ nejednou záměrně vyhýbají a užívají formulaci „etnické, jazykové a náboženské menšiny“. Poměrně nejméně rozpaků budí kategorie „náboženská menšina“, zbylé dvě ale vyvolávají značné pochybnosti. Potíže dělá např. odlišení jazyka a dialektu. Mnoho komplikací vyplývá z nejednoznačnosti termínu „etnická skupina“, jehož význam je podobný tomu, co v jiných jazycích znamenají slova *ethnie*, *Etnizität*, *etnia* (Waldenberg 2000: 429). Pokračuje tím, že výraz „etnický národ“, který byl nejednou zpochybňován, je mimořádně nejednoznačný zejména kvůli mnohoznačnosti termínu „etnia“ nebo daleko frekventovanějšího výrazu *etnická skupina*. Mnohoznačnost tu způsobuje také velkou rozkolísanost údajů o počtu takových skupin. Často se setkáváme s tvrzením, že je jich zhruba pět tisíc, někdy se však odhaduje počet daleko vyšší. Waldenberg pojímá kategorii „etnická skupina“ široce. Vztahuje ji k takové skupině, která se ve značné míře zakládá na opodstatněném či neopodstatněném přesvědčení, že její členy, nebo alespoň jejich většinu, spojuje společný původ, že pocházejí z jednoho kmene nebo z kmenů příbuzných. Toto přesvědčení odlišuje etnickou skupinu od jiných skupin, které mají společnou kulturu. V případě usedlého společenství je s ním zpravidla spojeno další přesvědčení, totiž že má vlastní teritorium (Waldenberg 2000: 430-431). Ve svých úvahách pak Waldenberg pokračuje tím, že uvádí, že považujeme-li národ za etnickou skupinu ve výše uvedeném významu, musíme

připustit, že za takovou skupinu se pokládá a může být pokládána velká většina současných národů, které jsou přesvědčeny, že vznikly z ranějších forem etnické skupiny.

Existují však také národy, které si uvědomují, že pocházejí z několika dřívějších etnických společenství, z nichž žádné nesehrálo v procesu vzniku daného národa rozhodující roli. Bylo by možno nazvat je národy multietnickými. Koneckonců, pokud se národ vytvořil z lidí pocházejících z mnoha etnických skupin a takové prvky ideálního typu etnické skupiny, jako jsou „genos“, „topos“ a „étos“, v jeho utváření nesehrály podstatnou roli, dalo by se mluvit o neetnickém národu. Tento národ bývá také nazýván také národem politickým (Waldenberg 2000: 432).

Zmínit na tomto místě musím ještě i Waldenbergův názor na pojetí národní příslušnosti jednotlivých osob. Z pojetí národa jako společnosti, k níž člověk přísluší na základě svého vnitřního přesvědčení a emocionálního pouta, vyplývá, že národní příslušnost je věcí sebeidentifikace, pocitu spojení s daným národem (Waldenberg 2000: 437). Zároveň s tím, jak se stále větší část určitého společenství považuje za národ – zpravidla jde o společenství teritoriální, užívající jeden jazyk nebo několik si blízkých dialektů a spřízněných etnicky – a jak se obohacují ty složky, které konstituují národní vědomí, nabývají stále větší význam postoje vůči vlastnímu národu i vůči národům jiným, zvláště pak těm, s nimiž byly propleteny osudy předků i dějiny rodné země.

Takové postoje se neformují jen živelně, ale jsou také – a ve stále větší míře – utvářeny cílevědomě, přičemž velká role zde připadá ideologiím, a to zejména od té doby, kdy se objevily hromadné sdělovací prostředky (Waldenberg 2000: 438).

Anthony D. Smith rozlišuje „primordiální“ kvalitu etnicity (etnicita existuje jako přirozenost, mimo čas). Je to jedna z „daností“ lidské existence (tento názor podle Smitha poslední dobou získává jistou oporu v sociobiologii, která etnicitu pokládá za rozšíření procesu genetického výběru a vývoje adaptačních mechanismů). Druhou krajností je podle jeho mínění pojetí etnicity jako něčeho „situačního“. Přináležitost k etnické skupině je tu otázkou postojů, vnímání a citů, které jsou nutně pomíjivé a proměnlivé v závislosti na konkrétní situaci člověka. Se změnou jeho situace se mění i identifikace se skupinou či přinejmenším řada identit a diskursů, k nimž se jedinec přiklání, bude mít pro něho s postupem času a v odlišných situacích různou důležitost. To skrývá možnost využít etnicity „instrumentálně“ k podpoře individuálních nebo kolektivních zájmů, zejména zájmů soupeřících elit, které potřebují mobilizovat početné stoupence k dosažení svých zájmů v zápase o moc. Etnicita se v tomto zápase stává užitečným nástrojem (Smith 1991: 271). Podle

Smith se každý realistický výklad etnické identity a etnogeneze musí vyvarovat krajních extrémů sporu mezi primordialisty a instrumentalisty a upustit od jednostranného zájmu buď o neměnnost kulturních vzorců zakotvených v přirozenosti, nebo o „strategickou“ manipulovatelnost etnickými cítěními a neustálou kulturní tvárnost. Místo toho je nutné rekonstituovat představu kolektivní kulturní identity jako takové z historického, subjektivního a symbolického hlediska. Kolektivní kulturní identita se netýká jednotlivosti prvků napříč generacemi, ale pocitu kontinuity, tak jak ho vnímají jednotlivé generace dané kulturní jednotky populace, sdílených vzpomínek na dřívější události a období v historii této jednotky a představ, jež má každá generace o jejím kolektivním osudu a kultuře. Změny v kulturní identitě tedy souvisejí s tím, jak dalece rozrušují traumata vývoje základní strukturování kulturních prvků, které vytvářejí vědomí kontinuity, sdílenou paměť a představy kolektivního osudu dané kulturní jednotky populace.

Otázkou je, do jaké míry taková traumata narušují či mění základní vzorce mýtů, symbolů, paměti a hodnot, které spojují po sobě jdoucí generace příslušníků etnika dohromady, přičemž je oddělují od „lidí zvenčí“, a kolem nichž se rýsují linie kulturní diferenciací sloužící jako „kulturní znaky“ úpravy hranic (Smith 1991: 276-277).

Klíčovým pojmem je též etnická skupina („ethnic group“) ve smyslu, v jakém ji pojímá kupř. F. Barth (1969), čili jako označení populace, pro kterou je signifikantní zejména fakt, že se s takovou skupinou její členové identifikují a která je zároveň identifikována jinými, a dále jejíž příslušníci sdílí základní kulturní hodnoty (citováno dle Sidler 1995: 10-11). Smith nazývá etnickou skupinu typem kulturní kolektivity, ve které se klade důraz na roli historické paměti a mýtů o původu. Takové kolektivity jsou „historické“ dvojím způsobem – pro jejich trvání je nejen nezbytná historická paměť; každá taková etnická skupina je také produktem specifických historických sil, a je tedy vystavena historické změně a možnosti rozpadu (Smith 1991: 271-272).

Smith také považuje za užitečné rozlišit mezi etnickými kategoriemi a etnickými společenstvími. Etnickými kategoriemi jsou lidské populace, které alespoň někteří lidé zvenčí pokládají za oddělená kulturní a historická seskupení. Takto označované populace však v dané době mohou mít malé sebeuvědomování a tedy pouze vágní vědomí toho, že tvoří oddělenou kolektivitu. Mýtus o společném původu, sdílená historická paměť, pocit solidarity a spojení s nějak nazvanou vlastí v obou případech do velké míry chyběly. Právě tyto atributy na druhé straně charakterizují etnické společenství, a to i když na nich pevně lpí a jasně se k

nim hlásí pouze malé části takto označené populace a i když jsou v určitém období některé z těchto atributů silnější a nápadnější než jiné.

Smith dále uvádí šest hlavních atributů etnického společenství (neboli ethnie, chceme-li užít tento francouzský termín): (1) vlastní kolektivní jméno, (2) mýtus o společném původu, (3) sdílená historická paměť, (4) jeden či více odlišujících prvků společné kultury, (5) spojení s určitou „vlastí“ a (6) pocit solidarity s významnými částmi populace. Čím více daná populace tyto atributy má či sdílí (a čím více z těchto atributů má či sdílí), tím více se přibližuje ideálnímu typu etnického společenství neboli ethnie. Tam, kde je tento soubor prvků přítomen, jde jasně o historicko-kulturní společenství s vědomím společné identity (Smith 1991: 272).

Waldenberg se domnívá, že zvláště závažnou a velmi často se vyskytující příčinou prosazování zmíněné konstruktivistické koncepce je ideologicky motivovaná touha snížit hodnotu národa a síly národní identifikace jako něčeho – zjednodušeně řečeno – uměle vytvořeného. Waldenberg dále doplňuje, že tato koncepce je dobře slučitelná s přesvědčením o vstupu do postnárodního období a s propagací představy „občanského“ či politického národa. Národy také nejsou ani uměle vytvořeny, ani se „nebudí“. Neznáme případ, kdy by vyspělý národ „usnul“ a následně se „probudil“. Smysluplně lze mluvit jen o tom, že „usnula“ určitá etnická skupina, která ještě národem nebyla a v níž už klíčily nějaké národotvorné faktory, pak se probudila a začala se měnit v národ, přičemž značnou roli v tom hrály cílevědomé aktivity. Příkladem zde mohou být Litevci (Waldenberg 2000: 425-426).

O identitě Jan Assmann (2001: 115) píše, že „je to záležitost vědomí, tj. reflektivního uchopení nevědomého sebeobrazu. To platí jak v individuálním, tak v kolektivním životě. (...) Mezi oběma dimenzemi identity panuje svérázný, paradoxně působící vztah. Assmann jej představuje v podobě dvou tezí, které si zdánlivě protirečí: „Já“ vyrůstá směrem dovnitř. Buduje se v jednotlivci díky jeho účasti na interakčních a komunikačních vzorcích skupiny k níž patří a díky jeho podílu na sebeobrazu skupiny. Identita skupinového „my“ má tedy přednost před identitou jednotlivcova „já“, jinými slovy – identita je společenský, resp. „sociogenní“ fenomén.

Kolektivní identita neboli identita „my“ se nevyskytuje mimo jednotlivce, kteří toto „my“ konstruují a jsou mu oporou. Jde o záležitost individuálního vědomí a vědomí. Vidíme tedy, že část závisí na celku a získává svoji identitu teprve díky roli, kterou uvnitř celku hraje, avšak celek vzniká teprve součinností částí (Assmann 2001: 116). Assmann uvádí, že „přirozená“ identita neexistuje a že evidence kolektivní identity podléhá výlučně symbolické

formaci“ (Assmann 2001: 117). Pod *kolektivní identitou* či *identitou „my“* rozumíme obraz, který si o sobě vytváří určitá skupina a s níž se identifikují její příslušníci. Kolektivní identita je otázkou *identifikace* ze strany zúčastněných individuí. (...) Je silná nebo slabá podle toho, nakolik žije ve vědomí členů skupiny a nakolik dokáže motivovat jejich myšlení a jednání (Assmann 2001: 117).

Projevy národní identity, etnicity jsou celosvětově rozšířené; v každé kulturní oblasti světa nacházíme svébytné rysy tohoto fenoménu.

Je nezbytné brát v úvahu to, že pojmy jako jsou etnicita a identita, bývají často zaměňovány, a také význam těchto slov bývá chápán obdobně, ne-li stejně; jsou používány v každodenním životě nejen na úrovni akademické půdy a konferencí. Důvody proč tomu tak je, můžeme snad spatřovat v historii, která „zatížila“ a zřejmě již nenávratně spojila tyto termíny s hodnotícími soudy a obviňováním a od vědeckých pojetí je posunula k ideologickým bojům. Vliv na vývoj a pojetí identity a etnicity měly i různé intelektuální a myšlenkové tradice daných zemí (zejména pak USA, Velká Británie, Francie, Německo), a odrážely se v nich i specifické reflexe historie a světonázoru daných zemí.

Frekvence pojmu „identita“, ještě nedávno užívaného pouze v odborných kruzích, tak již přesáhla i nejvolněji stanovenou mez profanace. V souvislosti s „etnicitou“ či „etnickou identitou“ vznikly do dnešního dne desetitisíce úvah na toto téma nejrozličnější provenience či jazyka. Jejich škála sahá od úzce zaměřených studií typu „case studies“ až po teoretická pojednání o vzniku, způsobu fungování a perspektivách etnického fenoménu (Šatava 1996: 107).

Národní identita je založena nejčastěji geograficky – zejména jde-li o tzv. národní státy. Spočívá v jednotném území, na němž lidé mluví společnou řečí, mají společné hospodářské a sociální instituce, vládu, jsou obvykle společného vyznání, mají společný historický původ, relativně shodnou hodnotovou orientaci, předmětem pýchy či studu jsou určité charakterové rysy či události ve společných dějinách. Národní identita pramení původně v negativním sebevymezení vůči cizím národům, ať už ve smyslu pouhého konstatování odlišnosti, nebo ve společném nepřátelství vůči nim. Je to vůle ke kontinuitě generací a přenosu tradic, reflexe spolubytí s jinými národy, způsob hledání vlastního charakteru. Národní identita je také jedním z projevů ústupu od sociální identity k identitě skupinové, ve své podstatě snáze srozumitelné právě na základě objektivně zjistitelných a viditelných vnějších znaků (jazyk, zvyky, tradice aj.). Vychází z myšlenky, že národ je společenství, které vytváří integrální způsob, jak být člověkem, přesvědčení, že tento způsob

je z určitých důvodů ten nejlepší ve srovnání s jinými národy (Nedomová – Kostecký 1996: 8).

Raymond Grew si všímá, že marxistům se fenomén národní identity jako takové nikdy nezamlouval, a pokud tematizovali proletariát, zpravidla ji pomýjeli jako falešné vědomí. Sociální vědy však měly obecně tendenci pohlížet na národní identitu především jako na citový postoj, s nímž mohou manipulovat ti, kteří jsou u moci. Rovněž morální kritikové, pro které znamená moderní společnost odcizení a pro něž je masová kultura úpadkem institucionalizovaným v komerčním zájmu nebo podle kterých tíživou situací moderního člověka zapříčiňují škody způsobené sekularizací, tíhnou k tomu, redukovat národní identitu na pouhou náhražku ztraceného společenství a dříve vyznávaných opravdovějších hodnot (Grew 1986: 205). A pokračuje tím, že národně osvobozené hnutí po celém světě dokládají, že pocit identity může formovat národy, podněcovat jejich vznik a zásadně proměňovat společnost (Grew 1986: 206).

Hroch uvádí, že klíčové postavení v národotvorných procesech, které probíhaly během 19. století ve střední Evropě, zaujímal Němci. Není proto náhodou, že právě v německojazyčném prostředí vznikl největší počet příspěvků do diskuse o definici národa. Společným rysem naprosté většiny prací, které vznikaly od poloviny 19. až téměř do poloviny 20. století, bylo primordialistické pojetí národa: axioma, které odpovídalo dobovému veřejnému mínění. Spíše na okraji badatelského spektra se pohybovali autoři, kteří nechtěli národ definovat objektivními vztahy, nýbrž vůlí jeho příslušníků ke svébytné národní existenci (jako příklad uvádí Hroch francouzského filozofa Ernesta Renana, který formuloval požadavek, aby lidé sami mohli rozhodovat o své národnosti (Hroch 2003: 13-14).

Zřetelně dominujícím rysem 90. let 20. století byl nástup radikálních konstruktivistů, kteří se domnívají, že národ je možno vcelku libovolně „vynalézt“ za předpokladu, že si to bude přát dostatečně vlivná skupina, která k tomu bude mít dostatečné prostředky výchovné a informační. Někteří badatelé se podle Hrocha oprávněně domnívají, že protiklad mezi tzv. konstruktivistickým a primordialistickým přístupem je často uměle zdůrazňován a že není zdaleka tak hluboký, jak by se mohlo zdát (Hroch 2003: 19). Také Waldenberg si všímá, že v posledních desetiletích se v západní literatuře stalo módním tvrzení, že národy ani tak nevznikají, jako jsou uměle vytvářeny. Tvrdí se, že jsou v podstatě záměrným výtvorem (Waldenberg 2000: 425).

Hroch charakterizuje Gellnera jako „s oblibou oslavně citovaného autora, jenž „objevil“, že to byl nacionalismus, co vytvořilo (moderní) národy“ (Hroch 2003: 17). Podle

něj nacionalismus není nahodilý, ale má hluboké a silné kořeny a je to neodmyslitelně moderní jev; a definuje jej (zjednodušeně řečeno) jako požadavek na shodu hranic sociálních jednotek a kultur. Stanovisko Gellnera ve sporu nutnost versus nahodilost nacionalismu je tedy uprostřed: odmítá obě krajnosti a souhlasí s tím, že nacionalismus je za určitých okolností skutečně nutný, tyto okolnosti však samy univerzální nejsou. Střední cesta, kterou v tomto případě zvolil, souvisí s jeho dosti odlišným postojem v jiné otázce: tam již nestojí uprostřed, nýbrž na jednom z protikladných pólů. Řeč je o druhé velké otázce prostupující polemikou o nacionalismu, tedy o protikladu mezi modernisty a primordialisty. Druzí chtějí, abychom nacionalismu připisovali starobylý původ, první jeho počátky naopak hledají v povaze moderního světa. Gellnerovo stanovisko v této věci je jasné: kořeny nacionalismu tkví v modernitě (Gellner 2003: 27-28).

Podle Gellnera dva lidé patří ke stejnému národu, když a jedině když sdílejí stejnou kulturu, přičemž kultura znamená soubor myšlenek a znaků a představ a způsobů chování a dorozumívání. A dále nabízí i druhou definici: dva lidé patří ke stejnému národu, když a jedině když uznají jeden druhého za náležejícího ke stejnému národu. Jinými slovy, člověk dělá národy, národy jsou plody lidských přesvědčení, loajality a solidarity. Gellner dodává, že každá z těchto provizorních definic, kulturní a voluntaristická, má něco do sebe. Každá z nich vyzdvihuje jeden prvek, mající opravdovou důležitost pro porozumění nacionalismu. Ale žádný z nich není vyhovující. Definice kultury, předpokládané první definicí, spíše v antropologickém než normativním smyslu, bývají, jak známo, obtížné a nedostačující. Je pravděpodobně nejlepší přistupovat k tomuto problému tak, že užíváme tento pojem aniž bychom se pokoušeli o příliš mnoho na cestě k formální definici, ale přitom se dívali, co kultura doopravdy dělá (Gellner 1993: 18).

Nedomová a Kostelecký (1996: 9) uvádějí, že dle M. Hallera se národní identita současných evropských národů nyní ocitla ve dvojím poli napětí. Jednak v poli napětí mezi lokalismem a globalismem, kdy existence politických jednotek v nynější podobě je zpochybněna rozporem mezi relativní velikostí a neschopností řešit problémy regionální diferenciace byrokratickými cestami a relativní malostí a z ní plynoucí neschopností samostatně řešit a kontrolovat mezinárodní problémy ekologické, ekonomické aj. Druhé pole napětí je mezi sociokulturním tradováním (pojetím národa, národností a národního státu jako prvku práva na samosprávu jednotlivých národů) a politickým vedením, směřujícím k evropské integraci a vytvoření nadnárodního, transnacionálního prostoru. Cesty k překonání vidí Haller především v rozvinutí mnohonásobné identity a loajality na různých rovinách

včetně nového formulování kompetencí politických elit na národní i mezinárodní úrovni při zachování vysoké míry autonomie podřazených jednotek. Je nutné odbourat podvědomé obrazy nepřítele, nesytit stále znovu svoji identitu (lokální, regionální, národní) těmito tradičními obrazy, překonat napětí mezi etnonárodem a národem „z vůle“. K tomu je zapotřebí přehodnotit dimenze etnicko-kulturních základů národní identity a zvážit nově roli etnicko-národních předsudků a stereotypů.

Naše schopnost ve světě rozlišovat a rozdělovat se týká rozdílu mezi „my“ a „oni“. „My“ znamená skupinu, k níž, jak cítíme, patříme a jíž rozumíme. „Oni“ naopak představují skupinu, do níž nemáme přístup nebo k níž nechceme náležet. Naše představa o ní je vágní a útržkovitá a protože příliš nechápeme její chování, nahání nám dokonce strach. V domněnkách o ní nás navíc utvrzuje naše podezření, že „oni“ vůči „nám“ mají stejné výhrady a cítí stejné obavy. Rozdíl mezi „my“ a „oni“ se v sociologii někdy prezentuje jako rozdíl mezi vlastní skupinou (in-group) a cizí skupinou (out-group). Tyto protiklady jsou nerozlučné, protože jeden nemůže být bez druhého. Z toho, že naše sebeidentita je spojena se skupinami k nimž patříme, někteří vědci, zejména francouzský historik a filozof Michel Foucault a francouzský filozof Jacques Derrida, vyvozují, že „podstatu“ toho, co jsme, máme jen díky vyloučení negativů, v tomto případě charakteristik, jimiž se údajně vyznačují „oni“. Z těchto postřehů lze vyvodit následující závěr: cizí skupina je přesně onou imaginární opozicí, již k sobě vlastní skupina potřebuje pro svou sebeidentitu, soudržnost, vnitřní solidaritu a emocionální jistotu (Bauman - May 2004: 43-44).

Česko-německé a německo-české vztahy na nejrozličnějších úrovních pro historii Evropy nebyly a nejsou bez významu. Český i německý nacionalismus se zrodily souběžně a byly si vzájemnou oporou – následky nesla pak nejen Evropa. Ovšem mýtus o vyřešení (česko) německé otázky (odsunem v r. 1945) padl spolu s komunistickým režimem. Navíc politici i masmédia do křehkých mezilidských vztahů (čím jiným totiž vlastně jsou česko-německé vztahy než v poslední instanci vždy vztahy mezilidskými, ať už jsou institucionalizovány ve formě vztahů příbuzenství, přátelství, zaměstnaneckých a jiných – diplomatické vztahy samozřejmě nevyjímaje) svou rétorikou nezdědka brutálně zasahují a ač rigidně, přesto aktuálně ji používají jako nástroje revitalizace (někdy se zdá, že téměř odumřelé nebo alespoň silně zastarávající) české národní identity. Svůj podíl na tom má i způsob, jak vznikl první moderní český stát. Jeho politické (i ideologické) elity jen pracně hledají funkční ONI, od něhož lze úspěšně odvozovat české MY (tj. volat proti nějakým „ONI“ po solidaritě „NÁS“ všech – Čechů) (Stehlíková 1998: 254).

Stehlíková dále píše, že obtíže s více či méně spornými pokusy o revitalizaci národní identity občanů České republiky mají nesporně hluboké historické kořeny. České země byly častěji součástí nějakého soustátí než samostatným státním útvarem, přičemž jen vzácně takovému soustátí dominovaly. Většinou byly české země subdominantním a přes svou středovou geografickou polohu byly i hraničním územím těchto soustátí: ve středověku východní dominantou evropského západu, později jindy západní výspou Rakousko-Uherska, po krátkém období prvorepublikového Československa také Hitlerovým nástupištěm pro jeho „Drang nach Osten“ nebo, téměř vzápětí, „západní výspou socialistického tábora“. Jejich území bylo vždy územím ideologických střetů a rozhodně nelze říci, že by se mu nějak vyhýbaly střety válečné. V dobách míru byly české země křižovatkou obchodní i kulturní, což jim přinášelo prosperitu a jejich obyvatelé se proto naučili být vstřícní, vlídní i pohostinní k cizincům. Jakkoli lze na našem území dohledávat specifické i typické kulturní tradice, dlouhodobě to bylo území osídlené mnohonárodně. To, že se mezi jeho obyvateli udržela a posléze i převládla čeština, souvisí zřejmě s poměrně časným rozšířením jejích spisovných forem (Stehlíková 1998: 254-255).

Definici pojmu „národ“ lze najít v literatuře hojně množství. Z mnoha desítek pokusů o systematickou definici národa uvádím např. pojetí Ernesta Gellnera. Ten vidí dva základní stavební kameny národa ve vůli a kultuře. S vůlí je spojena dobrovolná věrnost skupině a identifikace s ní, loajalita a solidarita na straně jedné, v krajnosti pak i strach, nátlak a donucení na straně druhé. Dále Gellner konstatuje, že směřují-li obecné společenské podmínky k standardizovaným, stejnorodým, ústředně chráněným vysokým kulturám, pronikajícím veškerým obyvatelstvem a nikoli jen elitními menšinami, dochází ke vzniku jasně definované, výchovně potvrzené a sjednocené kultury, která má tendenci sbližovat se s politickými jednotkami. Dochází pak ke sloučení vůle, kultury a státní jednotky – ke vzniku tzv. národních států (citováno dle Nedomová a Kostecký 1996: 6).

Hobsbawm uvádí, že většina definic „národů“ a „nacionalismu“ je empirická a všechny jsou, jak lze snadno dokázat, pouze dílčí a nedostatečné. Hledání objektivních kritérií národnosti, ať už jednotlivých, nebo kombinovaných, okamžitě ztroskotává. Hobsbawm se dále ptá, zda je základ národnosti jazykový, etnický, historický nebo nějaký jiný. Nebo je to kombinace všech těchto hledisek? Vždy je možno najít výjimky. Pokud jde o subjektivní definice, ty jsou tautologické nebo posteriorní. Definovat národ existencí „národního vědomí“ nebo nějakého obdobného pocitu solidarity mezi jeho členy je vlastně totéž jako říci, že národ je to, co se chová jako národ, případně že jej nelze vymezit předem, ale pouze zpětně

identifikovat. Z této nepříjemné situace se nepodařilo uniknout ani zdatným myslitelům (Hobsbawm 1972: 109-110).

„Přijatelnou definici“ a zamyšlení nad pojmem „národ“ nabízí i Benedict Anderson. Ten píše, že teoretiky nacionalismu vždycky mátly, nebo dokonce popouzely tyto tři paradoxy: (1) Objektivní modernost národů z pohledu historiků oproti jejich subjektivní starobylosti v očích nacionalistů. (2) Formální univerzalita národnosti jakožto socio-kulturního pojmu – v moderním světě každý národ může „mít“, měl by „mít“ nebo chce „mít“ národnost, stejně jako má určitý rod (gender) – oproti nepřekonatelné specifčnosti jejích projevů. (3) „Politická“ moc nacionalismu oproti nedostatečnosti či dokonce nesoudržnosti jeho filozofických koncepcí. Jinými slovy, nacionalismus na rozdíl od většiny jiných „-ismů“ si nikdy nevytvořil své vlastní velké myslitele – žádného Hobbesa, Tocquevilla, Marxe či Webera. Mezi kosmopolitními a polylingvními intelektuály tato „vyprázdněnost“ snadno vyvolává jistou blahosklonnost. Je typické, že dokonce i Tom Nairn, učenec velmi příznivě nakloněný nacionalismu, píše, že „nacionalismus je patologickým jevem moderní vývojové historie a je stejně nevyhnutelný jako „neuróza“ v životě jednotlivce – váže se k němu více nebo méně obdobná neodmyslitelná mnohoznačnost a velmi podobná vrozená schopnost upadnout do demence, jež má své kořeny v dilematech bezmoci postihujících většinu světa (obdoba infantilismu v životě společnosti) a která je do značné míry neléčitelná“ (Anderson 2008: 20-21).

Dále Anderson navrhuje následující definici národa v antropologickém duchu: je to politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní. Jde pouze o představu proto, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se s nimi nesetkají a ani o nich neuslyší. Přesto v představách všech přebývá obraz jejich sounáležitosti (Anderson 2008: 21-22). A v zápětí Anderson také cituje Renana, který se o tomto působení představivosti vyjádřil svým zdvořile kousavým způsobem když napsal: „Podstatou národa je to, že všichni jednotlivci musí mít hodně společného a je rovněž nutné, aby toho všichni spoustu zapomněli.“ Anderson pak dále pokračuje tak, že společenství je třeba rozlišovat nikoliv podle jejich falešnosti či pravosti, nýbrž podle toho, v jakém stylu je představivost vytváří (Anderson 2008: 22). Představivost vytváří národ jakožto ohraničené společenství, neboť i ten největší z národů, který může zahrnovat až miliardu živých lidí, má konečné, třebaže pružné hranice, za nimiž se nacházejí jiné národy. A „žádný národ si nepřestavuje sám sebe jako společenství, jehož hranice budou hranicemi lidstva,“ uzavírá (Anderson 2008: 23).

Renan píše o národu jako o duši, o národním principu. Tuto duši (princip) utvářejí dvě věci, které ve skutečnosti tvoří jedinou. Jedna je v minulosti, druhá v přítomnosti. Jednou je společné vlastnictví bohatých vzpomínek, druhou je nynější souhlas, přání žít pospolu, vůle navázat na společně přijaté dědictví. Člověk nevzniká jen tak z ničeho. Národ, stejně jako jedinec, je výsledkem dlouhodobého úsilí, odříkání a oddanosti v minulosti. Ze všech kultů je kult předků nejlegitimnější, neboť naši předkové nás udělali tím, čím jsme. Hrdinská minulost, velké osobnosti, sláva (tím myslím tu opravdovou), to všechno tvoří kapitál, ze kterého postavíme ideu národa (Renan 1882: 33). Národ je tedy velká pevná pospolitost, podložená sdílením obětí, které byly podstoupeny a které jsme ještě schopni podstoupit. Předpokládá minulost, nicméně hmatatelně ústí v přítomnost: souhlasem, jasně vyjádřeným přáním pokračovat ve společném životě. Existence národa je, promiňte mi to přirovnání, každodenní plebiscit, stejně jako existence individua je neustále přitakávání životu. Národ nemá nikdy skutečný zájem zabrat či ovládnout zemi proti její vůli. Přání lidu je zkrátka jediným legitimním kritériem, ke kterému je třeba se neustále vracet. Národy nejsou nic věčného. Mají své počátky a budou mít svůj konec. Pravděpodobně je nahradí evropská konfederace. Na závěr Renan shrnuje: velké uskupení lidí zdravého ducha a vřelého srdce utváří morální vědomí, jež nazýváme národem. Pokud vyvstanou pochybnosti nad jeho hranicemi, zeptejte se příslušného obyvatelstva. Má právo na vlastní názor v této otázce (Renan 1882: 34-35).

2.1.2 Předsudky a stereotypy

Snad nejstručnější definice říká, že předsudek znamená smýšlet o ostatních špatně bez náležitého opodstatnění. V této stručné formulaci nalezneme dvě základní složky všech definic předsudku – odkaz na ničím nepodložený úsudek a na citové zabarvení. Je však příliš stručná, než aby mohla problém dokonale objasnit. Za prvé, vztahuje se pouze k odmítavému předsudku. Nebere tedy v potaz tu možnost, že lidé mohou být vůči ostatním zaujati i příznivě; mohou mít o nich bez pozitivní smýšlení bez dostatečného opodstatnění. Je sice důležité nezapomínat, že zaujatý lze být pro i proti, pravda je však taková, že etnický předsudek je většinou odmítavý (Allport 2004: 38).

Tato práce se na základě analýzy dat získaných během empirického výzkumu bude zabývat především otázkou odmítavých (negativních) předsudků proti etnickým skupinám. Nemohu beze zbytku tvrdit, že během šetření nedocházelo i k identifikaci příznivých (pozitivních) předsudků, nepříznivých postojů bylo ovšem zaznamenáno mnohem více.

Allport (2004: 39) dále uvádí, že příkladem špatného smýšlení bez náležitého opodstatnění může být negativní postoj Američanů např. vůči uprchlíkům, katolíkům či orientálcům. Důvodem takových negativních postojů bývá pouze to, co Američané slyšeli o masakrech Arménů a o pověstných tureckých taženích. Na základě takovýchto důkazů si poté troufli odsuzovat všechny příslušníky daného národa. Takto smýšlející člověk často nemá žádnou zkušenost z první ruky, o kterou by svůj názor opřel. Při rozlišování mezi obyčejnými omyly ukvapeného soudu a předsudkem nám může pomoci toto kritérium: pokud je člověk schopen opravit ve světle nových skutečností svůj chybný úsudek, nemá předsudky. Předčasný soud se stává předsudkem pouze tehdy, je-li nezvratný i tváří v tvář novým poznatkům. Na rozdíl od obyčejné mylné představy se předsudek aktivně brání všem důkazům, které by ho mohly vyhodit ze sedla. Když je předsudek ohrožován nějakou nesrovnalostí, máme sklon nechat se ovládnout emocemi. Rozdíl mezi běžným předčasným soudem a předsudkem tedy spočívá v tom, že člověk dokáže diskutovat a ukvapený úsudek opravit, aniž by kladl emocionální odpor. S ohledem na tyto úvahy se můžeme pokusit o konečnou definici odmítavého etnického předsudku – definici, která nám poslouží v celé následující práci. Mějme však na paměti, že každá formulace v této definici představuje značné zestručnění věci:

Etnický předsudek je antipatie, která vychází z chybné a strnulé generalizace. Tuto antipatii lze pociťovat nebo vyjádřit. Může být namířená proti skupině jako celku, anebo proti jedinci, protože je příslušníkem této skupiny (Allport 2004: 41).

Předsudek se obvykle projevuje v tom, jak jednáme s jednotlivými příslušníky zavrhané skupiny. Definice, kterou uvádí Allport klade důraz na tu skutečnost, že etnický předsudek je v denním životě obvykle záležitostí způsobu jednání s jednotlivými lidmi, ale znamená také neopodstatněnou představu o skupině jako celku. V podstatě by se tedy dalo říci, že se musíme rozhodnout, zda je něco dobré nebo špatné, tak, že to někam zařadíme. Nemůžeme vážit každou věc na světě samostatně. Musí stačit hrubé, předem připravené kategorie, jakkoli jsou jen přibližné a povšechné (Allport 2004: 41).

Dle Allporta (2004: 44) kdykoli se negativní postoj vůči jiným lidem opírá o falešnou a nadměrnou generalizaci, narážíme na syndrom předsudku. Ten existoval v každé době a v každé zemi. Jde o psychologický problém bona fide. Je zcela vedlejší, jaký stupeň morálního pobouření plodí.

Pravda je, že každý odmítavý postoj má sklon projevit se také někde nějakou akcí. Jen málo lidí si nechá své antipatie jen pro sebe. Čím intenzivnější je postoj, tím větší je

pravděpodobnost, že vyústí v rázný nepřátelský čin. Mnoho lidí však nikdy nepokročí od nepřívznivých vyjádření k vyhýbání se nebo od vyhýbání se k aktivní diskriminaci či ještě dál; přesto platí, že činnost v jedné úrovni usnadňuje přechod na vyšší úroveň (Allport 2004: 46-47).

Od roku 1922, kdy Walter Lippmann poprvé použil termín stereotyp, bylo publikováno nesmírné množství teoretických i konkrétně empiricky orientovaných prací zabývajících se touto problematikou. Počínaje 70. léty, ale zejména pak v období 80. a 90. let 20. století prakticky až do současnosti je možné hovořit o jakémisi „boomu“ či módní vlně výzkumů otázek týkajících se vztahu „svůj – cizí“ na různých úrovních identifikace jednotlivce nebo skupiny (etnické, národní, sociální, menšinové, profesní, politické, zájmové, názorové a mnoha dalších). Zvláštní pozornost je pak věnována etnickým/národním stereotypům a obrazům. Tato skutečnost úzce souvisí s reálnými procesy globalizace a také se změnami v politické polarizaci světa, stejně jako s potřebou sebeidentifikace a uschování si etnické/národní identity v měnícím se světě. Výzkumy některých autorů upozorňují zároveň na jistá klišé, či přímo „stereotypy ve výzkumech stereotypů“ (Krekovičová 2001: 17-19).

Allport ve svém dnes již klasickém díle uvádí, že ať už pozitivní či negativní, stereotyp je příliš silné přesvědčení spojené s nějakou kategorií. Jeho funkce spočívá v tom, že má ospravedlnit (racionálně vysvětlit) naše chování a postoje vůči této kategorii (Allport 2004: 215). Dále dodává, že stereotyp není totéž co kategorie; je to spíše fixní idea, která kategorii provází. Kupříkladu kategorie „černoši“ pro nás může být prostě neutrální, na faktech se zakládající, nehodnotící pojem. Stereotyp vstupuje na scénu teprve tehdy (a pouze tehdy), když prvotní kategorii zatíží „obrazy“ a názory, že černoši jsou muzikální, líní, pověřčiví – a já nevím co ještě. (Allport 2004: 216).

Stereotyp funguje jednak jako nástroj, který má poskytnout ospravedlnění našemu kategorickému přijímání (či odmítání) nějaké skutečnosti, jednak jako nástroj na třídění či výběr, aby se nám vnímání a uvažování příliš nekomplikovalo. Dále Allport podtrhuje, že rozlišit mezi opodstatněnou generalizací a stereotypem můžeme jen v případě, že máme spolehlivé údaje o existenci (o pravděpodobném výskytu) skutečných skupinových odlišností (Allport 2004: 216).

Existuje samozřejmě více klasifikací stereotypů vytvořených zpravidla podle potřeb vědních disciplín, které se jimi zabývají. Například socio či etnolingvisté mohou rozlišovat:

- a) stereotypy jazykové (ty patří do systému jazyka)

b) stereotypy mentální (náležející k systému kultury)

Osobitou problematiku tvoří historické stereotypy, vyznačující se dlouhodobým uchováváním v paměti (Krekovičková 2001: 19-20).

Giddens (1999: 232) zmiňuje, že stereotypní představy mohou být neškodné pokud je jejich emotivní náboj „neutrální“ a pokud se nedotýkají zájmů jedince. Britové mohou mít například určité stereotypní představy o Američanech, ale pro jedny ani pro druhé z toho vcelku nic neplyne. Tam, kde jsou stereotypy spojeny s úzkostí nebo obavami, však situace bude nejspíš úplně jiná. Za takových okolností jsou stereotypy často spojeny s nepřátelským postojem nebo nenávistí vůči skupinám o které jde. Stereotypy se často úzce pojí s psychologickým mechanismem přenosu, při němž se pocity nepřátelství nebo hněvu obracejí proti něčemu, co není jejich skutečným původcem (dále viz Giddens: 1999: 232-233 – obětní beránek).

Etnické stereotypy, tedy představy a hodnotící postoje o vlastním etniku (autostereotypy) či o jiných (heterostereotypy), jsou jedním z projevů etnocentrismu. Ten přispívá k formování a k udržování kolektivní identity, kterou v tomto případě nazýváme identitou etnickou. Autostereotypy a heterostereotypy se navzájem podmiňují. Obraz o sobě samém – svůj autostereotyp, vytváříme porovnáváním sebe sama s jinými, nebo jej manifestujeme nepřímo prostřednictvím obrazu jiných.

Je zřejmé, že při sledování etnických stereotypů nejde o jejich pravdivost či nepravdivost. V první řadě nás totiž musí zajímat jejich nositel, protože především o něm a o jeho emocionálním obrazu světa a sebe sama stereotypy vypovídají. Stereotypy ve většině případů nevycházejí z osobní zkušenosti, nýbrž jsou zprostředkovány sociálním prostředím a proto projevují značnou odolnost vůči racionální kritice. Odlišná individuální zkušenost stereotyp většinou nezpochybní; spíše je chápána jako výjimka z pravidla. Etnický stereotyp vzniká tehdy, když jeho objekt i subjekt mají vcelku určitou kulturní a etnickou totožnost a když mezi dvěma skupinami není izolace, ale kontakty nejsou tak živé a všestranné jako mezi členy skupiny vnitřní. Řada etnických stereotypů vychází z deklarování etnických rozdílů na základě odlišností v civilizačním, kulturním a hospodářsko-ekonomickém vývoji dvou etnik. Stereotypy nejsou vrozené, ale naučené. Malé děti se jim během života učí poznámkami nebo chováním rodičů a jiných dospělých. Některé stereotypy se objevují v televizi, hudbě, knihách, školních učebnicích a reklamách (Uhlíková 2001: 49-53).

Z hlediska teorie předsudků je schopnost stereotypů prodělat změnu velmi důležitá. Nabývají a ztrácejí na síle s intenzitou a nasměrováním předsudku a přizpůsobují se konverzační situaci. Allport ve svém díle na mnoha místech zdůrazňuje, že stereotyp není totéž co předsudek. Stereotypy jsou především racionalizační nástroj. Přizpůsobují se převažujícímu trendu předsudku a okamžitým potřebám dané situace. A dodává, že určitě není na škodu bojovat proti nim na školách a univerzitách a vytlačovat je z masmédií. Nesmíme si však myslet, že takový útok sám o sobě předsudky vykoření (Allport 2004: 229).

Přestože souhlasíme s nutností modifikace určitých negativních stereotypů, je zřejmé, že odstranění kulturních stereotypů z našeho života není ani reálné, ani žádoucí. Vždyť klíčovým prvkem a podmínkou života jedince ve společnosti je identita, která je budována právě na základě stereotypů. Avšak pochopení jejich role, fungování a působení může vést k pojmání subjektivní reality ne jako jediného možného světa, ale jako jednoho z možných světů (Uhlíková 2001: 54).

Na závěr této kapitoly si dovolím umístit slova Gordona Willarda Allporta (Allport 2004: 225), který říká, že stereotypy mohou, ale nemusejí vzejít ze zrnka pravdy, že lidem pomáhají zjednodušit si kategorie, že ospravedlňují antipatii a že někdy slouží jako projekční plátno našim vlastním vnitřním konfliktům. Je tu však ještě další, mimořádně důležitý důvod, proč vůbec existují. Dostává se jim společenské podpory, neustále je ožívují masmédiá – prostřednictvím románů, povídek, novinových článků, filmů, divadelních představení, rozhlasu a televize.

2.1.3 Hranice a pohraničí

Nejčastějším pojetím hranice v geografii je pojetí ve smyslu státního území vymezeného státní hranicí. Šindler a kol. (1996) definují státní hranici jako „konvenčně (smluvně) stanovenou linii na mapách a v terénu, která odděluje území jednoho suverénního státu od území jiného suverénního státu nebo od oblasti nepodléhající suverénní moci žádného státu (volné moře). Stejní autoři dále uvádějí, že představa hranice jako pouhé linie je zavádějící a nedostatečná. Ve skutečnosti je hranice představitelná jako jakási hraniční plocha začínající v nitru Země, protínající její povrch a oddělující vzdušný prostor suverénního státu (citováno dle Dokoupil 2004: 47).

V obecnější poloze jsou hranice linie, které oddělují sousední území – regiony, přičemž tyto regiony mohou být vymezeny linií myšlenou (fyzickogeografické regiony,

spádová území) či linií fixní – dříve hraniční kameny, dnes výstražné tabule (státní útvary). (Dokoupil 2004: 48).

V práci se vyskytuje i pojem region. Jak se ukáže, jedná se zejména o tzv. regiony mentální neboli percepční či sdílené regiony žití (Frémont 1976, Řehák 2000). U těchto regionů hraje roli subjektivní aspekt včetně momentu sdílení a komunikace (citováno dle Dokoupil 2004: 51).

Co se týká termínů „příhraniční region“, resp. „pohraniční region“, z hlediska jazyka českého se jedná o synonyma, přičemž dle Ústavu pro jazyk český je „příhraniční“ pojem modernější, který se rozšířil až v poslední době. Podrobnou diskusi na toto téma vede Heffner (1998), který rozebírá nejen pojmy „příhraniční“ a „pohraniční“, ale i „hraniční“ a „přeshraniční“. K. Heffner se snaží nalézt rozlišení pojmů i prostřednictvím využití termínů anglických (border, frontier), francouzských (cisfrontaliere, transfrontaliere) a německých (Grenzregion, Grenzräume, Grenzgebiet), nicméně v bohatě citované literatuře zjišťuje nejednoznačnost použití termínů „pohraniční“ a „příhraniční“. Sám nakonec odkazuje na vlastní práce (Heffner 1996), kde jako výraz etapy přechodu od periferních k integrujícím se regionům vnímá pod pojmem „pohraniční“ oblast rozloženou po obou stranách hranice a „příhraniční“ oblast podél jedné strany hranice. V české geografické obci je rovněž používání obou termínů nejednoznačné, přičemž pojem „pohraniční“ je často v důsledku předlistopadových zkušeností vnímán jako termín pro oblast jednostranně rozloženou podél hranice (citováno dle Dokoupil 2004: 47).

V této studii je termínů „pohraniční“ a „příhraniční“ používáno jako synonymum.

Přestože v období před rokem 1990 nedocházelo k významnějším posunům hranic a změnám příhraničního regionu (vyjma období 2. světové války), vývoj příhraničních regionů na obou stranách česko-německé hranice se lišil. Byla posilována rozdílná funkčnost obou prostorů bez jakékoliv pozitivní možnosti vzájemného ovlivňování (Dokoupil 2004: 56).

Dokoupil (Dokoupil 2004: 53) se také zabývá myšlenkou, že příhraniční region je oproti jiným regionům charakteristický vlivem hranice, tedy je v něm patrný hraniční efekt. Popis hraničního efektu a jeho vysvětlení má jednak význam teoretický – znamená posílení regionální geografie jako vědy, ale je zde i význam praktický, a to při plánování regionálního rozvoje příhraničních regionů (podrobněji Dokoupil 2004: 53-58).

V příhraničních regionech Česka i Německa docházelo k nárůstu periferního hraničního efektu, přičemž v českém pohraničí byla z důvodů obranných zcela záměrně likvidována životní aktivita zdejších obyvatel a byla likvidována či vojenskému nasazení

přizpůsobována technická infrastruktura. Díky tomu zde docházelo k postupnému úpadku lidských sídel. Díky hraničnímu efektu lze však vidět i pozitiva, a to především v oblasti přírodního prostředí, které bylo činností člověka málo narušeno (česko-bavorské pohraničí). Přeshraniční kontakty byly v tomto období velmi řídké a centrálně řízené (Dokoupil 2004: 56).

Hraniční přechod je bod, který si zdánlivě zachovává vlastnosti jednoho z bodů jistého úseku hranice, je to však zároveň bod s určitou propustností. Zde vyvstává význam hraničního přechodu pro studium hraničních efektů, neboť hraniční přechod je zároveň bodem impulsu, změny, proměnlivosti, lokálním ohniskem difúze (Dokoupil 2004: 51).

Jako velmi obtížný se jeví pokus o exaktní vymezení pohraničí či příhraničního prostoru, resp. jejich oddělení od vnitrozemí. Dokoupil uvádí, že v literatuře se objevuje celá řada odlišných pohledů na tento fenomén a neexistují žádná jednotící kritéria pro vymezení pohraničí. Nosnou hypotézou dané problematiky je skutečnost, že pro vymezení pohraničí má největší význam charakter hranice. Čím je hranice propustnější, tím větší území je některými hraničními efekty difúzně ovlivňováno. Tedy čím je na hranici více hraničních přechodů s odlišnou kvalitou, popř. se zde hraniční přechody vůbec nevyskytují, tím je také rozlehlejší pohraničí. Přitom je důležité mít na zřeteli dva významné úhly pohledu na příhraniční prostor. Za prvé se jedná o pohled z vnitrozemí a za druhé o pohled z druhé strany hranice (Dokoupil 2004: 59).

Ve zcela obecné poloze charakterizuje pohraničí periferní poloha ve vztahu k centru, jeho specifické přírodní a klimatické podmínky, ale také sociokulturní diskontinuita způsobená směnou obyvatelstva, jež byla důsledkem odsunu německy mluvícího obyvatelstva pohraničí po 2. světové válce. Rozsáhlé přesuny obyvatelstva spojené se znovuosídlením pohraničních oblastí vedly ke značné deformaci migračních procesů, což mělo nepříznivý dopad jednak na strukturu a hustotu osídlení pohraničních oblastí, jednak vytvořilo méně příznivou sociální a vzdělanostní strukturu (Houžvička 1996: 6). Největší míra výměny obyvatelstva proběhla v severních a západních Čechách. V průběhu okupace a války došlo v sociální struktuře českého obyvatelstva v pohraničí k podstatným změnám, které lze souhrnně charakterizovat jako proletarizaci. Zvýšil se především počet dělníků, jejichž nábor byl opakovaně organizován v době války v Protektorátu Čechy a Morava. Současně byly další společenské skupiny a sociální vrstvy českého obyvatelstva degradovány více či méně do inferiorního postavení a zařazení. Toto konstatování výrazně mění názor na poválečnou vzdělanostní degradaci populace českého pohraničí, která bývá jednoznačně spojována s

odsunem německy mluvícího obyvatelstva a příchodem novoosídlenců. Houžvička zmiňuje tento fakt jednak pro jeho poměrně relativní novost pohledu na poválečný vývoj sociální struktury pohraničí, jednak jako důkaz, že diferenciací a specifičností jednotlivých oblastí pohraničí má své kořeny alespoň zčásti již v období před odsunem (Houžvička 1996: 7-8).

Pro specifika českého pohraničí je určující periferní poloha zkoumaných území ve vztahu k centru. Vzhledem k tomu, že rozměr perifernosti určuje kvalita dopravního spojení, počet obyvatel a vzdálenost do center, lze právě tento ukazatel dle Houžvičky uplatnit pro definici pohraničí, zejména ovšem bezprostředního pásma příhraničí (vzdálenost cca 20 km od hranic do vnitrozemí). Současně však pro sledované oblasti platí, že bezprostřední sousedství SRN snižuje důsledky perifernosti českých pohraničních sídel a může naopak sehrát úlohu dynamizujícího faktoru rozvoje daného území (Houžvička 1996: 8).

Vymezení pohraničí podle společných vývojových znaků, historických podmíněností a souvislostí by mělo být předmětem dalšího studia. Toto historické ohraničení sleduje území, které již dnes administrativně neexistuje, nicméně však jeho efekty jsou v dané oblasti nadále patrné.

Oblast Tachova a Tachovska, v níž se tato studie odehrává, řadí Houžvička spolu s Karlovými Vary, Sokolovem a Chebem k západní oblasti pohraničí (Houžvička 1996: 6). Tomu odpovídá i náčrt mapy česko-německého pohraničí, vymezeného pro sociologické šetření prostřednictvím sousedních okresů (Zich 1996: 100). Tato mapa byla pro potřeby této práce převzata a zařazena do příloh (obr. č. 1 – Hranice a pohraničí).

Výše byla zmíněna rovněž role subjektivního aspektu při označení regionu. Dle Havlíčka (Havlíček 2004: 63) bude v budoucnu hrát stále větší roli při vymezení pohraničí tzv. subjektivní identifikace s příhraničním prostorem z pohledu zainteresovaných aktérů. Tento pohled „zdola“ ukazuje nejen na vymezení jako takové, ale reflektuje či upravuje také vymezení „shora“. Havlíček také uvádí (Havlíček 2004: 64), jaké jsou hlavní znaky identity pohraničí. Jedná se o skutečnost, že pohraničí vykazuje přímou závislost na hranici a jejích efektech. Samozřejmě je ale příhraniční prostor i nadále ovlivňován mocí daného státu. Významným znakem identity pohraničí je i časté prolínání rozdílných etnik a také ekonomických systémů. Pokud je ekonomická situace výrazně rozdílná, dochází k poměrně velmi dynamickému vývoji příhraničního prostoru. Dle Havlíčka lze v Evropě pozorovat tento fenomén podél dřívější tzv. železné opony. Jelikož se pohraničí orientuje nejen do vnitrozemí, ale i přes hranici, vyskytuje se zde nižší frekvence kontaktů s centrálními oblastmi

státu. Proto může pohraničí vykazovat poměrně velkou míru nezávislosti na centru státu a na státních strukturách (Havlíček 2004: 64).

V geografických vědách je možné setkat se s mnoha různými způsoby či typy vymezení. Nejčastěji lze objevit tzv. administrativní vymezení. Jedná se většinou o větší či menší administrativní území, která většinou přímo sousedí se státní hranicí. V Česku se často používá vymezení příhraničního prostoru jako souboru okresů ležících při hranici. Toto vymezení vykazuje sice velkou praktičnost z hlediska dostupnosti dat, na druhou stranu je však velmi hrubé a někdy i zavádějící. Přesto se velmi často používá, a to nejen v geografii, ale i v politických a ekonomických vědách. Například Evropská unie požaduje pro přidělení dotací na rozvoj příhraničních oblastí zpravidla jasně vymezené administrativní celky (Havlíček 2004: 62).

2.2 Terénní výzkum

2.2.1 Stanovení výzkumných otázek

Výzkumný záměr vychází z předpokladu, že lidé žijící v oblasti česko-německého pohraničí jsou konfrontováni s přítomností „těch druhých“, přičemž tato konfrontace následně ovlivňuje jejich myšlení a nazírání na Němce. Stereotypy, předsudky, různé podoby „národních mýtů“ a přisuzované charakteristiky² pak mohou zjednodušovat kontakt a interakci mezi příslušníky druhého národa.

Hlavní hypotézou (výzkumným předpokladem) mé práce bylo tvrzení, že Češi zaujímají vůči Němcům a Německu stereotypní a předsudečné postoje. Již v úvodu práce (v kapitole 1) jsem nastínila, v jakém smyslu je v této studii používán termín Češi, čili že se jedná o dotázané, kteří žijí na české straně hranice, kteří sami sebe považují za Čechy, a které jako Čechy chápe také jejich okolí.

Součástí výchozí hypotézy je i tvrzení, že smýšlení a názory lidí žijících v oblasti česko-německého pohraničí, resp. na Tachovsku, je i v současnosti stále masivně prostoupeno silně zakořeněnými předsudky a stereotypy vůči Němcům.

V přípravné fázi projektu bylo stanoveno několik výzkumných otázek, v rámci kterých měl probíhat samotný výzkum. Tyto otázky byly záměrně stanoveny v poněkud

² Národním charakterem se rozumí soubor psychických rysů poměrně trvale se vyskytujících u značné části společnosti, odlišujících ji vzhledem ke své struktuře nebo jejím prvkům a jejich intenzitě od jiných národních společenství (Waldenberg 2000: 423).

obecnější rovině, neboť měly plnit funkci jakési osnovy výzkumu, která mi měla být vodítkem, ale neměla striktně určovat meze, v jakých se výzkum nutně bude muset odehrávat. Nejpodstatnější výzkumné otázky byly tyto:

Jaké jsou hlavní vlastnosti a schopnosti, které Češi Němcům připisují?

Jak které z nich hodnotí?

Jaké faktory nazírání na Němce formují?

Co všechno rozumí Češi pod pojmem „němectví“?

Zda a jak ovlivňují stereotypy a předsudky chování a jednání Čechů vůči Němcům?

Zda a jak se projevují stereotypy a předsudky v běžném každodenním životě?

Cílem výzkumu tedy bylo úvodní hypotézu potvrdit či vyvrátit. Prioritou bylo zejména zaměřit se na postoje a názory dotazovaných a na jejich subjektivně orientované soudy. Jsou to totiž právě oni, kdo se denně setkávají s výše popsanou problematikou a kteří se stávají jejími přímými svědky. Součástí výzkumu byla i analýza biografického zpracování těchto otázek. Dalším velkým záměrem projektu byla snaha zaznamenat neopakovatelné životní příběhy dotázaných a nabídnout pohled na jednu z oblastí česko bavorské hranice, na Tachovsko.

2.2.2 Časový plán výzkumu

Výzkumný projekt byl realizován v několika fázích, které na sebe navazovaly.

- a) Vytvoření projektu výzkumu
- b) Zajištění a studium materiálů
- c) Terénní výzkum
- d) Závěrečná zpráva

Projekt výzkumu (bod a) byl sestaven v březnu 2007. Do června 2008 probíhala přípravná fáze výzkumu (bod b), během níž byly zajištěny a prostudovány materiály (zejména odborná literatura související s tématem), dále pak informace a podklady pro práci v terénu (rozšíření škály kontaktů o informátory, se kterými proběhly první předběžné schůzky, návštěva institucí – Státní okresní archiv Tachov, Muzeum Českého lesa v Tachově, zmapování situace a využitelných materiálů). Bylo nutné zajistit také základní technické

vybavení a pomůcky pro práci v terénu (notebook, digitální fotoaparát, diktafon, kancelářské a psací potřeby).

Vlastní terénní výzkum probíhal od července 2008. Výzkum trval přibližně jeden rok a zahrnoval především rozhovory s informátory a studium archivních pramenů. Ve stejné době byly také pořízeny přepisy rozhovorů získaných během tohoto terénního výzkumu.

Od září 2009 se pak připravovala závěrečná zpráva z výzkumu (bod d). Zároveň také došlo k utřídění pořízených materiálů (rozhovorů a písemných pramenů). Rovněž započala samotná realizace (sestavení) zprávy.

2.2.3 Poznámky k průběhu výzkumu

Tématy stereotypů a předsudků v současných česko – německých vztazích jsem se zabývala již ve své diplomové práci. Několik let trvající sociálně - antropologický výzkum na Tachovsku, který jsem tehdy provedla, se stal základem i pro výzkum navazující, který dal vzniknout této studii. Tento výzkum samozřejmě byl potřebně zrevidován, zaktualizován a po zhruba půlroční přípravné fázi připraven k další realizaci. Druhý výzkum měl být propracovanější zejména v souvislosti s metodologickým hlediskem a rovněž být více důsledný v interpretaci získaných poznatků a dat.

Neboť je tato studie primárně založena na empirickém výzkumu, chtěla bych se v této kapitole věnovat nejen popisu přípravy a samotného provedení šetření, ale rovněž se také poněkud obecněji vyjádřit i k činnosti a přístupu badatele během všech fází terénního průzkumu.

Na tomto místě bych ráda učinila poznámku o opakovaných (návratných) studiích v obcích. Až dosud jsem se vyhýbala charakterizování svého opakovaného výzkumu jakožto restudie (byť se oba pobyty v terénu odehrály de facto ve stejné lokalitě, byť byly i použité metody a techniky terénního výzkumu prakticky tytéž a byť se shodovala i další společná charakteristika – provedení stacionárního terénního výzkumu). Chápala jsem však svůj druhý výzkum nikoli jako pouhý doplněk či aktualizaci prvního, ale jako základ pro hlubší, propracovanější a legitimnější badatelskou práci. Tedy nejednalo se o poskytnutí dat pro srovnání v časové perspektivě, ani o redefinování cílů, metod a smyslu restudii komunit (srov. Skalník 2008: 64).

Nikterak přitom ale nechci snižovat význam restudií, které považuji za mimořádně vhodné a praktické zejména při studiu v oblasti sociálních změn atd. Rovněž o legitimitě stacionárního terénního výzkumu zůstávám stále přesvědčena. Chtěla bych pouze uvést a ozřejmit, že takové ambice můj výzkum neměl; nicméně i přesto nabízí do budoucna řadu možností, jakým směrem se dále ubírat a na jaká témata se zaměřit, která rozvinout a jakým směrem.

Zpět tedy k přípravné fázi výzkumu. Během zmíněných šesti měsíců jsem znovu prostudovala nejen svou diplomovou práci, ale také všechny podklady, které předcházely jejímu vzniku. Nejvýznamnější a také časově nejnáročnější bylo studium materiálů pořízených v terénu (kreseb - karikatur, které nakreslili informátoři, fotografií atd. a poslech pořízených rozhovorů). Při této fázi jsem si též utřídila konkrétní náměty a nápady, kterým se budu věnovat i nadále a podrobněji. Takto pomalu začala vznikat osnova pro rozhovory s informátory.

Stejně jako při původním terénním výzkumu, také nyní jsem se rozhodla prosit informátory o kresby, ve kterých by se odrážely jejich postoje, názory a nálady spojené se stereotypy a předsudky v současných česko – německých vztazích. K tomu mě vedla zajímavá zkušenost. Dodatečně (někdy dokonce řadu měsíců po skončení prvního výzkumu) se totiž stávalo, že se na mě obraceli buď přímo moji respondenti anebo osoby jimi pověřené, a předávali mi slíbené kresby. Zároveň mi přitom sdělovali své zkušenosti, podle kterých se doma nad výrobou těchto obrázků bavili a mnohdy tuto činnost dokonce upřednostnili před sledováním televize. To pro mě coby výzkumníka bylo více než potěšující zjištění.

Neměla jsem důvod měnit ani hlavní metody sběru dat – využila jsem opět biografickou metodu³ a metodu orální historie.⁴ Okrajově jsem během výzkumu použila i metodu analýzy dokumentů.

Biografickou metodu a metodu orální historie představila dle mého názoru více než podrobně např. Jana Nosková (Nosková 2007: 11, 21-26, 26-28). Nosková se zabývá historickým vývojem těchto metod, zmiňuje významné publikace, které jich využily, uvádí také teoretické a metodologické souvislosti jejich použití ve výzkumu. Začíná již v období vzniku hermeneutické filozofie, kdy zdůrazňuje význam Wilhelma Diltheye (1833-1911). Sumarizuje také termíny, se kterými se v odborné literatuře setkáváme v souvislosti s

³ Biografická vzpomínka se váže k vlastním zkušenostem a jejich rámcovým podmínkám, k „recent past“ (Assmann 2001: 49). Jde o příběhy, které se vztahují k životnímu osudu dotázaných (srov. Vaněk 2004).

⁴ Tato metoda se neopírá o písemná svědectví, nýbrž výlučně o vzpomínky získané při ústních rozhovorech. Historický obraz, který se v těchto vzpomínkách a vyprávěních vytváří, podává „dějiny všedního dne“, jakési „dějiny zdola“ (Assmann 2001: 49).

označením „biografická metoda“ (dle Noskové uvádí některé z nich Werner Fuchs-Heinritz, a to např. „soziobiographische Methode“, „Biographieforschung“, „life history approach“, „life history technique“, „Methode der persönlichen Dokumente“, „Dokumentenmethode“, „biographical research“ (Nosková 2007: 22).

Studium paměti (kolektivní paměti) považuji za jedno z nejzajímavějších etnologických (též sociálně - antropologických) témat. Při sběru materiálu pro moji práci mě zajímaly životní příběhy lidí, lidské zkušenosti, vzpomínky, malé dějiny – jejich proměnlivost v závislosti na čase i na velkých dějinách. Kolektivní paměť se zkoumá, zachraňuje a uctívá nikoli už v událostech, ale v dlouhém chování a spíše než v textech se hledá v obrazech, gestech, rituálech a oslavách. Je to převrácení historického pohledu (Le Goff 2007: 108). Le Goff dále doplňuje pojetí kolektivní paměti dle Pierra Nory; ten kolektivní paměť definuje jako „to, co z minulosti zbývá v žitém čase skupin, nebo také to, co tyto skupiny z minulosti dělají“ (Le Goff 2007: 108; dále ke srovnání historické paměti a kolektivní paměti tamtéž).

Assmann dále vypočítává, že kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není tedy proto libovolně přenosná. Společenská skupina, která se ustavuje jako společenství vzpomínky, si uchovává svoji minulost především ze dvou hledisek: z hlediska svébytnosti a z hlediska trvání. V obraze, který si o sobě tato společenská skupina vytváří, se zdůrazňuje odlišnost navenek, zatímco vnitřní rozdíly se naopak zastírají (Assmann 2001: 39-40). Pro moji práci a výzkum pak byla zásadní myšlenka, že „paměť rekonstruuje minulost, ale kromě toho také zajišťuje organizaci toho, jak zakoušíme přítomnost a budoucnost“ (Assmann 2001: 42).

Rozhodně se nechci na tomto místě pouštět do vypracování vyčerpávajícího seznamu autorů, jejich monografií a dalších textů pojednávajících o sociologickém biografickém výzkumu. Cítím však nutnost zmínit na tomto místě alespoň jednu „definici“ biografické metody, která o ní píše Werner Fuchs-Heinritz, a to opět dle citace z práce Noskové (Nosková 2007: 23): „Fuchs-Heinritz definuje biografickou metodu v rámci sociálních věd jako „vědecké cesty a přístupy, jejichž základními daty (nebo daty vedle jiných dat) jsou životní příběhy, tedy představení životní dráhy a životní zkušenosti z úhlu pohledu toho, kdo žije svůj život“.

Stejně tak jako metoda biografická, dává i metoda oral history hlas obyčejným, „malým“ lidem (Otáhal, Vaněk 1999: 34). Cílem orální historie je především obdržet svědectví o prožité zkušenosti, ověřit či získat nová fakta, potvrdit nebo opravit konkrétní interpretaci nebo předběžné hypotézy. Nabyté poznatky neslouží pouze k ilustraci

objektivního výkladu dějin, nýbrž přinášejí autentický dokument jako výsledek rozhovoru, výpověď o zkušenostech a postojích narátora (Otáhal, Vaněk 1999: 34). Právě zachycení vzpomínek, neopakovatelných životních příběhů „malých“ lidí bylo i mým záměrem a cílem.

Současně si však v souvislosti s metodou orální historie musíme uvědomit, že pomocí rozhovorů neodhalíme jakousi univerzální pravdu. To totiž nelze prostřednictvím žádného pramene. Můžeme pouze předpokládat, že získáme jednu její verzi. Narátorova výpověď představuje pouze jeho vlastní postřehy, filtrované a modifikované jeho poznávacími a citovými reakcemi a sdělované prostřednictvím jeho osobních verbálních zvyklostí (Otáhal, Vaněk 1999: 35).

Osobně se silně ztotožňuji s tvrzením Noskové, že „oral history přináší totiž možnost proniknout do všedního světa, k subjektivním zkušenostem, a tak k poznání kultur, jejímu popsání, pochopení a interpretaci“ (Nosková 2007: 28).

Během mého prvního výzkumu jsem pořídila celkem 22 rozhovorů s českými (a česky hovořícími) občany a 15 německými (německy hovořícími). Druhý výzkum jsem se rozhodla realizovat pouze na české straně hranice, s občany českými a česky hovořícími. Jak již jsem naznačila v úvodu, původní plány zahrnovaly provést tento výzkum současně také na německé straně s německy hovořícími respondenty, bohužel se však v průběhu práce ukázalo, že tak obsáhlé téma naprosto nelze postihnout najednou. Bylo tedy nutné výzkum poněkud zúžit. Tím se změnil i jeho podtitul. Začala jsem tedy pracovat na výzkumu „stereotypy a předsudky v současných česko-německých vztazích (z českého pohledu)“. Českým pohledem rozumím názory, zkušenosti, charakteristiky, které vyslovili během rozhovorů mí informátoři – státní příslušníci České republiky, kteří hovoří česky a za Čechy se považují.

Oproti původnímu výzkumu jsem se rozhodla zdržet se co nejvíce živelného a nekontrolovaného nabírání informátorů. Hromadění informátorů vnímám jako prospěšné zejména v terénu novém, ne dobře známém, kam výzkumník přichází aniž by měl informátory dopředu zajištěné. Zbytečně velký počet získaných rozhovorů však může být na úkor kvality, která se pak hůře postihuje a značně tak ztěžuje interpretační roli sociálního antropologa. Poslech, případně přepis takto pořízených rozhovorů a jejich následná analýza je pak náročný jak časově, tak psychicky.

Během realizační fáze druhého výzkumu jsem pracovala s osmnácti informátory. Pět z nich mi poskytlo rozhovor již v prvním výzkumu. V těchto případech probíhalo získání souhlasu oslovených se spoluprací bezproblémově; respondenti sami se zajímali o výsledky a výstupy naší první spolupráce. Ukázalo se rovněž, že mimořádně silným prostředkem pro

znovuzískání dotázaného ke spolupráci byly otázky soukromějšího charakteru – například na změny a novinky v životech dotázaných, které se udály po mém prvním výzkumu. I proto jsem si již v době příprav zaznamenala do výzkumného deníku poznámky o tom, jaké záležitosti jednotliví dotázaní v době prvního výzkumu řešili, z čeho vyjadřovali obavy či radost (šlo např. o zdravotní stav - operace, narození dítěte v rodině, bytovou či pracovní situaci apod.).

Dalších 13 informátorů bylo pro mě nových; vytipovala jsem je s ohledem na co největší reprezentativnost vzorku obyvatelstva. Během procesu získání dotyčného se osvědčila zejména reciprocita či pochvala. Poté jsem vysvětlila své výzkumné záměry, představy o průběhu rozhovoru (způsobu, čas a místo provedení, zaznamenání na diktafon či formou poznámek). Nejčastěji jsem odpovídala na otázku: „K čemu vám budu zrovna já? Nejsem zajímavý/á.“ Zde bylo na místě interpretovat charakteristiku biografické metody, kterou jsem zamýšlela použít, totiž že právě individuální, specifické a konkrétní prožitky daného člověka jsou to, co výzkumníka zajímá. Zdůraznila jsem neopakovatelnost zážitků v životě člověka a pohovořila o nutnosti jejich zaznamenání a uchování.

Prioritou zůstalo pokusit se udržet mezi informátory rovnováhu co se jejich sociokulturního prostředí, věku a pohlaví týče. Nově jsem se totiž chtěla zabývat i analýzou postojů a názorů v závislosti na zmíněných charakteristikách, čili zda se ve svých názorech shodují či zda si odporují lidé stejného vzdělání či podobné profese.

V rámci těchto kategorií jsem pracovala se čtyřmi základními pracovními podskupinami dotázaných, diferencovaných dle:

- pohlaví (muž či žena)
- věku (příslušníci nejmladší generace do 30 let, střední od 33 do 55 let a nejstarší věkovou skupinu tvořili dotázaní od 60 let)
- vzdělání (základní, středoškolské, vysokoškolské)
- profese (nezaměstnaní a studenti, dělnické, zaměstnanecké a samostatně výdělečně činné nebo podnikatelé).

Všichni oslovení informátoři souhlasili se zveřejněním svých biogramů v této práci (tyto biogramy mají své místo v příloze). Poprvé tak mohu představit blíže i ty, bez kterých by nikdy tato studie nikdy nemohla vzniknout. Mohu zde uvést pochopitelně jen takové údaje, ke kterým jsem měla svolení – tím ozřejmují rozdílnou míru anonymity autobiografií

dotázaných. Údaje, které si dotázaní přáli či nepřáli v biogramu vyjevit, byly předmětem mnohých rozprav již při samotném bádání v terénu a ještě četnějších pak v době, kdy začala vznikat tato práce. Byť bych si v mnohých případech přála zveřejnit biogramy rozsáhlejší a konkrétnější, musela jsem respektovat přání informátorů. Zde prezentované biografické údaje jsou tak výsledkem kompromisu mezi touhou výzkumníka sdělit mj. i co nejvíce konkrétních osobních údajů dotázaného a obavou dotázaného z prozrazení své identity.

Během představení mého záměru poodhalit identitu dotázaných zafungovalo nejspolehlivěji ujištění, že předmětná data budou uvedena jen v této studii. Ukázalo se totiž, že největší obavy vyjadřovali dotázaní z případného průniku informací do místních médií, zejména do novin. Ve dvou případech jsem se dokonce setkala s obavami z neblahých následků z odkrytí informátorovy identity. Tyto obavy byly vyjádřeny poměrně lakonickým prohlášením „sousedí by mě sežrali“ a „to bych pak doma nevydržel“. Musím však zmínit, že jsem i přes tato zmíněná drobná úskalí nenarazila na zásadnější komplikace. Oproti mému původnímu očekávání jsem souhlasu s částečnou ztrátou anonymity získala poměrně snadno.

Se sepsanými biogramy jsem se vracela za svými informátory, aby si tyto pročetli, zvážili uvedené informace a případně aby je poopravili či doplnili, bylo-li to potřeba. I tento postup se nakonec ukázal jako velmi šťastný, neboť se téměř ve všech případech podařilo biogramy rozšířit o data, která informátoři původně ani uvádět nechtěli. K tomuto rozšíření nepochybně také do značné míry přispěl „prvek návratu“ výzkumníka do zkoumané oblasti, kdy se podařilo prohloubit zájem o spolupráci a důvěru mezi výzkumníkem a dotázaným. Protože jsem si našla čas na druhou (někdy i na třetí) návštěvu u informátora, mohla jsem zaznamenat proces postupu od přirozené prvotní nedůvěry dotázaných až k jejich otevření, kdy se mi začali i svěřovat s osobními záležitostmi atd. Svým návratem k nim jsem tedy doložila své původní tvrzení, že mě jejich názory opravdu zajímají.

Je pravda, že po opakované návštěvě vyvstaly i jisté komplikace v následné analýze rozhovoru pořízeného během první návštěvy. U mnohých informátorů se stalo, že se vraceli k tématům prvního rozhovoru, své výpovědi doplňovali, obměňovali, ale hlavně se otevřeněji vyjadřovali. Jak se ukázalo, někteří totiž neměli zprvu příliš chuť otevřeně vyjevit své soukromé postoje a názory de facto cizímu člověku. Mým návratem se však tyto jejich obavy výrazně zredukovaly. I proto jsem při následné práci s interview, jejichž výsledky jsou představeny na jiném místě této studie, musela zohlednit zmíněné faktory a upozornit na rozlišení dat získaných v prvním kole rozhovorů od informací získaných při opakovaném dotazování.

Rozhovory probíhaly na místech, která si dotázaní sami zvolili. Až na jedinou výjimku, kdy jsme se sešli s informátorem na jeho přání v restauraci, pořídila jsem všechny rozhovory u dotázaných doma. Takové řešení se ukázalo jako optimální – dotázaný byl schopen si zajistit soukromí tak, aby rozhovor nebyl narušován třetími osobami a probíhal v jemu důvěrně známém prostředí. To vše přispělo k eliminaci rušivých jevů (jak osob, tak věcí či hluků) a rozhovory tak probíhaly v uvolněné atmosféře bez stresu.

Na tomto místě musím zmínit, že jediným částečně rušivým elementem byla pro mnohé respondenty přítomnost mého diktafonu. I když všichni dotázaní souhlasili s touto formou záznamu, přece jen se hlavně na začátku rozhovoru necítili sebejistě, stáčeli pohledy k přístroji, snažili se při hovoru používat výrazy pro ně nezvyklé (spisovnou řeč) a vyhýbali se používání slangových či přímo vulgárních výrazů, které byly v jejich obvyklé řeči běžné. V pozdější době, kdy si na přítomnost diktafonu uvykli a nahrávání téměř přestali vnímat, ovšem toto napětí zcela zmizelo. Respondenti se začali vyjadřovat uvolněně, tak, jak byli zvyklí ze svého běžného života. Domnívám se, že určitý pocit trémy z mluvení na diktafon je pro jedince, kteří nejsou zvyklí hovořit na veřejnosti či na záznamová zařízení všeobecně, zcela přirozený. Za nejpodstatnější v tomto případě považuji již zmíněné skutečnosti, že se nakonec vždy podařilo toto počáteční napětí odbourat.

V této souvislosti bych rovněž ráda poznamenala, že je dle mého názoru nutné při pozdější analytické a interpretační fázi získaného rozhovoru zohlednit dobu úvodní (několik prvních desítek minut interview) a dobu následující. V prvním stádiu jsem si musela více než výpovědní hodnoty interview všimnout jisté neohrabanosti dotazovaného, trémy, sledování „toho co říkám a jak to říkám“ a také vědomé kontroly a filtrace sdělovaných prožitků a názorů, které dotázaný „raději neříkal, protože takhle by se to říkat nemělo“. Patří sem i zmíněná snaha nevyužít přirozenou mluvu, eliminovat ostřejší výrazy a životní zážitky raději hodnotit neutrálně či tak, „aby nikoho neurazil“. Rovněž byly v úvodní fázi interview více patrné sklony životní prožitky bagatelizovat, zestručňovat či přecházet: „Co se mi tak stalo, no, nic moc, to není zajímavé.“ Proto jsem v tomto období zaznamenávala jednotlivé body interview do výzkumného deníku, abych je znova připomenula a požádala o zevrubnější výklad později – ve chvílích, kdy byla nastolena pohoda a důvěrná atmosféra. K tomu výtečně přispěly mj. i pochvaly zařízení bytu či domu, nebo nabídnutého pohoštění.

Také bych ráda zdůraznila, za jak významnou považuji schopnost výzkumníka přispět při rozhovoru k uvolněné atmosféře. Vždy jsem důsledně dbala na to, aby nevznikly při interview situace, které by připomínaly výslech, a dotázaný se nezačal těšit na to, až

zodpoví všechny otázky a výzkumník odejde. Nikdy jsem nepřišla s napsanými otázkami, do jejichž seznamu by dotázaný nahlížel, a přemítal v duchu nad tím, kolik bodů interview ještě máme před sebou. Zdůraznila jsem také, že je to právě onen osobní postoj informátora, který je z hlediska bádání tak podstatný a že zdráhání se sdělovat z jeho pohledu „všední a samozřejmé věci“ není na místě.

Pochopitelně, že rozsah vynaloženého úsilí na klidný průběh hovoru byl značně proměnlivý. Stalo se mi také v jednom případě, že i přes veškerou mou snahu se nezbavil dotázaný za celou dobu hovoru trémy, a nedařilo se mu rozmluvit se. Tento rozhovor byl nejenže kratší než jiné získané (jen 45 minut), navíc neobsahoval souvislejší narativní pasáže, takže i následná jeho analýza a interpretace nebyly jednoduché. Zdržela bych se však názoru, že takové interview je pak k ničemu, nebo že je ve své podstatě je ztrátou času. Myslím si totiž, že ani velmi zkušený výzkumník nedokáže vždy předem eliminovat podobné obtíže, čili předem odhadnout jak přínosné interview bude nebo jak vysoká narativní hodnota se prokáže ve výpovědi konkrétního člověka.

Již v přípravné fázi výzkumu jsem se snažila stanovit hranice pro svůj osobní postoj a chování během interview. Stává se, že výzkumník cítí potřebu zasahovat do rozhovoru, usměrňovat dotázaného v jeho vyprávění, opravovat jej. Samozřejmě uznávám, že určitá redukce je zejména při významném odbočení od tématu hovoru nezbytná, nicméně se domnívám, že jiné zásahy do toku myšlenek při biografickém interview nejsou příliš vhodné. Je pravda, že jsem tak sama sobě přidělila roli pozorné pasivní posluchačky, nicméně dle mého názoru je to pro zmíněný typ výzkumu zkrátka příznačné a nutně podmíněné. Neznamená to ovšem, že bych byla zcela zproštěna zpětné vazby. Tu dotázaní vyžadovali, čili jsem se snažila důsledně udržet svůj zájem o vyprávění a pomocí očního kontaktu, gest či mimiky podpořit v dalším vyprávění. Nejednou jsem byla postavena před situací, kdy jsem byla otevřeně vyzvána k vyjádření vlastního názoru či zkušenosti k tématu, o kterém hovořil dotázaný. V takových případech jsem se snažila vyjádřit se v zájmu zachování objektivity a nestrannosti co nejobecněji a pokud možno neutrálně, abych neovlivnila následný chod hovoru. V souvislosti s tím se mi opět potvrdilo, jak příhodné bývá v průběhu výzkumu dodržování mé zásady naslouchat a ničemu se nedívat.

Během výzkumu jsem si vedla výzkumný deník. Zakoupila jsem ho jako plánovací záznamník, neboť mi vyhovovalo připravené označení dnů. Pro případ, že bych učinila více poznámek než dovolovala kapacita listu, nosila jsem s sebou ještě blok, kam mi kromě jiného dotázaní i zapisovali např. jména obcí či lidí, o kterých mluvili a která jsem neznala (aby

nedošlo při transkripci interview k chybě) a kam mi také kreslili (atributy nemectví, mapky, plánky, schémata). Bezprostředně po návratu z interview jsem zaznamenala do deníku okolnosti, za jakých rozhovor vznikl (tedy s kým a kde byl veden, jaká byla atmosféra, zda se vyskytly rušivé elementy a zdůraznila jsem mimořádně silné momenty interview). Psala jsem si také zda jsem měla možnost prostudovat si fotografie, deníky či památníky dotázaných. Na závěr jsem do deníku zanesla své čistě subjektivní hodnocení přínosu konkrétního rozhovoru, dojem z informátora a z interview, které poskytl.

Snažila jsem i zhodnotit míru upřímnosti a otevřenosti dotázaného během rozhovoru i mimo něj. Ve dvou případech se stalo, že po ukončení rozhovoru, v době kdy už neprobíhal záznam na diktafon, se dotyčný vyslovil z velmi osobních prožitků či zážitků. Ty svěřil pouze mně, ale nepřál si je zaznamenat, ani použít v této studii. Takové okamžiky patřily mezi nejtěžší, jaké jsem při výzkumu zažila – byly naplněné nesnadným rozhodováním mezi přáním tato nesmírně silná sdělení zaznamenat a použít a mezi nepřijatelností takového jednání výzkumníka z hlediska etiky výzkumu. Z etických důvodů jsem se tedy musela použití sdělení učiněných mimo záznam vzdát.

Některé části svého výzkumného deníku jsem převedla skenováním do elektronické podoby a zařadila jsem je do této studie mezi přílohy. Toto rozhodnutí odůvodňuji tím, že se jedná o autentické záznamy, které dokumentují pobyt v terénu a dokreslují získané rozhovory. Osobně mě totiž mrzí, že v mnoha odborných studiích, které jsou založené na empirickém výzkumu jsou ukázky z terénních deníků, protokolů či jiných původních záznamů z terénu zaneseny málokdy.

2.2.4 Šetření v oblasti česko-německých vztahů

O historických souvislostech česko-německých vztahů či o rozboru jejich současného stavu a výhledů do budoucnosti již bylo napsáno mnoho slov a statí. Zdá se tedy, že česko-německé vztahy jsou poměrně vděčným tématem k výzkumu. Problematice česko-německých vztahů se pravidelně věnují jak výzkumné instituce (např. Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i.), tak i různé soukromé agentury zaměřené například na výzkum trhu a veřejného mínění.

Chtěla bych se na tomto místě věnovat stručnému shrnutí dle mého názoru nejvýznamnějším výzkumů, které byly na poli sociálních věd v souvislosti s tématem česko-německých vztahů a česko-německého soužití provedeny.

Je vhodné zmínit například poměrně rozsáhlý výzkumný projekt s názvem Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do Evropské unie s důrazem na pohraniční oblasti z roku 2003 řešitele Václava Houžvičky. Tento projekt navazoval na systematický výzkum oddělení Českého pohraničí Sociologického ústavu AV ČR z let 1993-2001.

Zajímavá je rovněž publikace Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí z roku 2007 (Houžvička, Novotný (eds.)). Tato publikace se zaměřuje zejména na zkoumání vzájemného vnímání obyvatelstva pohraničních oblastí Bavorska a západních Čech.

O postavení německé menšiny v Čechách po roce 1945 píše Jaroslav Otčenášek v publikaci Němci v Čechách po roce 1945 (Otčenášek: 2007). Ještě před vydáním této studie se Otčenášek zabýval tímto tématem ve roce 2004 své disertační práci „Němci v Čechách po roce 1945 - Němci v západním Podještědí“ (disertační práce na Ústavu etnologie FF UK Praha).

Již při zběžném prohlédnutí internetu najdeme také řadu výzkumných záměrů, grantů či projektů, které z různých úhlů pohledů nahlízejí na téma česko-německých vztahů. Za všechny si dovolím zmínit např. „Paměť českých Němců - konstrukce kolektivní historie a etnické identity“ (výzkumný záměr ISS FSV), hlavní řešitelka: PhDr. Olga Šmídová, Čeští Němci anebo němečtí Češi?“ (Grant Grantové agentury Univerzity Karlovy GAUK, hlavní řešitelka: PhDr. Eva Stehlíková).

Tématu se věnuje také řada studentských prací (bakalářských, diplomových i disertačních). Za všechny si dovolím zmínit dvě, ve kterých najdeme mj. i etnologické aspekty. Jedná se o práci Roberta Dvořáka z roku 2003 „Krajané či „nevítání cizinců“: marginalizace a negativizace sudetoněmecké otázky ve vědomí poválečných generací novoosídleneckého pohraničí“ (diplomová práce na Ústavu etnologie FF UK Praha). Druhou studií, kterou bych chtěla na tomto místě uvést, je „Etnická identita německé menšiny na Chomutovsku“ Sandry Kreisslové (diplomová práce z roku 2006 na KSV FF Univerzity Pardubice).

2.3 Tachovsko ve světle výzkumů

Poválečný odsun Němců, následné procesy dosidlování a reemigrace do českého pohraničí znamenaly naprostou změnu etnické skladby obyvatelstva, demografické a sociální

struktury, i samotné tváře měst a obcí na Tachovsku. Způsob života na Tachovsku se stal předmětem etnografického výzkumu již v 50.-60. letech 20. století. Svými historiografickými studiiemi skláren v Českém lese přispěl v padesátých letech Bedřich Štiess (Štiess 1955, 1959, 1960). V 70. letech prováděl na Tachovsku folkloristický výzkum Mikuláš Mušinka (Mušinka 1981), ovšem hlavní proud výzkumů v oblasti Tachovska byl realizován na přelomu 70. a 80. let 20. století (např. Heroldová 1977, 1978, Vančík 1977, Nosková 1980, Živná 1981b). Hlavním výzkumným záměrem tohoto proudu byla problematika novoosídleneckého pohraničí (osídlení Tachovska po roce 1945, osídleneckých skupin a reemigrace a následná adaptace a asimilace těchto skupin).

K uvedeným výzkumům existuje také poměrně velké množství článků publikovaných v 80. letech v časopise Český lid. Tématu se věnují i diplomové a kandidátské práce (ty se zaměřovaly především na změny materiální a duchovní kultury jednotlivých skupin osídlenců a na otázky integrace obyvatelstva - např. Grulich 1980, Nosková 1981, Petrášová 1981, Živná 1981a, Živná 1981b a další). Vybrané informace byly mj. otištěny také v Materiálech k problematice novoosídleneckého pohraničí ze Zpravodajů koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku ÚEF ČSAV z let 1981 – 1985.

K tomuto tématu vyšla v roce 2010 také studie „Ještě je 400 míst volných v tachovském okrese“ (příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. století (Kotrbatá 2010a).

Historii města Tachova a charakteristiku oblasti Český les se částečně pokusil zpracovat ve svých historicko – turistických průvodcích Zdeněk Procházka (Procházka 1994, 2007). Tyto práce lze však považovat spíše za populárně naučné než odborné. Historii Tachova a Tachovska se dále věnují německé písemné materiály, např. Dějiny města Tachova s přihlédnutím k historii a panství okresu Tachov, dále pak Stöcklow, Josef: I/1878, II/1878 - Geschichte der Stadt Tachau (Pragmatische Geschichte und Kulturgeschichte), Köferl, Josef: 1985 - Der politische Bezirk Tachau (herausgegeben 1890) und Supplement zur Heimatskunde des politischen Bezirkes Tachau (herausgegeben 1895). Je vhodné zmínit i publikaci Tachau – Geschichte einer deutschen Stadt in Böhmen in Wort und Bild (1994). Z etnografického hlediska může být do jisté míry zajímavá také Procházkova studie Sklářství v Českém lese, neboť skláři tvořili po tři staletí jednu z nejvýznamnějších a svým způsobem života zcela specifickou skupinu obyvatelstva zdejší krajiny (Procházka 2003: 5). Sklářství jako samostatné řemeslo však zcela vymizelo z Českého lesa již počátkem 20. století.

Za všechny studentské práce věnující se zmapování historie Tachova uvádím např. Tachov v 1. polovině 20. století (Dvořáková 2008), a Historie Tachova do roku 1623 (Beranová 2001). O velkém tématu Tachovska, kterým je odsun Němců, pojednává např. diplomová práce Odsun Němců z bývalých politických okresů Tachov a Stříbro (Kočárek 2009).

Poněkud jiný pohled na Tachov se nám nabízí například v bakalářské práci Jaroslavy Brichtové (Brichtová 2009) Genius loci vybraného českého města a jeho veřejný městský prostor: město Tachov. Obdobně nabízí pohled z jiné perspektivy také práce Proměny krajiny v katastrálním území zaniklých obcí Střeble a Milkov v kontextu vývoje Tachovska v 19. a 20. století (Sedláková 2008). Tématem pověstí města Tachova a jejich vývojem v historickém a společenském kontextu se zabývala ve své diplomové práci Renata Wilflingová (Wilflingová 2007). Vznikla také diplomová práce Česko-německé pohraničí: obraz toho druhého (Kotrbatá 2007). Na tuto práci navázala studie Obraz Němce a němectví v biografickém vyprávění obyvatel Tachovska (Kotrbatá 2010b).

Kulturního života v Tachově si všímají ve svých diplomových pracích např. Lenka Srkalová (Hudební aktivity tachovské mládeže), dále Marcela Horáková (Kruh přátel hudby v Tachově), Ludmila Poncarová (Emilián Dekoj a jeho působení v kulturním životě Tachovska, a Marika Hypšová (Josef Brabenec: sbormistr a pedagog).

3 Stat' analytická

3.1 Identifikace a analýza narativních priorit v biogramech informátorů

Jak již bylo několikrát zmíněno, snažila jsem se především, aby úvodní části rozhovorů, zaměřené na osobní život dotázaných, plynuly volně, bez výraznějších zásahů ze strany výzkumníka; pouze pokud možno s přihlédnutím ke stěžejnímu tématu, kterým byl vztah dotazovaných k Němcům a k Německu.

Cílem tohoto postupu, kdy respondenti dostali dostatečně velký prostor k volnému ventilování svých myšlenek, bylo získat co nejvěrnější přehled jejich o narativních prioritách. Chtěla jsem tímto způsobem získat obraz části spontánního vypravěčského repertoáru, který se zmíněných vzpomínek týkal (vyprávění, příběhy, anekdoty vztahující se k osobním prožitkům dotazovaných; srov. Hlôšková 1996). Tento spontánní vypravěčský repertoár podle mého názoru nejlépe vypovídá o smýšlení dotazovaných a o tom, co oni sami považují v dané oblasti za prioritní.

Získat tento přehled je podle mého názoru možné právě jedině tehdy, ponechá-li se dotazovanému dostatečně volný prostor pro jeho vlastní vyprávění.

Jak již bylo zmíněno, k zásadnímu usměrňování toku myšlenek respondentů jsem se uchýlovala jen v krajních případech, kdy hrozilo velké odklonění od tématu (např. v případě dotazovaného, který je v této práci uváděn pod iniciálou P., který se s oblibou pouštěl do různých psychologických výkladů jednání lidí, o nichž hovořil. Tyto výklady však bohužel ani okrajově nesouvisely s tématy mého výzkumu.)

Dotazování mi během rozhovorů poskytli poměrně bohatý materiál pro identifikaci a analýzu jejich narativních priorit. Tyto priority jsem pro lepší přehlednost mé práce rozdělila do tří skupin:

Do první skupiny spadají témata soukromá a rodinná, kdy dotazovaný vyprávěl především o sobě a o svých blízkých. Tato část rozhovoru se nejčastěji odehrávala na začátku našich setkání a měla za úkol především uvolnění atmosféry a navázání vztahu mezi výzkumníkem a dotazovaným. Až na výjimky však neměla tato témata velký význam pro cíl mé práce, ačkoli výrazně napomohla k získání obrazu o charakteru a myšlenkovém zázemí dotazovaného.

Do skupiny druhé jsem zařadila témata z oblasti tzv. velkých dějin, tedy taková témata z historie, která se nějakým způsobem otiskla na soukromém životě dotazovaných.

Respondenti nejstarší věkové kategorie vzpomínali především na druhou světovou válku a na různé události s ní související, zejména pak na odsun německého obyvatelstva. Někteří dotazovaní zmiňovali také komunistický převrat v roce 1948 a jeho důsledky. Je to vcelku pochopitelné, neboť nezanedbatelná část těchto dotazovaných únorovému převratu – potažmo okolnostem, které následovaly – vděčí za to, že se na Tachovsko přistěhovali. Další podstatnou kapitolu ve vyprávění dotazovaných tvoří vzpomínky na sametovou revoluci v roce 1989 a na otevření hranic. V mnohem menší míře pak bylo zastoupeno vzpomínání na události kolem Pražského jara roku 1968. Na časový úsek, který po pražském jaru následoval, tedy sedmdesátá a osmdesátá léta dvacátého století, známá v Československu jako období normalizace, pak vzpomínali všichni dotazovaní bez rozdílu věku. Stejně tak značná část vzpomněla ve svém vyprávění také otevření hranic a počátky cestování do Německa.

Do třetí skupiny narativních priorit spadají taková témata, která jsou nějakým způsobem spojená s každodenností a především pak s životní úrovní Čechů a Němců před rokem 1989 a po něm. Srovnáním a porovnáváním rozdílů mezi českou a německou každodenností se ve svém tematicky zaměřeném vyprávění zabývala drtivá většina respondentů. Především se jednalo o srovnávání těch jevů, které doprovázejí ekonomické rozdíly mezi oběma státy a které jsou na první pohled viditelné, například ceny potravin a spotřebního zboží, srovnávání výše platů v Čechách a v Německu a podobně.

Po identifikaci těchto narativních priorit jsem se vždy pokusila o jejich analýzu. Zajímalo mne, proč je pro dotazovaného důležité zrovna určité téma, jakým způsobem na něj nahlíží a z jakých základů jeho názor vychází. Na tomto místě je nutné podotknout, že již během této analýzy se dostávalo na světlo množství stereotypů a předsudků, které jsou spojené s vnímáním Němců a česko-německých vztahů. Vedle zkušeností dotazovaných měly právě stereotypy největší podíl na utváření názorů respondentů.

3.1.1 Reflexe tzv. velkých dějin v biogramech informátorů

Dějinné události dvacátého století měly přímý nebo nepřímý vliv na životy převážné většiny respondentů, přičemž příkladů tohoto vlivu nalezneme v jejich vyprávěních mnoho. U respondentů středního a staršího věku se jednalo především o dopad komunistického převratu v roce 1948, v jehož důsledku se buď přímo oni sami nebo jejich rodiče přistěhovali na Tachovsko – ať již dobrovolně, nebo s tzv. umístěnkou. Další dotazovaní zase vyprávěli o tom, jak začali po otevření hranic podnikat výlety do Německa. Většina dotazovaných jezdila

sice do Německa jen nakupovat, avšak někteří si tam našli také novou práci, nové přátele a některé (vždy se jednalo o ženy) i nového životního partnera.

Z rozhovorů zcela jasně vyplynulo, že některé historické události se podílely také na formování názorů a postojů Čechů vůči Němcům. Jako nejvýznamnější z těchto událostí se jeví 2. světová válka. Ta ovlivnila obraz Němce v myslích jak těch respondentů, kteří byli jejími přímými účastníky, tak přeneseně také respondenty mladší. Z rozhovorů s dotazovanými nejstarší a střední generace bylo rovněž patrné, jak se na utváření názoru na Němce podílela poválečná propaganda v československém tisku a rozhlasu (více viz 3.3.1). S tím, jak se postupně snižoval věk dotazovaných se však také určující vliv druhé světové války pozvolna vytrácel. U nejmladší generace pak již válka hrála při vytváření názorů na Němce jen malou roli nebo vůbec žádnou.

Druhým mezníkem, který byl výrazně nápomocen při vytváření názorů na Němce, bylo otevření hranic po roce 1989. Díky němu bylo možné čerpat podklady pro vytváření těchto názorů přímo, tedy na základě setkávání české a německé kultury v reálném čase.

Ukázalo se, že narativní priority týkající se tzv. velkých dějin mají úzkou souvislost především s tím, kdy se sami dotazovaní narodili. Pro drtivou většinu rozhovorů totiž bylo příznačné, že dotazovaní kladli důraz především tu dobu, kterou sami zažili. Z tohoto důvodu tedy nejstarší generace respondentů často ve svých biografických vyprávěních zmiňovala druhou světovou válku, případně také odsun Němců z pohraničí, příchod nových dosídlenců a události okolo roku 1948, avšak výpovědi dotazovaných, kteří se narodili o několik desítek let později, jsou již zcela jiné. Nejmladší generace respondentů má již narativní priority z oblasti velkých dějin zcela odlišné. Dotazovaní z této generace hovořili především o každodennosti života v období normalizace (sedmdesátá a osmdesátá léta dvacátého století) a o otevření hranic po roce 1989.

Mezi těmito dvěma protipóly stojí generace, která se narodila v padesátých a na počátku šedesátých let. Také u ní jsou přítomny vzpomínky na druhou světovou válku, převrat a na odsun Němců. Jsou to však vzpomínky zastřené a pozvolna mizící, neboť již nejsou autentické ale získané „z druhé ruky“. Tato generace se ve svém vyprávění věnuje více životu v komunistickém Československu, tak jak ho znali v době svého dětství a dospívání. Právě zde také nacházíme několik vzpomínek na Pražské jaro. Jsou to vzpomínky osobní, které se více než mezinárodní politické situace týkají osudů konkrétních lidí žijících v té době v Československém pohraničí. Ani v jednom případě se nejedná o představitele politického či kulturního života. Role respondentů během okupace vojsk zemí Varšavské smlouvy nebyla

nikterak zásadní - byla spíše rolí pozorovatele nežli hybatele. A navíc je vzpomínka na toto období poskrovnu – ze všech dotazovaných zmínili události roku 1968 jen čtyři pamětníci. Domnívám se, že to je způsobeno především represemi, které postihly aktéry událostí Pražského jara během následujících let a ovzduším, které přineslo období normalizace. Téma Pražského jara je specifické právě pro svoji malou četnost, s jakou je ve výpovědích dotazovaných zastoupeno. Rovněž nemá žádnou souvislost s tématem této práce a proto se s ním na následujících stranách již nesetkáme.

3.1.1.1 2. světová válka

Jak již bylo řečeno, z analýz výpovědí a narativních priorit jasně vyplynulo, že vzpomínky na druhou světovou válku a na události s ní související jsou stále velmi živé především mezi pamětníky a přímými účastníky této dějinné etapy. Proto vzpomínky na válečné události zaujímají pevnou pozici zejména ve vyprávěních nejstarší generace dotazovaných (ročníky narození 1927 – 1938). Je nutné zdůraznit také ten fakt, že válečné vzpomínky občas významem, který jim dotazovaný – přímý účastník - přikládal, překrývají i pozdější události ze života dotazovaného a převládají i nad vzpomínkami na pozdější dějinná období. Tento výrazný akcent válečného období ukazuje, že válka byla pro pamětníky skutečně velmi silným a do značné míry také určujícím životním zážitkem, k němuž se často ve svých vzpomínkách vracejí:

P.:

„Z toho [pozn. aut.: dotazovaný má na mysli období druhé světové války] si dodneska pamatuju věci. Vlastně mojí takovou první velkou vzpomínkou abych tak řekl je, jak jsem já, coby takhle malej capart chodíval s bratrem do jednoho obchodu, ten obchod vedl Žid a my jsme s ním vždycky velice dobře vycházeli. A on ten Žid se držel potom i za války, když přišli Němci, chvílku tedy. Nejdřív nějak odjela jeho rodina, manželka s dcerou a syn, ten i snad emigroval, jak jsem slyšel. A potom odjel i on sám. A nikdo z nich se už nevrátil, ani ten syn jejich. Ono se pak říkalo, že asi odjeli do Terezína a tam odtad' do Buchenwaldu. A já, to si pamatuju, jsem se mojí maminky ptal, kdy se vrátí z té dovolené. No byl jsem dítě. A ona mi odpověděla, že se nevrátí. A neřekla mi k tomu nic víc. Ona podle mýho věděla hned co se s nima stalo, ale nechtěla před náma dětma, asi. Až potom, když jsem byl starší, po válce, tak mi to vysvětlila. Kam jeli a proč tam jeli, a proč se nevrátili. Vždyť já si do té doby myslel, že jsou někde na rekreaci, nebo že už je ten obchod prostě přestal bavit, tak to tu

zabalili. A to vám řeknu, pro mě to byl potom šok. Malej kluk jsem byl ještě, a ono je něco jinýho když o tom jenom čtete, nebo když vám to vypráví ve škole. Jsou to pro vás jenom nějaký cizí lidi. A najednou když se to najednou stane vám, někomu, koho znáte, kdo vám je třeba i blízký, to se nedá popsat. To si najednou uvědomíte, jak to bylo vážné. Jak stačilo málo a nemusel jsem tu být já, maminka, nikdo z naší rodiny.“

Paní K.:

„Tak já jsem zažila, no, to ono už tak s tím člověkem jde. Něco je zlý, něco dobrý. To máte pořád něco. Nejhorší ze všeho to byla válka. To bych nikomu nepřála, ať už jsou lidi jaký chtějí. Největší moje vzpomínka z té doby, to byl asi strach. Víte, jak jsme se se sestrou báli. Rodiče, tatínek, oni nás tak i strašili. Říkali, do večere budeš doma, nebo si pro vás přijdou Němci. Vidíte? Ne vodník, nebo hejkal, Němec! Oni měli blízko u vsi základnu svojí, to my jsme věděli, byla to strašlivá doba, taková... hlad byl, práce, ta nebyla, báli jsme se, my děti, že nás zastřelí, nebo že nám zastřelí tatínka s maminkou. Hlavně po Lidicích. Říkali jsme si, ale my přece nic neděláme. A taky že jsme nic nedělali. [...] Jednou se stalo, že u nás na návštěvě byla moje sestřenice a ta byla odvážná. A ta že se půjde na ty Němce podívat. Ale víte co, ona nedošla za kopec, když se začalo střílet. Asi nějaké cvičení tam zrovna měli. Ale sestřenice, jak ta mazala zpátky! Ono u nás to nikdy nebylo tak vážné nakonec. Nestřílelo se, netekla krev, to ne. Kontrolovaly se domy, domácnosti, musely se odevzdávat zásoby. To ano. Nesměli jsme po setmění svítit, muselo být zatemněno, tma, aby nás nemohli najít letadla. Kdo to neměl, kdo neměl zakryté okno dekou, toho odvedla policie. Lidi ho udali, sousedi, klidně. To se tenkrát opravdu dělo. To byla tak strašná doba, že dneska už si to nedovedete ani představit.“

Jak už bylo dříve řečeno, z rozhovorů vyplynulo, že 2. světová válka a události s ní spojené napomáhaly dosti výrazně formovat obraz Němce v myslech dotazovaných pamětníků:

Oldřich:

„Nojo, Němci... já je nemám rád. Nikdo, kdo zažil druhou světovou válku nemůže říct, že má rád Němce. Já vím, nejsou stejní všichni, to ne, a nechci nikomu křivdit, ale to se nedá nic dělat. Nejsem rád, že jsme sousedi, že jsou hned tady kousek přes hranice, to vůbec. Bylo to strašný, přijeli sem, všechno si vzali, Češi museli pryč. Odsun? Patří jim to! To vám

říkám, jak to udělali oni nám, tak my jim. A střílelo se tu, byly to svině. Tady, u hranic, tady měli ty svoje tlupy co přepadaly, kradly, a vyhrožovaly. Nestyděli se vybombardovat mosty, silnici. Táhle u Broumova dokonce přepadli četnickou stanici a našeho přitom zastřelili. Mladýho kluka, měl doma manželku a malý dítě a nedělal nic než že bránil to, co tady bylo ještě tenkrát našeho. Hodně nám taky vyhrožovali, chodili po ulicích ve městě, ale pozor, vždycky ve skupině, nikdy sami, protože to oni se zase báli. Sám jeden nácek není přece nic, a dobře věděli, že chlapi, jako Češi, ti by jim dali na držku. Jenže to je to, oni mají odvahu až když je jich přesila. No a tenkrát jich přesila byla. U mně to jsou a vždycky budou zbabělci a svině.“

Paní K:

„Však tomu i nějak tak říkali, počkejte... vlci, vlčí smečky? Měli tábory v lesích a z nich přepadali, prostě jako piráti, nebo jako zbojníci ve středověku. [pozn. aut.: dotazovaná hovoří o německých jednotkách tzv. Freikorps, které v pohraničí působily před druhou světovou válkou a během ní]. To se nedá popsat. Ne, nemám je ráda, opravdu ne.“

S postupným snižováním věku respondentů se téma druhé světové války z vyprávění vytrácí. U dotazovaných mladších ročníků rovněž postupně slábne role druhé světové války při formování jejich názorů na Němce a na Německo. Spíše než vzpomínky na druhou světovou válku nalézáme v jejich vyprávěních vzpomínky na protiněmeckou propagandu, která ovšem hrála při upevňování názorů na Němce v poválečných letech také poměrně významnou roli (srov. Schallner: 1998 a více viz podkapitola 3.3.1).

Ve výpovědích nejmladších ročníků (1971 – 1986) již nalézáme téma války pouze okrajově, „z druhé ruky“. U žádného z respondentů této generace netvoří 2. světová válka narativní prioritu, neboť na její místo při formování obrazu toho druhého nastupují zcela jiní činitelé, vycházející z přímých zkušeností a zážitků dotazovaných.

Slečna A.:

„No, tak mě babička vyprávěla jak to chodilo za války, ale nevím no. Vím že třeba museli bejt totálně nasazený, nebo tak, ale jinak mě to ani moc nezajímá. U nás doma se o tom ani moc nemluvalo. Všechno znám tak z knížek, no, spíš z filmů.“

Mladší ročníky dotazovaných rovněž projevovaly větší ochotu k „odpuštění německé viny“ za druhou světovou válku. Musím na tomto místě přiznat, že na samém počátku sběru materiálu pro tuto práci jsem se domnívala, že „kolektivní paměť“ a vzpomínky na druhou světovou válku budou díky velkému historickému významu tohoto období mnohem silnější, že se budou prolínat výpověďmi i nejmladších ročníků a že i u nich bude možné nalézt patrný vliv na formování obrazu Němce; nicméně tato má domněnka se nepotvrdila:

Monika:

„Připadá mi hloupé odsuzovat jeden národ za něco, co se stalo tak dávno. Dnešní Němci jsou jiný, nejsou to žádný náckové, a i když jo, jasně, mají tady taky svoje problémy se skinama, ale kde je dneska nemají? Nemyslím si ale, že by mohli něco ohrozit. Ta doba už je přece úplně jinde. Občas čtu český noviny na internetu a vím, že nácky máme i u nás. Určitě bych se tím nenechala ovlivnit. Válka je pro mě už historie.“

Jiří:

„Tak ta válka byla určitě hrozná, no, taky jsem viděl pár filmů z té doby, bitvy, koncentráky a tak. Ale přece jenom už je to trochu dávno, ne?“

3.1.1.2 Poválečný odsun německého obyvatelstva z Československa

Tato narativní priorita, která velmi úzce souvisí s druhou světovou válkou, se opět vyskytovala především ve výpovědích dotazovaných starších ročníků, tedy těch, kteří tyto události buď přímo sami zažili, nebo o ní měli od přímých účastníků informace, případně si pamatovali dobovou propagandu v poválečném Československu. Tito dotazovaní vzpomínali zejména, že odsun Němců na základě Benešových dekretů probíhal v oblasti Sudet v několika fázích, přičemž Němci odcházeli narychlo, jen s povoleným množstvím svého majetku.

Odsun se však zdaleka netýkal veškerého německého obyvatelstva, které v pohraničí během druhé světové války žilo. Někteří Němci zůstali na území Československa i po něm a rodiny jejich potomků žijí v českém pohraničí dodnes. Zaznamenala jsem dokonce případ, kdy německá rodina unikla odsunu proto, že se zrovna v té době nacházela na návštěvě u svých známých v Plzni. V samotném městě Tachov dnes žije několik potomků těchto nevysídlených Němců a jejich rodin. Nebylo však prokázáno, že by mezi sebou na základě svého společného „starousedlictví“ pěstovaly tyto rodiny nějaké bližší styky:

Slečna R.:

[pozn. aut.: dotazovaná pochází ze smíšeného manželství Češky a Němce; babička z otcovy strany byla jednou z těch, kteří v Československu zůstali i po odsunu Němců] *„Nevím o tom, že by se Němci ve městě nějak scházeli nebo tak. To vůbec. Babička se jim spíš vyhýbala [pozn. aut.: smích]. Možná, že mají nějaký styky se známými v Německu, to třeba jo, ale mezi sebou? Ne, to snad ani ne. Nevím o ničem, že by se scházeli, dost bych o tom pochybovala.“*

Postoj těchto lidí k odsunu mne však velmi zajímal a podařilo se mi s některými z nich uskutečnit několik rozhovorů na toto téma. Spíše nežli o svých názorech na odsun však hovořili o tom, jak vnímalo Němce, pozůstalé po válce na Tachovsku, ostatní obyvatelstvo, tedy dosídlenci anebo Češi, kteří se do svého původního bydliště v pohraničí po skončení druhé světové války vrátili. Avšak i jejich zkušenosti a z nich plynoucí názory se opět měnily podle toho, do jaké generace dotazovaný svým věkem náležel. Nejmladší ročníky se k citlivé otázce odsunu postavily víceméně neutrálně a shodly se na tom, že jim jejich původ nečinil a nečiní žádné problémy:

Slečna R.:

„Já jako vim, že táta měl nějaký problémy ve škole, protože byl teda ten Němec, a tak on vlastně šel do první třídy a neuměl česky. No a on byl ročník kolik, 54? Narodil se tady, v Tachově, babičce a dědovi, oba Němci. [...] Ale naučil se, no a potom nevím, že by to měl nějak těžký kvůli tomu... ani já, ne, to vůbec. To nedokážu posoudit, ale fakt si nepamatuju, že by mi kvůli tomu někdo nějak nadával nebo co. Měla jsem spolužáka, to byl taky napůl Němec, a taky v pohodě. Naše mámy se spolu dost kamarádily, a to byly Češky. Naši tátové se zase skoro neznali, oba Němci, no... ale zase jsem znala kluka, kterej měl příjmení Němeček. Ten mi říkal, že když brali ve škole druhou světovou, tak na něj měly ostatní děcka ve třídě blbý poznámky, že určitě je ten hnusnej nácek, když se jmenuje takhle. To mi připadá hloupý, ale byli to malí smradi, no. Těm stačí málo. Ale já jsem žádné problémy neměla, nebo o nich nevím.“

Interview 4:

„Ne, nevím, že bych měl kvůli původu nějaké problémy. Vzpomínám si, že jenom asi jedna učitelka se jednou zeptala, že mám teda to německý jméno a chtěla vědět po kterým z

rodičů, ale že by to nějak řešila, to vůbec ne. A když někomu řeknu, že děda byl Němec, tak reakce jsou většinou no a co. Neutrální.“

Naopak dotazování německého původu té generace, které udělala s odsunem osobní zkušenost, vnímá stále tuto otázku jako velmi citlivou. Jejich vzpomínky na odsun jsou mnohdy traumatizující a více citově zabarvené, než vzpomínky na druhou světovou válku.

Paní H.:

„Já si to pamatuju... všichni museli odejít... alle Deutsche raus, říkali nám. Ve vlaku, pěšky. To nebylo dobré, nebylo to správné. My zůstali, ale... erste Krieg, válka, pak odsun. Nejde o tom mluvit, nezlobte se.“

Je nutné zmínit, že ve většině vzpomínek českých obyvatel na odsun Němců jsem se setkala také s výrazným prvkem hodnocení. Dotazovaní, kteří o odsunu hovořili, měli většinou tendence vynášet vlastní posudky ohledně správnosti a oprávněnosti celé věci. Často jevíli snahu zaujmout k otázce odsunu nějaký postoj a nutno podotknout, že převládal spíše postoj souhlasný - schvalování odsunu jakožto věci, která byla správná a z hlediska dějinných událostí také spravedlivá. Rovněž je nutné dodat, že většina těchto hodnocení byla citově zabarvená. To podle mého názoru podporuje domněnku, že odsun nepředstavuje pro české pohraničí ani dnes uzavřenou kapitolu.

Zhruba polovina těch dotazovaných, kteří souhlasili s odsunem, však jevila výhrady vůči způsobu, jakým byl odsun prováděn, ať již se jednalo o omezené množství zavazadel, která si směli Němci odnést, či o vztahy česko-německých rodin, které byly odsunem narušeny. Bylo rovněž víceméně pravidlem, že většina z těchto dotazovaných byli lidé mladší nebo střední generace, která již nebyla tolik radikální. Tito dotazovaní se většinou shodovali na tom, že odsun měl probíhat jinak - například, že Němci měli mít povoleno větší množství zavazadel, případně měli být před odsunem vyčleněni „slušní“ Němci (tj. ti, kteří nepodporovali za války nacismus) a těm mělo povoleno v Čechách zůstat:

Pan C.:

„Ten odsun, já nevím. Jako na jedné straně to bylo určitě spravedlivý. No a navíc mohli být vlastně rádi, že odešli, vzhledem k tomu, jak to tady vypadalo potom. Myslím komunisty. Ale na druhé straně mi třeba připadá drsný moct si s sebou vzít jenom pár kufrů a

vlastně tady všechno jinak nechat. To se asi mělo nějak domyslet, třeba za nima ty jejich věci nějak poslat dodatečně, nebo tak.“

Eva:

„No, já třeba беру, že většina těch Němců vlastně za nic nemohla. Nebyli to třeba zrovna náckové, byli to normální obyčejní lidi. Takový tady třeba měli i zůstat, nevím, proč by vlastně nemohli? Jít měli jenom náckové, protože k těm obyčejným Němcům ten odsun nebyl zrovna fěr.“

Radikálněji a více souhlasně se k odsunu vyjadřovali spíše dotazovaní starší generace:

Karel V.:

„Mně o tom vyprávěli rodiče, u nás doma se o tom hodně mluvilo. Táta, ten dokonce pomáhal přímo ty Skopčáky nakládat na vagóny, on byl v nějakým tom výboru pro to odstěhování. To mi říkal, jak si mohli vzít jenom určitý kila na váhu sebou v zavazadlech, kufréch a jinak tu všechno nechat, a taky jo, tady to bylo prej všechno v barácích nechaný jak to leželo, oni prostě táhli jenom s těma kuframa, víte. Já jsem viděl fotky z té doby, táta mi ukazoval, a vono jo, tam na nich jsou, jak jdou, jen s těma kuframa, co poberou, to mají. Zvířata, krávy, hospodářský, já nevím, koně, všechno tu nechávali. Jedna ženská si tu dokonce prej nechala u český sousedky nějakýho voříška, psa jako, že prej buď si veme jeho nebo navrch přibalí nějaký hrnce. Ten pes prej totiž vážil přesně tolik co ten hrnec. Tak sousedka že jo, že jí ho vohlídá. Oni totiž pořád ty Němci tak asi napůl, oni mysleli, že se budou moct ještě do Čech vrátit, někdy. Ale to teda ne, žejo, to až po revoluci směli. (...). No pak si tady prej taky nechávali něco u sousedů, něco si zakopali a táhli. To se mi tak vybaví, já to nezažil, ale táta mi to povídal. Chápete, prostě tady v pohraničí, co kámen, to nějakěj zakopanej poklad v říšských markách. Kdopak by o to stál. (...) On táta byl na tu svojí účast v tom výboru dost hrdej. Odsun tu měli většinou na povel komunisti no a on byl v zakládajícím výboru místní pobočky, ještě před válkou! Tak to měli za odměnu, že je můžou naložit na ty vagony. Ale já si myslím, bylo to spravedlivý. Za to, co udělali nám? Že my jsme taky museli utíkat? Utíkat! To nebyl žádněj slušnej odchod, to byl jeden vlak, ten jel od Chebu do Plzně a večer se vracel, a v něm Češi z pohraničí. Takže tak. Bylo to spravedlivý.“

Z rozhovorů nevyplývalo, že by poválečný odsun napomáhal nějak výrazně utvářet názor na Němce, snad proto, že Němci byli během odsunu v pasivní roli a již samotná podstata této události jim bránila se během odsunu nějak aktivněji projevovat.

Žádný z dotazovaných nezmínil ani jeden konkrétní konflikt nebo vyhrocenou situaci, která se během odsunu odehrála.

Zásadní se však podle výpovědí dotazovaných jeví problematika ohledně navrácení majetku odsunutým Němcům. Toto téma bylo poměrně živé především mezi těmi dotazovanými, kterých se přímo dotýká (tj. těch, kteří dodnes na Tachovsku bydlí v domech po Němcích). Jak se dalo předpokládat, tito dotazovaní se stavěli k možnosti navrácení domů svým předválečným majitelům velmi negativně:

Paní K.:

„No samozřejmě, to by se mi velmi nelíbilo! Víte, ono stačí, že sem rok od roku ty Němci jezdí a ten barák si prohlíží. Je to vždycky stejný, nějaký jejich syn, nebo vnuk a vozí s sebou takovou starou paní, ta už nemůže na nohy. Manžel je pozval i do zahrady, tam si chvíli poseděli, ale dál ne. Musejí pochopit, že už to tu není jejich, proboha! Je mi ty paní líto, já vím, ale my jsme ten barák celej opravili, teď máme novou rekonstrukci koupelny, kuchyně, plánujeme i plovoucí podlahy, pracujeme tu celej rok na zahrádce. Už je to náš dům, my jsme na něm dřeli celej život!“

Pan J.:

„Já se jim divím, ty jejich drzosti, co oni mají. Hlavně jak se otevřely hranice, to jich tady bylo, doslova se tu hemžilo německýma důchodcema. Hejna důchodců! Přijeli v bavorácích, rozhlíželi se tu, jako kdyby jim to tady zase mělo brzo patřit. Já z toho neměl dobrej pocit. Sleduju občas ty debaty v televizi těch Sudeťáků a je to akorát k nasrání. Řeknu vám to takhle, kdyby chtěli k nám do baráku, že si prohlídnou jaký to tu máme, já bych je hnál sviňským krokem!“

Pan P.:

„Ne, určitě ne. Nevracet nic. Oni jsou podle mně v tomhle dost absurdní a zkoušejí to, chápou to jako takovou provokaci z jejich strany... ale nesmíme se nechat.“

Dotazovaní většinou zastávali názor, že se cítí být snahami bývalých německých obyvatel pohraničí o navrácení nemovitostí či pozemků do jisté míry ohrožení. Shodli se však také na tom, že naplnění těchto snah nepovažují za příliš reálné.

Z názorů dotazovaných na odsun Němců lze vyčíst několik věcí. V první řadě je to fakt, že drtivá většina dotazovaných s odsunem souhlasí a vnímá jej jako spravedlivý trest za druhou světovou válku obecně, případně za vynucení odchodu českého obyvatelstva z pohraničí roku 1938. Názory ohledně způsobu provedení odsunu se však různí; radikálnější jsou v tomto případě zejména dotazovaní starší generace, zatímco mladší dotazovaní jeví spíše tendence hledat kompromisy. Bez ohledu na to však všichni dotazovaní shodně uvádějí, že případný návrat majetku sudetským Němcům je v dnešní době nemyslitelný a zcela ho odmítají (a to jak ti, kterých by se případně přímo týkal, tak i ostatní). V tomto ohledu panuje mezi dotazovanými jasná názorová shoda.

3.1.1.3 Dosidlování československého pohraničí

S tématy zmíněnými na předchozích stránkách souvisí také další narativní priorita, kterou poměrně často zmiňovali dotazovaní starší a střední generace. Tou je dosidlování československého pohraničí.

Stejně jako druhou světovou válku a odsun, také dosidlování zmiňovali především ti dotazovaní, kteří jej buď přímo zažili, nebo kteří o něm dostali informace přímo od účastníků.

Ve vyprávění mladších dotazovaných, kteří neměli s dosidlováním pohraničí přímou zkušenost, se však toto téma vyskytovalo dokonce výrazně méně nežli předchozí dvě, tedy válka a odsun Němců. Na základě tohoto faktu lze vyslovit domněnku, že 2. světová válka a následný odsun německého obyvatelstva jsou pevněji zakořeněné v našem povědomí a všeobecném přehledu (ať již díky školnímu vyučování, literatuře či filmům nebo proto, že otázky odsunu jsou dodnes občas probírány v médiích – vzpomeňme např. na opakující se debaty o zrušení Benešových dekretů), zatímco dosídlení pohraničí se jeví již jako kapitola uzavřená, která pro mladší generaci není tolik atraktivní, přestože valná většina dotazovaných této generace na Tachovsku právě díky dosidlovacím akcím v současnosti žije.

Dotazovaní pamětníci se ve svých vyprávěních zaměřovali převážně na popis stavu, v jakém se české pohraničí a Tachovsko nacházelo při jejich příchodu. Narativní prioritu tvořila především dobová sociální a hospodářská situace, jaká v místě jejich příchodu panovala a která, podle vyjádření většiny dotazovaných, nebyla optimální.

Nejčastěji zmiňované byly v těchto souvislostech především špatné podmínky, s nimiž se dosídlenci ve svém novém bydlišti setkávali. Jednalo se zejména o nevyhovující hygienické podmínky mnoha domů, které jim byly přiděleny, špatná byla rovněž ekonomická situace (ať již jejich osobní nebo potažmo celého regionu Tachovska), velkým problémem bylo také nedostatečné zásobování oblasti základními potravinami. Dotazovaní často také kritizovali národnostní složení dosídlenců. Negativně se stavěli především k Romům, Rusům, Ukrajincům a Rumunům, kteří na Tachovsko přicházeli během padesátých let. V neposlední řadě značné komplikace působil také špatný systém byrokracie, který značně ztěžoval přidělování obytných prostor dosídlencům a zajišťování práce (srov. Kotrbatá 2010a).

Vzpomínky dotazovaných na příchod jich samotných nebo jejich rodin na Tachovsko pro mne měly velkou cenu zejména proto, že jsem se ve své práci rozhodla zaměřit také na to, jak dotazovaní vnímají život v pohraničí. Toto téma bude blíže analyzováno v podkapitole 3.6.

3.1.1.4 Období normalizace

Pro střední generaci dotazovaných, narozenou v padesátých a šedesátých letech minulého století, bylo signifikantní výraznější akcentování každodenního života během období normalizace. Toto téma se u této generace objevovalo mnohem častěji nežli tematika druhé světové války, odsunu a dosídlování Tachovska. Opět to podle mého názoru souvisí s tím, že přirozeným sklonem dotazovaného je hovořit především o době, kterou sám zažil. Rozhovory s dotazovanými jasně prokázaly, že předávané vzpomínky z druhé ruky mají tendenci postupně vymizet.

Některé své vlastní vzpomínky na normalizační období vztahovali dotazovaní k určitým místům na Tachovsku (týkalo se to například vzpomínek na různé cesty, výlety a pobyty, či vzpomínek na dovolenou). Více však přece jen převládaly vzpomínky na každodenní aspekty běžného života v socialismu. Je nutné rovněž podotknout, že jen malá část dotazovaných nějak obsírněji hovořila o politické situaci té doby. Převládaly spíše vzpomínky na osobní zážitky s přáteli či s rodinou, které byly politickou situací v zemi nějakým způsobem poznamenané a formované. Hodnocení doby a potažmo komunistického režimu pak bylo podepřeno právě těmito zážitky:

Pan C.:

„Nejvíc mi vadilo, že se nikam nemohlo jezdit. Já jsem chtěl do Německa, chtěl jsem si trochu užít, ale nešlo to. S klukama jsme chodili na čundry k hranicím. To už se tenkrát smělo, dřív ne, ale pak ke konci, tak nějak v těch osmdesátých letech, to už tolik nehlídali. Tady kolem hranic je hodně vojenských objektů, jak asi víte, po Němcích. Anebo to jsou starý zrušený kostely nebo zámky, který za komunistů sloužily jako sklady, nebo co já vím. Střílny třeba. Právě k nim jsme chodili. Na průzkumy. Občas jsme se tam potkali s fízlama a náhodou to bylo fakt výborný. Jednou nás jeden takovej ferda v uniformě honil, počkejte, no to bylo na Pořejevě. Tam je kostel Svatý Anny, taková už zřícenina no. Je to škoda, kdyby se to opravilo (...) No a ten ferda jeden, hned že tam nemáme co dělat a abysme se legitimovali. Asi si blbec myslel, že s sebou na čundr všichni nosíme občanku. Takže to teda ne, a začali jsme všichni utíkat. A hezky každej jiným směrem, i když jsme nebyli domluvený, bylo to nějak samo od sebe, takže prase se nemohlo rozhodnout kam teď. Měli jsme kliku, že tam byl samotnej, tak jsme prostě utekli. Dneska to vypadá jako sranda, ale tenkrát jsme z toho mohli mít docela průser. Byla to prostě taková blbá doba.“

Hana:

„Víte vlastně, co to je nebo co to tenkrát byla taková mánička? No to je prosím pěkně vlasatý člověk. Protože vlasy tenkrát, to byla taková jako rebelie, no. Stačilo mít delší vlasy a nebyť holka a člověk už byl v podezření, že je živel. Třeba u nás na gymplu, tam bývalá ředitelka vždycky chodila a kontrolovala kluky, jestli mají vlasy přesně nad okraj límečku u košile. Taková hloupost, žejo? Jakmile vlasy přesahovaly přes límeček, tak alou domů a ostříhat. Já si pamatuju, že to tenkrát připomínalo skoro válku. Jeden kluk dokonce z gymplu kvůli tomu odešel. Dneska se to nedá moc pochopit, žejo, odejít ze školy kvůli vlasům. No ale bylo to tak.“

Jedenáct z osmnácti dotazovaných uvedlo jako nejtypičtější znak té doby nedostatek. Tento nedostatek se týkal především věcí z oblasti běžné denní potřeby, oblečení či určitých druhů potravin, které v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století nebyly v Československu k dostání například z důvodů plánovaného hospodářství:

Interview 8:

„Já když jsem dospívala, tak to tu zkrátka nic nebylo. Hlavně móda, to tady bylo těžký. Hodně jsme si dělali sami. Tenkrát se hodně šilo, každá mamka měla doma šicí stroj a dcery to naučila. Tak třeba kalhoty, abychom měli takový ty módní džíny, plíšňáče, protože bez toho jste byla prostě, jste se mohla jít klouzat, tak to jsme je vybělovali takovým přípravkem, myslím, že to bylo na koberce. Můj bože! Fakt zase je, že ten vyžral všechno, i ten koberec pomalu. Nebo si vemte naušnice. Dneska si koupíte jaký chcete na každém rohu, Vietnamci toho mají plno, nebo i kvalitní, ve zlatnictví. No jo. Ale tenkrát třeba hodně frčely takový kulatý, jestli víte, byly obrovský, barevný, a špuntovaly se do uší. Jenže tady nikde nebyly k dostání. Jenom na Západě, a tam kdo k tomu měl přístup... Tak co s tím? No tak jsme si zase pomáhali. Vzali jsme knoflíky na kapny z umělý hmoty, jestli víte jak to vypadá, jsou takový oboustranný a zarazí se jakoby do sebe a tu kapnu scvaknou. No je to vynález za všechny peníze. A tyhle knoflíky jsme si dávali do uší. Mezi ně přišel takovej drátek no a už to bylo. Jo a ještě vlastně, poslouchejte dobře, potom vždycky barvily lakem na nehty na červeno. A když nebyl lak na nehty, on totiž spíš nebyl než byl, to bylo to samý, no tak jsme to namalovali klidně i barvou na kov, to nám bylo jedno.“

Hana:

„My jsme si hrozně vážili všeho, protože prostě nebylo nic. Obyčejnej hajzlpapír, pardon, toaletní papír, nebyl, a když, tak se s ním prostě vůbec nedal utírat zadek, protože strašně škrábal. Byl takovej tuhej, jako šmirglpapír jo, a škrábal. To už na tohle bylo lepší Rudý právo, i to vycházelo na lepším papíře. Nebo vložky, ty taky nebyly. Představte si to. Je to ostuda, co? Potom jeden čas nebyly zase hřebeny. Obyčejné hřebeny a byly nedostatkový zboží. Místo toho byly třeba tkaničky do bot. Těch zase byl nadbytek, protože bylo plánovaný hospodářství. Nemělo to vůbec logiku. A tak nechci říkat, že všechno bylo úplně špatný, to ne, mám pocit, že lidi trochu drželi víc při sobě... ale tohle, to bylo něco. Nic nebylo, nebo to bylo úplně blbě.“

Pěti dotazovaným nejvíce vadila nemožnost cestování na západ:

Pan P.:

„No tak nejhorší byla asi ta nemožnost cestování. Pro mě jako pro vášnivého turistu to byla hrozná škoda. Chtěli jsme jet na Alpy, ale to nám zadrželi rovnou, tam by ani nemělo

smysl čekat na vízum. Tak jsme chodili jen tady po Krkonoších [...] Nejvíc rád jsem byl [pozn. aut.: dotazovaný nyní hovoří o době po otevření hranic] za to, že můžu cestovat. Konečně, po čtyřiceti letech si můžu jít kam chci, kdy chci a proč chci.“

V rozhovorech však zdaleka nepřevažovala pouze negativa normalizační doby. Dotazovaní vzpomínali i na pozitivní věci. Mezi nimi zmiňovali například jistou pospolitost a větší sounáležitost lidí ve srovnání s dneškem:

Interview 8:

„U nás se pořádaly pravidelně plesy. Nebo ne jenom plesy, ale i čaje, nebo věnečky. To úplně zaniklo, a je to myslím dost škoda. Bylo to takové nevinné. Dneska ty diskotéky, no, oni tam jenom vyvádějí, holky pomalu polonahý, hudba jedním slovem hrůza, jak když sypou brambory po plechu. My jsme se uměli bavit, hodně jsme si dělali sami, hráli jsme divadlo, byly tu různé kroužky, akce, to prostě dneska není. Protože za nás nebylo nic, tak jsme si sami organizovali, měli nápady, realizovali je nějak... a čert vem, že to muselo bejt v rámci nějaký tý SSM, vždyť je to jedno. Aspoň jsme něco dělali. Dneska? Houby, každej sedí doma a kouká buď na televizi nebo na počítače. Na co, co z toho mají? Za chvíli se nebudou umět pořádně bavit, vůbec. [...] Nebo písničky, kolik kluků za nás umělo hrát na kytaru, sedali jsme v parku a hráli a zpívali, písničky naše i cizí, nebo jsme skládali svoje. Ale dneska? Ne, to vůbec. To by se ztrapnili, nebo co. Je to škoda.“

Oldřich:

„Ještěže tenkrát, na poslední chvíli, to tam dejte, se dala dohromady parta chlapů a ti se rozhodli, že ten zámek opraví. Sami od sebe, ve svém volnu, o nedělích, jako akce Zet nebo co, to už nevím. [pozn. aut.: dotazovaný hovoří o opravě tachovského zámku, která započala spontánní akcí několika dobrovolníků] No začali stavět a opravovat. Pak, když to soudruzi viděli, tak jim to přece jenom nedalo a přidali se a tak se ten zámek začal opravovat oficiálně. Ale nebejt těch dobrovolníků tam, tak dneska Tachov nemá zámek, a náš vážený pan starosta Macák, ten by milostivě seděl holou prdelí na zelený louce. A myslíte, že by to dneska šlo? Že by se dneska někdo takhle domluvil a pojte chlapi, něco uděláme? Ne. Dneska je každej pěkně sám za sebe, přijít z práce domů a už se s nikým nebavit. Nikdo o nikom nic neví, lidi už nejsou schopný se nějak domluvit. Je to škoda.“

Někteří dotazovaní se vyjádřili také v tom smyslu, že v době před rokem 1989 byla v Československu lepší úroveň kultury. Zároveň byla také kultura dostupnější, neboť většinu akcí si organizovali lidé mezi sebou:

Pan J.:

„Na druhou stranu, dneska není ve městě pomalu žádná pořádná kultura. Tady se nic neděje. Za komunistů to byli lidi víc pohromadě. Oni se bavili vlastníma silama. Hodně se chodilo na plesy prohánět děvčata. To dneska není, v Tachově, kdepak, vůbec. Tady dneska chcíp pes. Já pamatuju za nás, bály, to byl hasičskej, bál zahrádkářů, ten byl nejhezčí, měl největší tombolu pokaždé, potom bál baráčníků, v Tachově totiž bývala jejich obec, vzadu jak když jdete na Svatou, tam měli sídlo a rychtu, ale teď ani nevím, jestli funguje a pokračuje dál.“

Častým tématem z doby normalizace byla také blízkost německých hranic. Ta i přes svoji tehdejší neprostupnost měla jistý vliv na život v pohraničí (více o tom v podkapitole 3.6). Ukázalo se, že dotazovaní měli o německých sousedech jistý obrázek již před rokem 1989. Do značné míry jej napomáhalo vytvářet například přijímání německých rozhlasových a televizních stanic (více o tom v podkapitole 3.3.1). Kromě německého vysílání bylo možné dostat se také k německému zboží (ať již nákupem v Tuzexu či na černém trhu, nebo například v podobě daru). Někteří dotazovaní čas od času vycestovali do východního Německa; jiní zas naopak přivítali východoněmeckou návštěvu doma (ať již se jednalo o návštěvu soukromou nebo o např. oficiální delegaci v rámci tzv. družby partnerských měst sovětského bloku):

Jiří:

„Jojo, to si pamatuju, máma vždycky přišla otrávená, že přijedou dederoni [pozn. aut.: dederon je dobové označení občanů východního Německa, které vychází z automobilové poznávací značky východního Německa - DDR, tedy Deutsche Demokratische Republik. Ve výpovědích dotazovaných jsem se setkala také s mutací „dederáci], z nějakýho spřátelenýho města, a že ona bude muset překládat, protože kromě ní nikdo v závodě neuměl německy. Ale nejezdili moc často, tak jednou dvakrát za rok. Když jsem byl malej, jela dokonce jednou ona tam. A přivezla mi takovou plyšovou sovu.“

Kromě výše uvedených způsobů však bylo nahlédnutí za hranice až do roku 1990 téměř nemožné.

Z rozhovorů však jasně vyplynulo, že Německo před rokem 1989 představovalo pro mnohé dotazované do jisté míry lákadlo. Jednalo se především o Německo západní, tedy Spolkovou republiku Německo, neboť to bylo méně dostupné. Nicméně zájem se upíral taktéž k Německu východnímu.

Interview 8:

„Ono to bylo takové zvláštní. Ten západ, kam jsme se všichni velmi chtěli podívat, ten nám tu leží vlastně za rohem. A přesto se tam ale podívat nesmíte. Hranice jsou zavřené, tady ještě začátkem devadesátých let chodili pohraničníci, psovodi, v lesích kolem Broumova bylo uzavřené pásmo.“

Slečna R.:

„Já si pamatuju, že jsme chodily s babičkou na kopec k hradu [pozn. aut.: dotazovaná hovoří o hradu Přimda, který leží na Tachovsku v blízkosti německých hranic], ona se tam dycky usadila, zapálila si cigárko a pak jsme spolu koukaly do Německa. To normálně šlo, on ten hrad je kousíček od hranic. Když byla jasná viditelnost, tak jsme dohlídly až do Weidenu, nebo zase naopak zpátky k nám do Tachova. No a koukaly jsme, a babi vždycky říkala, že by si přála se tam aspoň jednou podívat. Nebo že si aspoň pořídí dalekohled [pozn. aut.: smích]. Ten jí nakonec dal táta k jednom Vánocům, no a ona si ho tam na kopec fakt brala s sebou.“

3.1.1.5 Otevření hranic

Z dějinných událostí nedávné doby zaujímal pak ve výpovědích nejdůležitější místo především konec totalitního režimu v tehdejším Československu:

Slečna R.:

„Já si dodneska živě pamatuju, jak táta přišel domů po dvou dnech, nalitej jak hovado a řval, už je to za náma, už je to za náma! Jinak jsem to moc nevnímala, protože na televizi jsem se nedívala. Ale tohle si pamatuju. Pak najednou změna ve škole, ze soudružek učitelek byly paní učitelky. Nechápala jsem proč, a pamatuju si, že mi to nikdo nedovedl

nějak vysvětlit tak abych to chápala. Ale hlavně si prostě z toho všeho nejvíc pamatuju, jak se naši radovali. A taky že já jsem byla potom docela zklamaná, protože jsem se jako malá hrozně těšila, až budu chodit do Pionýra. Ale stihla jsem jenom Jiskřičky a potom nás rozpustili.“

Pro úplnost je nutné uvést, že ne všichni dotazovaní se stavěli ke konci totalitního režimu optimisticky:

Paní K.:

„No asi jsme byli rádi, to jo. Já byla ve straně, manžel také. Ale bylo to proto, že tam byli tenkrát všichni. Museli jsme. Ale dneska si říkám, jestli nám nebylo líp za komunistů.“

S koncem vlády komunismu přímo souvisí také otevření hranic na západ. To znamenalo možnost přeshraničního cestování, které dotazovaným zpřístupnilo přímé kontakty s Němci a s německým prostředím. Otevření hranic provázela zejména zvědavost a touha poznat každodenní život v Německu:

Hana:

„Byli jsme zvědaví, to víte že ano. Jak to tam vlastně vypadá. Vyjeli jsme hned jak to šlo.“

Pan P.:

„Nás vlastně ta možnost, že můžeme cestovat, konečně, po všech těch letech, nesmírně fascinovala. Dosud jsme mohli dělat túry jen po naší straně hranic, najednou ale bylo možné jít i přes ně. Samozřejmě jsme toho využili. A pamatuji si tu frontu aut, která tam v tu dobu stála. To víte, každý byl zvědavý na sousedy.“

Dotazovaní dále hovořili také o tom, jak na ně návštěvy Německa působily, čeho si během nich všímali a co jak hodnotili. Z výpovědí vyplynulo, že nejvíce na ně zapůsobil především celkový rozdíl mezi životní úrovní v Německu a v tehdejší Československu. Při svých návštěvách Německa měli dostatek příležitostí k porovnání obou zemí, a také tak často činili. Tato témata však již nespádají do kapitoly o velkých dějinách. Tu je proto možné na tomto místě uzavřít. Ukázalo se, že dějinné události ovlivňují běžné životy obyvatel a že

dopad těchto událostí může mít rozličnou intenzitu, zejména pak v závislosti na autenticitě daného prožitku. To, zda mohou dějinné události ovlivnit vznik a formování stereotypů a jak, bude dále rozebráno v podkapitole 3.2.

3.1.2. Komparace každodennosti v českém a německém prostředí ve výpovědích dotazovaných

Jak již jsem uvedla na začátku kapitoly o narativních prioritách, srovnávání každodennosti a potažmo také životní úrovně v Německu a v Československu (případně v pozdějším Česku) tvořilo důležitou složku vyprávění u drtivé většiny dotazovaných. Právě tímto srovnáváním mi dotazovaní poskytli nesmírně bohatý zdroj materiálu, který může napovědět mnohé nejen o tom, jak vidí dotazovaní „ty druhé“, ale také o tom, jak tito dotazovaní vnímají sami sebe.

Ukázalo se, že důležitým měřítkem, které ke srovnávání využívala drtivá většina dotazovaných, byla jejich představa o životní úrovni obyvatelstva v českém a v německém prostředí. Ke komparaci této životní úrovně se dotazovaní dostávali zejména v těch částech rozhovorů, které se týkaly buď cestování do Německa po otevření hranic, nebo nějakého styku s německým prostředím (např. prostřednictvím médií).

Dotazovaní si všímali zejména hmotných statků: oblečení, množství, typu a kvality potravin v německých obchodech apod. Dále často hodnotili také vzhled německých měst (domy, typy automobilů v ulicích, stav chodníků a fasád apod.), případně také vzhled Němců samotných. Téměř bez výjimky se tedy jednalo o věci na první pohled patrné, které je možné snadno identifikovat a srovnat s jejich protějšky v českém prostředí.

Při tomto srovnávání vycházeli dotazovaní jak přímo z vlastních zkušeností, tak ze zkušeností přenesených, získaných například z vyprávění.

Dotazovaní zároveň velmi často jevíli snahu vyvozovat ze svých srovnání určité závěry. Drtivá většina dotazovaných (patnáct z osmnácti) vyjádřila názor, že v Německu je životní úroveň lepší, než v Česku. Jsem toho názoru, že právě zde mohou být kořeny některých stereotypů, které se vztahují k německému národu:

Pan J.:

„V rajchu, tam je dobře. Tam bylo dycky líp než u nás. Copak byste chtěla vědět? Skopčáci jsou přece bohatý, daleko víc než my.“

Pan P.:

„No, hned mě napadá, že to je bohatěj stát. Že tam mají tu ekonomiku dál než my, myslím, že i dál než my asi kdy mít budeme. I když teď mají to euro, jistě, tak nadávají, že tam mají draho, ale pořád myslím, že jsou na tom ještě dobře. Ne asi třeba tolik jako Anglie nebo Francie, to bych nemohl srovnávat, ale s náma? S náma se to ani nedá srovnat, teď se to sice zlepšuje, to je pravda, ale je to pořád hodně velký rozdíl.“

Prvotní příčinu rozdílů v životní úrovni obyvatel spatřovalo sedm dotazovaných ve špatném hospodaření komunistické vlády před rokem 1989:

Pan C.:

„Já myslím, že za to můžou komunisti. Před druhou světovou válkou jsme byli jedna z nejrozvinutějších zemí v Evropě, myslím dokonce, že už za Rakouska Uherska jsme patřili k těm schopnějším státům. Nevím, kdyby tady nevládli čtyřicet let komunisti se svým plánovaným hospodářstvím, který bylo úplně na hovno, možná bychme dneska nemuseli nikomu závidět, ale všichni by záviděli nám.“

Jiří:

„To víš no, tady to zabrzдили komunisti. Nebýt jich, tak jsme dnes měli daleko lepší úroveň než dneska. Ale to je coby kdyby, no.“

Pět dotazovaných zastávalo názor, že příčinou nižší životní úrovně v Česku je především současná vláda, tři dotazovaní pak neměli na tuto otázku žádný názor.

Podle většiny dotazovaných nastalo po roce 1989 zlepšení domácí ekonomické situace. Zpočátku, tedy zhruba během devadesátých let (zejména pak v jejich první polovině) však stoupala životní úroveň v Československu (České republice) jen pozvolna. K jistému srovnání kroku s německou stranou dochází podle dotazovaných až po roce 2000.

Karel V.:

„To byly, to byla, nová politika, nový strany, teď nikdo tu na to nebyl zvyklej, protože to se tu už neznalo, masarykovci ty dávno vymřeli anebo utekli, a dívali se na nás z Ameriky (...) a hlavně pak, podnikání. To nikdo nevěděl jak, bylo to hned hurá a hrr, a pak to mělo ty výsledky, že to bylo takové zmatené, jestli víte, však to musíte i sama pamatovat, jaký

to bylo. No a trvalo dlouho, než se to usadilo. Přes všechny ty utahování opasků, a pravdolásy a já nevím co všechno, se až teď někdy dostáváme ke kapitalismu a můžeme si říkat, jednou se zařadíme i mezi ty silnější. Zatím ne. To ne. Ale lepší se to. Ale to je prostě otázka až poslední doby, nějakých, řeknu, deseti patnácti let. Do té doby jsme to jenom tak zkoušeli, jak ta demokracie vlastně chutná.“

Následující strany této práce budou věnovány právě analýze pohledu dotazovaných na rozdíly v české a německé každodennosti. Po lepší přehlednost jsem tuto analýzu rozdělila do dvou částí.

První část se věnuje období před rokem 1989, tedy srovnání každodenního života v Německé demokratické republice (východním Německu) a jeho atributů, vnímaných dotazovanými, kteří se k tomuto tématu vyjádřili. Podotýkám, že jsem se zaměřila pouze na východní Německo, neboť se západním Německem (Spolkovou republikou Německo) mělo styky před rokem 1989 jen velmi malé procento dotazovaných a zkoumaný materiál by proto byl v tomto ohledu nedostačující.

Druhá část této kapitoly pak zahrnuje srovnávání situace dnešní, tedy mezi současným Českem a dnešní SRN.

3.1.2.1 Srovnání československé a německé každodennosti před rokem 1989

Jak již bylo zmíněno dříve, jisté zkušenosti s Německem měla již před rokem 1989 značná část respondentů. Jednalo se buď o zkušenosti přímé, získané na základě vlastních zážitků, které dotazovaní sami sesbírali během svých výletů a cest, které do Německa podnikli. Toto se však týkalo pouze malé části dotazovaných. Mnohem běžnější a častěji zastoupené byly zkušenosti přenesené, vycházející buď ze zážitků druhé osoby anebo – což bylo nejčastější – čerpající především z příjmu německých rozhlasových a televizních stanic (ten byl v tehdejší československo-německém pohraničí poměrně běžný; více o něm viz podkapitola 3.3.1).

Dalším nejobvyklejším a zcela specifickým druhem zkušeností jsou pak takové, které se vztahují k nějakým artefaktům, které z Německa pocházely. Většinou se jednalo o dárky z Německa přivezené známým či členem rodiny dotazovaného, nebo o předměty získané nákupem v Tuzexu, na černém trhu či výměnou. Jak dotazovaní uváděli, měly právě tyto předměty pro jejich vlastníka určitý význam, který nezřídka vycházel právě z jejich

cizokrajného, „západního“ původu. Je samozřejmostí, že i tyto předměty napomáhaly dotazovaným při sestavování vlastního obrazu Německa.

Jelikož právě předměty a suvenýry tvořily v této části rozhovorů narativní prioritu, věnujme se jim nyní trochu blíže.

Nadpoloviční většina dotazovaných během rozhovorů vzpomínala na konkrétní předměty a zmiňovala dokonce i historky spojené s jejich nabytím či jejich vlastnictvím a užíváním:

Interview 4:

„Teta, ta jezdila s rodinou pravidelně do Saský Kamenice, protože pracovala v továrně, která tam měla přeshraniční spolupráci. Jak se tomu tenkrát říkalo? Družba. Jo, tak tu měla, a teta jezdila, protože byla asi dost soudružka. Já si to moc nepamatuju, ale občas dovezla něco, sem tam, no většinou to byly blbosti, víš co, ale já jsem byl nadšený. Co? No co si tak vybavím, no, tužky... fixy třeba, ty jsem se bál, že si vypíšu a tak jsem je nechal radši vyschnout [pozn. aut.: smích] a pak třeba nějaký bonbony, jednou snad i nějakou stavebnici a něco pro mámu. Kobouk? Baret asi. No takový pičoviny. Ale my sme byli rádi, protože já sem byl ve škole s fixama fakt hustej, nikdo z děcek kolem to neměl. No a pak tetička umřela a to byl konec pohádky o dárcích.“

Pan P.:

„Moje bývalá žena, ta dokonce byla po západních věcech posedlá. Někde tu dodnes mám jakýsi diář, který mi za draho pořídila, navíc v době, kdy jsem ho naprosto nepotřeboval. Ale když jsme se potom rozcházel, bylo mi ho líto vyhodit. Přece jenom, v Čechách nikdo podobný diář neměl [pozn. aut.: smích]. Tak jsem ho strčil do police mezi ostatní knihy, a jestli se nepletu a jestli mi ho někdo neukradl, je tam zašitý dodnes.“

Slečna A.:

„Jéje, panenka moje [pozn. aut.: dotazovaná hovoří o panence, kterou jí její otec dovezl z cesty do Německa]. Říkali jsme jí Evelína, podle pohádky o polní zínce Evelínce. Měla modrý vlásky a nakreslený oči, takový veliký. Taký měla několik šateček. Ona byla hrozně maličká, taková do kapsy, a já jsem jí nosila takhle v náprsní kapse u bundy. A to nejenom jako malá holčička, ale i potom. No nosila jsem jí s sebou do školy, na zkoušky. Ne teda už v kapse, v batohu, ale měla jsem jí tam.“

Zvláštní kapitolu tvoří „západní“ předměty, které dotazovaní sami nebo někdo blízký získali na černém trhu. U nich byla hodnota ještě znásobena dobrodružstvím nelegálního získání:

Pan C.:

„Mnohem větší cenu totiž měly desky, který byly právě vylišované v tom Německu. O nějaké české Supraphon nebyl moc zájem, alespoň ne mezi pravověrnými, ti to vnímali spíš jenom jako takový šmáček z nouze. Odhadem, jedna Electrola [pozn.: jedná se o berlínské hudební vydavatelství] měla hodnotu třeba deseti Supraphonů. Možná víc. Taky to šlo podle obsahu, samozřejmě. A taky podle toho, jak se daly ty desky sehnat. Něco sem totiž ten Tuzex přece jenom vozil. Ale ne všechno. Mnohem větší cenu mělo to, co se koupilo pod rukou, přes známý, nebo se nějak vyměnilo. Zrovna třeba elpíčka, ty se převážely přes hranice tajně. Takže to bylo dost zajímavý.“

Domnívám se, že tento výrazný důraz na předměty pocházející z Německa vyplývá především ze dvou skutečností. První z nich je celkově menší nabídka zboží na pultech československých obchodů před rokem 1989:

Hana:

„Moc se nevydělávalo, ale zase se moc neutrácelo. Nebylo za co. V obchodech pořád to samý, jestli vůbec. To byly vážně ty fronty na banány, to se nesmějte. Tenkrát, to nebylo deset dvacet značek od jednoho kusu jako máme dneska, aby si vybral každý co chce, co se mu hodí, to bylo jedno zboží – teď řeknu, sardinky, mlíko, jeden jogurt, ale pozor, taky například jeden kabát z Prostějova, jeden druh myslím, a všichni ho nosili. Všechny děti měly stejné hračky, na hřišti jezdili caparti se stejnou tatrovkou, byla taková oranžová. No vidíte, že to znáte. [...] Museli jsme do školky podepisovat bačkůrky, protože všechny děti je měly stejné, penály, pomalu i školní brašny... Prostě, nechci říkat že tu nebylo nic, ale nebylo to prostě pestrý jako dneska, nebyl výběr. Brali jsme, co bylo.“

Slečna R.:

„No za komoušů přece nic nebylo. Jsem viděla ty fotky, záběry normálně z prázdný masny, tam jenom ty háky na maso u stropu, jo, a na nich nic. [...] Máma říkala, že si radši šili nebo pletli sami, takže frčela Burda nebo jak se to jmenovalo? Byl to ten časopis se

stříhama a vzorama, myslím, že vychází i dneska. [...] Protože tady se nedalo nic koupit. Já si to moc nepamatuju, ale nedávno jsem právě koukala na Youtube [pozn. aut.: dotazovaná hovoří o internetovém serveru, na nějž je možné nahrávat různá videa – www.youtube.com] na komoušský reklamy. To bylo dost dobrý. Reklama na mlíko třeba. Nebo na vejce, aby lidi kupovali vejce. A navíc ty reklamy byly úplně příšerný. Tam v té reklamě na vejce je třeba dlouhej záběr na vajíčko, v tom záběru se naprosto nic neděje, to vejce tam tak jakoby jen leží. No a v pozadí do toho někdo pořád dokola vykřikuje jakože sexy hlasem vejcé, vejcé, je to docela psycho.“

Určité typy zboží nebyly pak podle vzpomínek dotazovaných v Československu dostupné vůbec:

Jiří:

„Třeba já si teď vzpomínám, jak táta pašoval z Německa pornokalendář. To tady tenkrát vůbec nějak nebylo, to se fakt vozilo... no, asi takhle, nejzajímavější z té doby byly asi tak obrázky v učebnici biologie. Jenomže, to co táta vezl, to ani nebylo žádný porno, prostě obyčejnej kalendář s holkama, kde byly akty, spíš umělecký to bylo... ale prostě na tehdejší dobu myslím slušnej odvaz. Prostě tam byly kozy, no. Táta si to koupil v Norimberku. No a vezl to domů přes hranice a bál se, že by mu to celníci zabavili, tak to schoval pod kobereček v autě. Jenže ten celník na to nějakým způsobem přišel, a byl průser. Máma ta celou dobu dělala že se jí to vůbec netýká. Měla totiž v kufru auta ulitý lodičky [pozn. aut.: smích]. No a táta se nakonec s tím celníkem prostě nějak normálně domluvil, že nás nechá na pokoji a že my můžeme v klidu odjet, ale jenom pod tou podmínkou, že mu táta dá pár stránek z toho kalendáře. Takže mu tam nechal dívku srpna a prosince nebo tak nějak a celník se už pak ani do toho kufru nepodíval [pozn. aut.: smích]. Chudáci, tyhle věci tady prostě prej tenkrát vůbec nebyly. Ten zbytek toho kalendáře pak myslím taky nějak rozdal známým. Já jsem si z toho chtěl nějaký obrázek schovat, ale nezadařilo se. Táta dodneška pamatuje, jak máma byla posedlá nakupováním bot a hader z Německa, a on jí musel vozit, jak sháněla marky na černém trhu, jak nakupovali pro známý. [...] chodili jsme do Centrumu, to bylo na sídlišti kde jsme bydleli, a tam byl Tuzex. Tam si máma jednou koupila nějaký lodičky a byla hrozně ráda. Hurá! Byly německý, nebyly naše, a všechny baby v kanclu jí je proto záviděly! To bylo samozřejmě ze všeho nejdůležitější, aby se mohla vytáhnout, no. Jako každá ženská, vždyť to znáš, ne?“

Poslední věty této citace nás přivádějí ke druhému důvodu, proč se zboží pocházející z Německa těšilo takové oblibě. Tím důvodem je právě jeho nesnadná dostupnost a z ní vyplývající exkluzivita. Například boty z Německa nebyly záležitostí všedního dne; byly svým původem neobvyklé a jejich nositel jim proto přikládal zvláštní význam. Nebylo tomu tak však jen u obuvi nebo oděvů. Atraktivnost, způsobená horší dostupností, se vztahovala na všechno zboží, ať již se již jednalo o školní potřeby (fixy, pastelky, pera, penály), nebo o různé hračky a drobnosti či například potraviny nebo cigarety.

Pan C.:

„Angličáky. U nás nesehnatelná záležitost, nebo tu byly takový trapný a obyčejný – tam, v pohodě, otevírací dvířka, no paráda. Hloupý pastelky, ty taky. Tříhranný. No to byl šok, oni mají v Německu tříhranný pastelky? Jak a proč a nač? Není to nějaký výstřelek kapitalistické podezřeje? Dneska je u nás máme taky, kluk je měl dokonce ve škole kvůli nacvičení správného úchopu. Ale to je dneska, žejo, ta doba je už úplně jiná.“

Hana:

„Mončičáky, ježiši, ty si taky pamatuju. Znáte to? To byla taková ta plyšová potvora. Jak bych to popsala, no, prostě něco mezi panenkou a takovým medvídkem. Měla domalovaný oči a řasy a v puse měla udělanou takovou díru, do který mohla strčit palec, takže si ho jakoby cucala. No svýho času to byl hroznej hit. Moje sestra takovýho mončičáka dostala, právě byl z Německa, takže to byl echt deutsche mončiči, nikdo jinej to tu neměl a tím pádem byl lepší než nějaký hloupej čechiš mončiči. [...]. Každopádně, ona toho německýho má, byl to její mazlíček. Těch českých se dávno zbavila, skončili někde na půdě a asi tam čekají jestli je třeba její děti jednou vytáhnou.“

Pro úplnost je na tomto místě nutné také uvést, že atraktivnost, vycházející z exkluzivity a špatné dostupnosti těchto předmětů se nevztahovala pouze na zboží samotné. Zahrnovala také jeho obaly. Z rozhovorů s dotazovanými vyplynulo, že ty byly v Československu rovněž velmi ceněné, zvláště pak některé druhy (například obaly od čokolád, krabičky od cigaret či plechovky od limonád):

Pan P.:

„Dnes to působí trochu až trapně, ale my jsme opravdu byli nadšení. Například taková čokoláda, která je v krabičce rozsekaná na kostičky. Aby se nemuselo kousat, asi. Ta je dnes běžná v každém hyper super, a řekl bych, že nepatří zrovna k nejvyhledávanějšímu artiklu, protože není zrovna moc dobrá. Ale pozor, tato čokoláda se vozila z Německa a byla velmi, velmi ceněná! Tuto čokoládu jste dala nějaké slečně, například, a to vám v některých případech mohlo zajistit i její nehynoucí vděk! Čokoláda se snědla, samozřejmě, velice pomalu. Krabička se pečlivě uschovala a alobal se vyhladil a používal se nadále jako záložka do knihy!“

Z rozhovorů dále vyplynulo, že některé obaly představovaly před rokem 1989 poměrně zajímavý fenomén. Někteří dotazovaní hovořili dokonce o jejich sbírání a následném vyměňování s ostatními sběrateli. O tomto sbírání hovořili celkem tři respondenti; vždy se týkalo plechovek od piva či limonád:

Interview 8:

„... na to byl zase můj muž, ten sbíral plechovky [pozn. aut.: manžel dotazované nebyl během rozhovoru přítomen]. Od kokakoly, fanty, spritu. Kdy? No dávno, než se narodila dcera, takže kolem roku osmdesát pět, plus minus, jo. No on to sbíral, známí mu to vozili, když v Německu byli, a on je i vyměňoval zase s ostatními, co to měli podobně, no a pak mi vyprávěl jak zrovna tahle plechovka má takovou a takovou cenu, protože v týhle a týhle barvě se už přestala vyrábět. Bylo to, jak bych to řekla, docela na hlavu. A hlavně taky nekonečný. Ty jeho posraný plechovky! Měl to schovaný na chatě, doma bych ho s tím totiž samozřejmě vyhnala. Měl tam z nich postavenou celou zed', tam, kde jiný lidi měli, já nevím, parohy, obrazy, tak tam měl stěnu z plechovek. Jiný sbírali nálepky ze sirek, tácky od piva, to všechno bych chápala, jsou to pěkné věci, ale on musel plechovky. Přitom, já nevím, ono se to dalo i normálně najít, venku, na skládkách. To víte že jo. V lesích kolem Přimdy, dyť tam byly normální ty skládky, kamionáci si tam ulevovali, vozili to tam, když jezdili přes hranice, no tam toho bylo! Já jsem tak ráda, že to nechytlo i děti, mohli jsme sbírat celá rodina a já jsem z toho mohla nakonec normálně zešílet.“

Velké oblibě se podle dotazovaných v Československu těšily také igelitové tašky s logy německých obchodů:

Interview 4:

„Ježiši, já si pamatuju, jak tetka honila módu s nějakou igelitkou z Rajchu, proboha, byl na ní takovej lední medvěd nebo co. Ne, už nevím, co to mělo být za značku. Možná reklama na nějaký nanuky, nejspíš. Někdo jí tu igelitku dovez, a ona s ní chodila na nákupy, po městě...“

D.K.:

„A víš, že si to ještě pamatuju? Počkej, schválně. Aldi, Lidl, Interšpar, a pak taková oranžová, Norma, tak nějak. To byly ty značky. My jsme to neznali, tady u nás to nebylo, tak nám to přišlo jako něco úplně úžasnýho. Když si vzpomenu, jak jsme strašně nenáviděli dírovaný síťovky z provázků nebo z chemlonu a místo nich radši jako debilové tahali tyhle hrozný igelitky a ještě jsme si mysleli bůhví co nemáme? Síťová taška je stylovka, ale dneska jí sehnat je docela umění [...]. Bud' v tom někdo dovez něco z Německa přímo, nebo v nich třeba něco dostal zabalený... To bylo úplně jedno, hlavně je mít. Páni, značková igelitka.“

Dá se předpokládat, že obliba zahraničních igelitových tašek byla stejně jako v případě cizokrajných plechovek dána jejich malou dostupností, která zvyšovala jejich atraktivitu. Několik respondentů však tento bývalý fenomén německých igelitových tašek poměrně kategoricky odsoudilo:

Slečna S.:

„... bylo to takový zvláštní, tahle móda igelitek. Jako kdyby ten, kdo má barevnou igelitku z rajchu byl automaticky hogo fogo. No mě to připadá spíš jako ubohost. Vždyť je to k smíchu, ne? Igelitky? Prosim? Ale tenkrát se to asi bralo jinak, byla to prostě taková divná móda ze západu a všichni to chtěli. Ježiši, mamka ty ve kterých nám strejda posílal dárky k Vánocům nebo tak normálně umyla a sušila a potom je skládala a chodila s nima na nákupy. To je hrozný.“

Monika:

„Dneska stojí Lidl nebo Špar v Čechách na každém rohu a koho to vzrušuje? Naopak móda igelitek je dávno pasé, chodit s igelitkou, to značí spíš takovou tu nižší sociální vrstvu. [...] Mě to připadá až trapný a docela se za to stydím.“

Z výpovědí dotazovaných rovněž jasně vyplynulo, že vlastnictví nějakého předmětu pocházejícího z Německa s sebou přinášelo také určitý vyšší sociální status. I to byl pravděpodobně jeden z důvodů, proč byly tyto předměty ceněné.

Někteří dotazovaní hovořili dokonce o jakési společenské nutnosti vlastnit něco západního. Nejvíce markantní byla pak tato potřeba v dětských kolektivech školního věku a také mezi dospívající mládeží. Původ zboží přitom platil za rozhodující měřítko. Samotná užítost předmětu, jeho funkce či vzhled hráli až druhotnou roli.

Pan P.:

„Ano, tak mít něco německého, to bylo přece mnohem lepší. To byl člověk jak se říká, king, že? Ono je to německé, a on to má, tak pozor na něho...“

Slečna S.:

„Byl tam kačer Donald, Skrblik, Mikymauz a ostatní, a já jsem do toho vůbec nemalovala. Jen jsem je občas nosila do školy, aby mi ostatní záviděli. [pozn. aut.: dotazovaná hovoří o omalovánkách, které jí z Německa přivezl její strýc]

Interview 4:

„No mít něco z Německa, to bylo nejvíc, žejo. Já jsem měl od tety takovej katalog dovezenej z Quelle, z Německa, nějak před revolucí, byl sem dost malej. Já s tím chodil jak kdyby to bylo nevím co, a ostatní mi to záviděli. Byly tam nějaký hadry a kosmetika taky, no a šperky. No ale hlavně spodní prádlo. Pánský. V Čechách takový katalogy vůbec nebyly takže jsem byl rád za tu tetičku, že na mně myslela, když mi tohle dovezla.“

Z rozhovorů rovněž vyplynulo, že většina dotazovaných vnímala rozdíly mezi životem v totalitním Československu a Německu velmi intenzivně.

Domnívám se, že právě tento kontrast mezi oběma zeměmi a následné srovnání, z něhož vycházelo Německo jako země s vyšší životní úrovní byl pro nemalý počet dotazovaných důvodem pro nepřilíš kladný postoj vůči Němcům:

Slečna R.:

„Máma vždycky říkala, nojo, bohatý dederoni. A vždycky to říkala tak jako s despektem, bylo vidět, že si myslí svoje. Říkala, že jsou prachatý a nafoukaný.“

Pan J.:

„... nevím, co o nich víc říct, no, už tenkrát to byla pakáž rozežraná.“

Interview 8:

„Já vim, že tady jsme je [pozn.: aut.: dotazovaná má na mysli turisty z východního Německa] neviděli moc rádi. Vždycky byli roztahovačný a chovali se, jako by jim to tady patřilo. Sice byli bohatší než my, ale neuměli se tady chovat. Dělali kravál, byli by klidně schopný se tu s odpuštěním vysrat na prostředek. Proč? Protože oni mají peníze a my ne? Pakáž je to.“

Pan C.:

„My jsme pochopitelně chtěli bejt bohatý jako oni, mít to co oni, to nešlo, a tak jsme jim to aspoň záviděli. Vždyť to je docela přirozené, ne?“

Domnívám se rovněž, že jistou roli zde sehrálo také přání dosáhnout stejné životní úrovně i v Československu a zároveň frustrace z nemožnosti toto přání uskutečnit v systému centralizovaného hospodářství.

3.1.2.2 Srovnání československé a německé každodennosti od roku 1989 po současnost

Konec totalitního režimu a otevření hranic na západ pro mnoho respondentů znamenaly především možnost cestovat do Německa. Tohoto cestování využívala značná část dotazovaných především pro cestování za nákupy; menší procento respondentů pak kvůli samotnému cestování za poznáním např. různých německých měst či památek.

Možnost volného nákupu německého zboží zároveň předznamenala postupnou ztrátu jeho exkluzivity a atraktivnosti a také ztrátu úlohy těchto hmotných statků při vytváření sociálního statusu jejich majitele (uživatelé). Ze „západního“ zboží se postupně stala záležitost běžná:

D.K.:

„Nikoho dnes opravdu neoslňuje igelitkou z Lidlu. Do Německa se normálně jezdí, nikoho nezajímá, že máš zrovna tuhle kabelku z Berlína nebo že máš támhle ty hodinky z Mnichova, že byla tam a tam. Do Německa se běžně jezdí, nebo se to dá sehnat pohodlně i na internetu. [...] Studenti jezdí na studijní pobyty a není problém se tam třeba nastálo

odstěhovat, najít si normálně bydlení, práci, prostě proč ne? Jedna moje kamarádka si takhle v Německu dokonce našla nejdřív přítele, pak práci, a teď spolu mají i dítě, pohoda.“

Karel V.:

„Do Německa dnes jezdíme běžně nakupovat. Vezmeme auto a vyrazíme. V německém OBI jsme si vybavili celou zahrádku na jaro, koupili jsme si u nich zahradní nábytek ze dobrou cenu. Dneska už to přece není žádný problém, nějaký eura se vždycky vymění u Vietnamců a jedeme. Holky, ty si jdou po svých hadříkách a šminkách, já se podívám na nějaký to nářadí na zahradu.“

Slečna S.:

„Myslím, že dneska by se tím, že má něco z Německa, vytahoval jenom blbec. Je to tu běžný, vždyť vlastně ve všech supermarketech se dá koupit to samý. U nás i tam.“

Toto zevšednění německého zboží však nebylo otázkou několika dní. Jak již bylo uvedeno, z výpovědí dotazovaných vyplynulo, že v současné době nemá sice vlastnictví zboží zakoupeného v Německu žádný vliv na sociální status vlastníka, avšak počátkem devadesátých let byla situace stále ještě poněkud jiná. Křivka exkluzivity klesala jen zvolna. Domnívám se, že to bylo způsobeno především nedostatkem financí, který - třebaže cesty přes hranice do německých obchodů již nepředstavovaly problém - dovozoval českým nakupujícím jen omezený výběr zboží. Ostatně určité rozčarování dotazovaných nad vysokými cenami v Německu se v rozhovorech vyskytovalo poměrně často. U mnoha dotazovaných tvořilo nedílnou součást jejich vyprávění o prvních cestách do Německa po otevření hranic:

Slečna R.:

„Do Německa jsem se dostala poprvé až když se otevřely hranice, s našima. Byli jsme prostě zvědaví jak to tam vypadá. Táta mluvil německy pořád perfektně, tak se domluvil, udělali sme nějaký nákupy a tak. No, a jak to na nás působilo... to si dovedeš představit. Byl to trochu šok. Ty obchody, všechno dostupný, načinčaný, všeho tam měli dost, jak se nám zdálo. Jenže ty ceny taky stály za to. Já si pamatuju, to bylo hodně nepříjemný, že máma pořád všechno přepočítávala na naše koruny. Řeknu třeba, plácnu, čokoláda, padesát feniků. To mi přišlo fantastický. Vždyť to jsou drobásky! Ale ona hned, pozor, to už je deset nebo kolik korun, to by tě vyšlo u nás levněji, to si nekupuj. [...] Pak jsme jeli ještě několikrát,

autobusem, no a to bylo to samý. Cestou zpátky tam všichni počítali, přepočítávali, kolik co stálo, kolik za to utratili, jestli by to v Čechách vyšlo levněji a tak. Bylo to docela smutný, to jo.“

Pan C.:

„Taky manželka občas chtěla, abych jí v Německu něco nakoupil, když už tam budu. Občas taky jela se mnou. Já jel do fabriky a vysadil jsem jí tady v Tiršáku [pozn. aut.: dotazovaný používá hovorového označení pro německé město Tirschenreuth, ležící nedaleko hranic], aby si šla na ten den po nákupech. Německy totiž ona taky umí ze školy, dokonce líp než já, než jsem nastoupil, tak se nějak domluvila. Co sháněla, no, běžný věci, něco do bytu, vybavení, nějaký to jídlo co tady nebylo, salámy a podobně, no. Vždycky ale přišla, že jaký je to tam v Německu drahý. Pokaždý ale měla něco v tašce, ženská, no [pozn. aut.: smích]. Potom jezdila nějaký čas se svýma kamarádkama, asi jim to víc vyhovovalo, že tam můžou ty hadry rovnou pěkně probrat. Na to já nejsem, já tomuhle nerozumím, nebaví mě postávat po obchodech. Když, tak už vybavení do dílny a podobně. A pokaždé si pak doma stěžovala na nehorázný ceny, říkala, že se to moc nevyplatí, leda jen v nějakých výprodejích, který tam měla s tou svojí partou už docela vymakaný. Věděla kde co je za levno a šla na jistotu. Ale jinak ne, to spíš že chodila a vybírala jenom očima, koukala do výloh.“

Vyšší ceny byly zřejmé zejména při návštěvách německých obchodů. Někteří dotazovaní, zejména pak mladší ročníky (tedy ti, kteří poprvé vycestovali do Německa v doprovodu svých rodičů) hovořili také o výrazném kontrastu mezi Čechy a německým prostředím, kterého si povšimli během těchto prvních návštěv. Je nutné také dodat, že tito dotazovaní byli rovněž vůči Čechům poměrně kritičtí. Terčem této kritiky byl zejména zvyk českých zákazníků přepočítávat před nákupem zboží marky na české koruny, potažmo chování Čechů v Německu vůbec:

Interview 4:

„Tam všechno nový, pěkný, upravený, a mezi tím my, prostě takový vesničani. To byl hroznej zážitek. Vadilo mi, jak je na nás vidět, že prostě smrdíme tou markou. [...] U tý, jak se to jmenovalo, ten autobus.. jo, Karosa, jasně, typický Češi, no. Bylo to na nás poznat, protože jsme tam byli prostě jako ty chudý příbuzný. A nejenom oblečením, chováním hlavně. A já se docela hodně styděl, ti řeknu. [...] Fakt jsem se styděl, jak Češi přepočítávali v obchodech každé feník a jak se nahlas dohadovali jestli na to mají, jestli na to nemají. A jak se všemu

divili, to bylo taky trapné. Táto, banánovej jogurt! Mámo, hele bramborový lupínky! Předsedo, voni maj záchod! [pozn. aut.: smích] No jasně, vybavujou se mi u toho prostě Škopkovi v Mnichově, jak nakupujou počítač. Ta se s nima taky hádala přece, Škopková, a nabízela zuby po mamince. A přepočítávala! Acht, vosum! Vod Růženy z prasečáku! Nejsme žádný untrvasrmani! Chudák ten prodavač. A já myslím, že ta scénka je prostě dokonalá, přesná, prodavači v Německu na nás museli koukat prostě úplně takhle. [pozn. aut.: dotazovaný naráží na scénu z filmu Slunce, seno, erotika (1991, režie Zdeněk Troška), kdy ústřední hrdinové, rodina Škopkových z Hořtic, jede do Mnichova koupit nový počítač]. “

Slečna A.:

„No, ehmmm, Češi v Německu, jako to byly trapasy. Nevadilo by mi, že neuměli německy, dobře, ale byli nemožný jak škodlil, přepočítávali, prostě takový chudáček největší. Tak tam neměli jezdit, když na to neměli, ne? Ale oni jezdili, a nejhorší na tom bylo, že někdy v Německu taky kradli. Víím, že jsem jednou viděla v německém supermarketu nápis, byl česky, Češi, prosíme, nekrad'te. No jako pardon. Já jsem v tu chvíli byla hrozně ráda, že umím německy, tak jsem dělala, že jsem Němka, abych se od těch Čechů nějak distancovala, abych dala najevo, že já přece nekradu, já k nim vůbec nepatřím. “

Na tomto místě je rovněž vhodné zmínit také jeden specifický fenomén počátku devadesátých let. Tím byly nákupní výlety a zájezdy do Německa. Ty vycházely vstříc silící poptávce Čechů v té době po tomto typu cestování. Do Německa se tak mohl příležitostně vypravit i ten, kdo nevlastnil automobil. Bohužel se mi však během výzkumu nepodařilo zjistit, kdo byl organizátorem těchto výletů.

Interview 8:

„No to byly, to se pořádaly, prostě nákupní výlety do Německa. Pamatuju si, že ten náš úplně první vyjížděl z Boru, od bývalé továrny Tosta, a bylo to v šest hodin ráno. V Německu se dala sehnat spousta věcí, co u nás v obchodech nebyla, jídlo, oblečení... holky dostaly nějaké školní vybavení, sešity, tužky, ty byly dokonce svítící, z nich měly obrovskou radost, já pro sebe nějakou kosmetiku... vždyť tady byla jenom Indulona a Nivea! Potom jsme si už pořídili auto, protože to s autobusem přeci jenom moc pohodlné nebylo. [...] Ne, nevím, kdo je pořádal [pozn. aut.: dotazovaná hovoří znovu o nákupních zájezdech], my jsme jeli přes známý, ti nám o tom řekli, povídali prej, vyměňte si nějaký marky a jeďte si nakoupit do

Německa, a řekli nám i den a hodinu kdy máme k tomu autobusu přijít. Myslím, že to bylo prostě něco podnikového, protože co si tak pamatuju, tak ženský se v tom autobuse všechny znaly a bavily se spolu.“

Hana:

„To bylo tak, jak to bylo povolený, tak jsme začly jezdit s kamarádkama, on to byl takovej náš nakupovací společek, takovej kroužek, no prostě babinec. Jezdily jsme přes hranice do Německa, kousek, Weiden, Tirschenreuth, občas jsme jely i Norimberk, to zase hlavně na vánoční trhy. Ale neměly jsme pořádně peníze, tak nevím, spíš jsme tam jezdily očumovat a závidět, no...V tom byla hlavní ta otázka těch peněz. Musely jsme hodně šetřit. Počítat peníze, přepočítávat to na naše koruny, jestli to vyjde přece jenom líp než u nás.“

Podle výpovědí dotazovaných tyto výlety zhruba do poloviny devadesátých let vymizely současně s rozmachem automobilové dopravy. Do současnosti se udržely pouze zájezdy na německé vánoční trhy.

Vraťme se však znovu k dojmům, které mnozí dotazovaní popisovali v souvislosti se svým prvním vycestováním přes hranice. Z rozhovorů vyplynulo, že značná část dotazovaných měla při první konfrontaci s německým prostředím rozporuplné pocity. Na jedné straně na ně pozitivně zapůsobila pestrá nabídka zboží v německých obchodech a také vzhled německých měst:

Slečna A.:

„Moc se mi líbilo, jak tam mají všechno takové upravené, čisté. Pěkné domky, zahrádky, posekané trávníky, prostě takové tip top bydlení. U nás byl všude nepořádek, rozbité chodníky, fasády.“

Hana:

„Určitě se mi tam líbilo. Na první pohled město upravený, čistý, takový uspořádaný. Domky jako ze žurnálu, prostě působilo to pěkně.“

Slečna R.:

„Myslím, že jsem musela bejt docela vyvalená. Těch věcí v obchodáku, dneska by mi to nepřišlo, ale tenkrát to musel bejt hrozný šok. Pamatuju si taky, jak to tam bylo čistý, úpravný.“

Na druhé straně však právě tytéž jevy vyvolaly v některých dotazovaných také pocity jakési méněcennosti či vlastní nedostatečnosti vůči Němcům. Nedostatečná finanční situace většiny respondentů je pak navíc v jejich očích stavěla do role „chudých příbuzných“ a tím v některých z nich zároveň vytvořila jakýsi komplex, který podle mého názoru do jisté míry z jejich strany poznamenal i následné vztahy k Němcům. Z několika rozhovorů rovněž vyplynulo, že tento komplex v některých dotazovaných vyústil až v nepřátelské postoje vůči Němcům. Rovněž napomohl vytvoření či upevnění určitých předsudků a stereotypů, které přetrvávají až do dnešní doby:

Pan J.:

„...no tak sme to tam viděli, no. Toho žrádla všude. Protože oni jsou prostě rozežraný prasata, žejo. Čuňata. Dyt' je to hrozný.“

Oldřich:

„Já nevím, na co bych tam jezdil. Takhle manželka když byla, to jo, to jsme jezdili. Ta si tam občas nakoupila, no. Ale já osobně? Proč? Dejte mi pokoj, koukat se na ty jejich ksichty. Draho je tam, dívají se na vás jako na chudáky... ne, děkuju.“

Jak bylo řečeno úvodem této kapitoly, většina dotazovaných se shodla na tom, že dnes se již množství a především pestrost zboží, nabízeného v českých a v německých obchodech, zhruba vyrovnala. Rozdíl mezi oběma zeměmi co do nabídky sortimentu již není na první pohled patrný a zboží z Německa dnes zcela ztratilo svoji exkluzivitu. Vlastnictví takového zboží nemá žádný vliv na vlastníkův sociální status.

Rovněž se zlepšila finanční situace dotazovaných. Ta nyní umožňuje nakupovat v Německu širší škálu zboží než tomu bylo počátkem devadesátých let:

Hana:

„To byla taková doba hned po revoluci, to tady ještě nebylo to všechno jako dneska. Dneska už do Německa nikdo nejedí, proč by jezdili, když ty samý obchody jako tam jsou i tady. Všechno se tu dá koupit, pro co jsme tam jezdili dřív, oblečení, šminky, všechno.“

Jiří:

„Přece jenom, hodně se toho dá sehnat v pohodě dneska u nás. To je dobře. V Německu je pro nás třeba něco levnější, výhodnější, ale už to zdaleka není ten wow efekt jako před dvaceti lety [...] Jednou jsem vyjel s nima do Regensburgu, spíš ze zvědavosti, než že bych nutně potřeboval něco koupit, procházeli jsme obchody, koukali, ale musím říct, moc mě to neoslovilo.“

Interview 8:

„Ale bylo to drahé, hrozně drahé. Třeba co pamatuju, jídlo, to se tam nedalo kupovat vůbec, to ne, to jsme si museli vozit z domova. To se nevyplatilo. I holkám zmrzlinu nebo nějaký ovoce exotický, ne, to bylo hodně drahý. Dneska je to už jinak, dneska už ten rozdíl takový není a ceny tam u nich jsou kolikrát i lepší než tady v Čechách.“

Také výlety do Německa (ať již za nákupy nebo z důvodu samotného cestování) tak postupně ztratily na svojí atraktivnosti a dnes jsou vnímány jako běžná záležitost.

Přes výše zmíněná fakta však není možné říci, že by byli dotazovaní se současnou životní úrovní v Česku spokojeni. Z jejich vlastního srovnání vychází Německo stále jako země se silnější ekonomikou, s lepším životním standardem a s lepšími podmínkami pro život:

Slečna A:

„V Německu je rozhodně pořád líp než v Čechách.“

Pan C.:

„Němci mají víc peněz, určitě. Jsou na tom líp. Že by se to někdy srovnalo úplně, o tom dost pochybuju.“

Michal:

„Němci jsou dál než my. Mají úplně jinou úroveň. My Češi jsme takový socky Evropy.“

Velkou váhu přikládali dotazovaní rovněž faktu, že Německu je v současnosti některé zboží levnější než u nás.

Během uplynulých dvaceti let nastala totiž zásadní změna ve vnímání cen zboží na české a německé straně hranice. Zatímco počátkem devadesátých let bylo zboží v Německu pro české obyvatele drahé, dnes naopak jsou některé komodity v Německu levnější a pro Čechy je tedy výhodnější jezdit je nakupovat přes hranice (a to i s přihlédnutím k výdajům na cestu, jako jsou pohonné hmoty apod.).

Hana:

„Ale je pravda, něco je u nich levnější. Elektronika, to hlavně. Podívejte, já mám televizi z Německa, koupili jsme tam i rádio, sehnali pračku. Tady v Čechách bych si to nekoupila, mají to předražené, lumpové. Hlavně ta elektronika. Tuhle známěj sháněl televizi, plazmovou, a že v Tachově. No sjezdil tu pár obchodů, všude to bylo podobný ty ceny, a už si jí i málem koupil ale pak mu někdo zas poradil, že v Německu mají tu samou ale levnější. A jo, ono ho to vyšlo o čtyři tisíce levněji. Představte si to. Takže jsou to zloději, tady v Čechách je prostě draho. [...] Rozbije nerozbije, stejně ty dnešní televize, to je dělaný tak, aby se to půl roku po záruce vysypalo, takže ono je to jedno, kde to koupíte. My jediné v Německu, nenecháme se v Čechách okrádat.“

Interview 4:

„... tady je stejně všechno drahý. Podle mě je to proto, že v Čechách si pořád myslíme, že značková věc rovná se kdovíjakej luxus. Třeba oblečení. Háemko, Max Mara, Reserved, to jsou v zahraničí takový průměrný, spíš až podprůměrný značky, a kupují si to tam lidi co ani nemají moc peněz. Češi si ale halt myslí že to je něco víc, protože je to v obchodě pěkně nasvícený, načančaný. Přitom je to všechno made in Tajwan, Indonésie a podobný, a na Západě to stojí kolikrát zlomek ceny co u nás.“

Interview 8:

„Tady je všechno hrozně předraženy, hrozně! Třeba nedávno, to jsme byli v Tirschenreuthu, holka si tam koupila kabelku Adidas na takovém blešáku. To jsou ty trhy, lidi tam nosí co už nepotřebují a buď to prodávají nebo vyměňují za něco co se jim zase hodí. Je to dobrá věc, ty trhy. Tam je věci! To je docela dobrý nápad a mohlo by se to zavést i u nás tady. [...] No ta kabelka, úplně nová, jen se někomu nelíbila. Za padesát centů!! A ona mi pak holka našla na internetu tu samou, v Čechách, a že se tady prodává za devět set. To jsme obě koukaly.“

Kromě ceny zboží, která je na prvním místě, hraje pro dotazované velkou roli také jeho kvalita. Tu vnímají zejména u potravin. Podle většiny dotazovaných jsou potraviny v Německu lepší a kvalitnější než v Česku, byť by byly například prodávány ve stejném obchodním řetězci:

Slečna S.:

„Tady je to sice třeba levný když už, ale zase je to pěkně hnusný, to bych jí nedala... takový to vše za třicet devět, ne? No to je hrozný. V Německu mají levný obchody taky, ale tam prodávají kvalitní věci. Třeba tuhle krásnou mikču [pozn. aut.: ukazuje dětské oblečení na své dceři, která byla u rozhovoru přítomná] GAP máme taky odtamtad', vid'? Ještě k tomu měla takovou čepičku ale někam jsme jí hodily a nevíme kam. To se najde až budu uklízet. Jo, jídlo tam mají taky lepší. Já nevím, co tu občas vidím na krámě, třeba zeleninu no to bych nejedla ani já a to to mám dát malý? Nedávno jsem zrovna narazila na rajčata zelený a napůl už plesnivý, fuj! Za čtyřicet pět korun! To v Německu vůbec nemají, tam jsem neviděla, že by měli vystavený shnilý ovoce, zelený maso. [...] Zrovna nedávno jsem četla na netu takovej test supermarketů, jak prodávají zkažený salámy, přelepujou datum výroby a spotřeby, vážně hrozný. Když nakupujeme v Německu, tak mám pocit, že tam je to v pořádku a jak jsem říkala, nikdy jsem nenarazila na nic špatnýho. [...] I kosmetika je tam levnější a přitom lepší, i v malinký drogerii mají lepší značky než tady u nás v tom Schleckeru nebo jak je Droxi v Albertu. Tam mají jenom takový šmejdy, přitom ten Schlecker je taky německej, ne? Třeba pudry, neznačkový, co tam prodávají, no to jsou spíš písky než pudry, hrozný. Jak pro Ukrajinky.“

Eva:

„My jezdíme na velké nákupy nejradši do Německa. Určitě to jídlo je tam lepší, to je vidět na první pohled, větší kvalita. U nás se mi často stane, že je zelenina zkažená, že třeba páchne nebo je shnilá, u nich jsem se s tím nesetkala. Tam si umí vážit zákazníka.“

Právě díky výše zmíněným rozdílům – vyšším cenám zboží a jeho nižší kvalitě – se Česko dotazovaným ve srovnání s Německem jeví jako stát s nižší životní úrovní. Věci, které jsou v Německu samozřejmé, nejsou v Česku ještě zcela běžné. Během rozhovorů jsem si všimla, že značná část dotazovaných je na právě tyto rozdíly poměrně citlivá. Názory, proč tyto rozdíly existují, se různily. Vycházely především z životních zkušeností dotazovaných, případně z jejich politických postojů. Několik dotazovaných uvedlo, že vyšší ceny a nižší kvalita zboží prodávaného v Česku souvisí dokonce s povahou českého národa (více o tom v podkapitole 3.2.2).

Kromě již zmíněných cen zboží a jeho kvality poukazovali dotazovaní v souvislosti s tím především na množství drobnějších rozdílů, které zahrnovaly zejména úroveň různých služeb či rozdílný přístup Čechů a Němců ke konkrétním věcem (např. k obchodu či podnikání):

Monika:

[pozn. aut.: dotazovaná se před několika lety odstěhovala do Německa] *„Nejvíce ten rozdíl vidím asi ve zdravotnictví. Před pěti rokama, to jsem ještě žila ve Stodě, mi brali slepák. No banální zákrok, není tam skoro co zkazit. Ale ta úroveň nemocnice, personálu, to bylo něco příšerného. [...] Probrala jsem se na pokoji, bylo mi hrozně špatně. Pak se ukázalo, že ve mně doktoři, no, doktoři... to bych snad ani neměla nazývat doktory. Prostě nechali ve mně tampon. Volala jsem na sestru, přišla tam taková kráva stará a začala na mně ječet co jí chci, že to je přece normální, že je mi po narkóze blbě. Já na to, že mě to dost bolí, že to není normální. Nakonec jsem musela za doktorem poslat holku, co ležela vedle mě na pokoji a skoro jsem je musela přemlouvat, aby se na mě znova podívali. Česká nemocnice nikdy více! Bordel tam byl, špína, smrad. Hnus. Když to srovnám s německou klinikou, kde jsem ležela na stomatologii, to byla prostě paráda. Sestřičky zlatý, výběr z několika jídel z kuchyně, ten jsem teda moc nevyužívala, já byla ráda, že polykám, natož kousat, ale paní vedle mě byla nadmíru spokojená, starali se o nás jako na hotelu, pořád jestli mi něco nechybí, krásný prostředí,*

čisto. A to nebyla žádná soukromá nemocnice, prosím vás. To byla úplně normální fakultka. Halt Čechy jsou prostě zaostalý. V některých ohledech rozhodně.“

Hana:

„V obchodech se tam prodavačky usmívají, jsou úslužný. Dokonce i několik těch českých slov umí, jako dobrý den a podobně. To potěší, je to milé. Tady jsem byla odjakživa zvyklá, že na mě prodavačky v krámech pokukují hned jako na nějakou zlodějkou. Stojí za mnou a hlídají, oči jako ostríží. To je přece nevychované. Já vím, asi to mají nařízené, ale to je na tom právě to smutné.“

Jiří:

„Němci, ti se umějí především chovat a vážit si zákazníka. Jsou v tom už mnohem dál než my. Češi jsou zaměřeni na vydělávání peněz, což je v pořádku, ale chybí jim k tomu taková základní slušnost a taky to, že něco dělám ne proto, že za to mám zisk, ale pro tu věc samotnou. Bez toho se dobře obchod nedá dělat. A ono je to pak i vidět, Češi honem všechno odfláknout, nějak to sflíkovat dohromady halabala, a hlavně na tom vydělat co nejvíc peněz. V momentě, kdy se to provalí a způsobí průser, hned jít od toho, případně, a to je taky pěkná česká vlastnost, to na někoho hodit a dělat, že nás se to netýká. Odpovědnost, ta tu chybí. Jak je něco všech, není to vlastně ničí. A tak dále, a tak dále, mohli bysme se v tomto ohledu od Němců mnohé naučit. A nejen od nich, samozřejmě.“

Není cílem této práce rozebírat, nakolik jsou citované názory dotazovaných subjektivní, či nakolik se zakládají na pravdivých a objektivně zhodnocených faktech. Vypovídající pro moji práci je, že tyto názory existují a že mají jistý vliv při utváření postojů a formování stereotypů v myšlení dotazovaných, a to jak vůči Němcům, tak vůči Čechům samotným.

Ze shrnutí výše vypsanych pozorování a analýz vyplývá několik věcí. Jisté je, že dotazovaní vnímají Česko jako zemi s horší životní úrovní než Německo, třebaže ve srovnání s obdobím před rokem 1989 se tato situace v mnohém zlepšila. Tento rozdíl vede zároveň v některých případech k jistému pocitu méněcennosti vůči Němcům a je příčinou různých komplexů.

Tyto pocity méněcennosti mohou v některých případech vyústit až k otevřenému nepřátelství vůči Němcům.

Výhrady vůči Němcům měla drtivá většina dotazovaných a ne vždy bylo snadné určit, z čeho přesně vycházejí. U některých – a mezi ně patřila právě frustrace z horší finanční situace – to však bylo poměrně jednoznačné.

3.2 Identifikace a analýza konkrétních heterostereotypů a autostereotypů

V této části práce se pokusím identifikovat stereotypy, které se objevovaly při rozhovorech s dotazovanými a které se nějak vztahovaly k Němcům, případně k česko-německému soužití.

Stejně tak se pokusím alespoň u některých stereotypů odhalit na základě rozhovorů s dotazovanými jejich možný původ nebo alespoň faktory, které při jejich vzniku mohly napomáhat nebo je dále formovat.

Nelze však zpracovávat pojednání o stereotypech, které se vyskytují ve vztazích Čechů k Němcům, aniž bychom se vyhnuli stereotypům, s nimiž dotazovaní vnímají svůj vlastní národ. Zejména pak proto, že dotazovaní sami často těchto stereotypů během rozhovorů užívali k vytyčení dělicí čáry mezi Čechy a Němci, ke stanovení „my“ a „oni“ a v neposlední řadě také k vzájemnému porovnávání obou národů.

Dotazovaní mi během rozhovorů poskytl poměrně bohatý materiál k identifikaci některých autostereotypů, které v myšlení Čechů ve vztahu k vlastnímu národu převládají. Těmto autostereotypům bude věnována druhá část této kapitoly.

3.2.1. Heterostereotypy

Jedním z cílů výzkumů heterostereotypů – a stereotypů vůbec – bylo zjistit, zda tu hraje nějakou roli věk dotazovaných, kteří tyto stereotypy vnímají a případně je také předávají dál. Jak bylo analyzováno v podkapitole 3.1.1, u některých narativních priorit např. z oblasti velkých dějin má věk dotazovaných poměrně velký význam. Že tomu tak je i v případě stereotypů se však nepotvrdilo, neboť zhruba podobné názory zastávali dotazovaní napříč celou šířkou věkového spektra. Nebyla zjištěna ani souvislost se stupněm dokončeného vzdělání respondentů, ani s jejich ekonomickým, rodinným či sociálním zázemím.

Jediným faktorem, který se zdál hrát jistou roli při vnímání stereotypů, byla délka či intenzita styků dotazovaných s Němci. Ti z respondentů, kteří v Německu po nějakou dobu žili či dodnes stále žijí, případně tam alespoň po určité období dojížděli za prací, si všímali odlišných věcí než většina ostatních dotazovaných. Některé věci si rovněž jinak vykládali.

Pokusila jsem se rovněž zjistit, zda podle dotazovaných existuje cosi jako národní povaha či národní charakter. Národní charakter je pojem sám o sobě velice citlivý. O důkazech jeho projevů či naopak o důkazech svědčících proti jeho neexistenci již bylo napsáno mnoho pojednání. K. Jaspers například říká: „Není národního charakteru v tom smyslu, že by jej sdílel každý jednotlivý příslušník národa. Existuje ovšem společenství jazyka, mravů, obyčejů a původu. Ale v něm jsou zároveň možné tak velké rozdíly, že lidé, kteří hovoří touže řečí, si v ní přece můžou zůstat tak cizí jako by vůbec nepatřili k témuž národu.“ Nietzsche naopak říkal, že otázka „co je německé“ nikdy nevymře“ (citováno dle Nedomová, Kostecký 1996: 10). Není cílem této práce hromadit další důkazy pro a proti existenci národní identity. Omezila jsem se pouze na analyzování výpovědí, které se této otázky týkaly a z nichž jasně vyplývalo přesvědčení dotazovaných, o které mi šlo především. Ukázalo se, že drtivá část (šestnáct dotazovaných z osmnácti) byla přesvědčená, že národní charakter existuje a že se také nějakým způsobem projevuje. Někteří dotazovaní dokonce zastávali názor, že národní charakter je vedle společného původu, historie a jazyka jednou ze samotných definic národa:

Interview 4:

„No, určitě něco takového existuje. Národy jsou přece každé jiné, třeba Italové jsou takový hlučný, Angličani zase takový studený. Jo, určitě každý národ má takovou svoji povahu, typickou.“

Pan P.:

„Nevím, jestli je to nějak třeba vědecky dokázané nebo dokazatelné, to vůbec, ale určitě každý národ má něco, co je pro něho typické v chování jeho lidí, tedy obyvatel. Vždyť právě tím se odlišujeme jeden od druhého, že?“

Domnívám se, že víra v existenci národního charakteru souvisí s lidskou potřebou zjednodušování věcí, které napomáhá snadnějšímu vnímání a zařazování. Tím se do značné míry zjednodušuje také vnímání světa kolem nás.

Zajímalo mně dále, na základě čeho se podle dotazovaných národní charakter formuje a vytváří. Osm dotazovaných z celkového počtu osmnácti bylo toho názoru, že určujícím prvkem je především historie dané země. Je zde tedy patrná jistá existence a

funkčnost „historické paměti“. Ta je například podle Smithe nezbytná pro samotné trvání kulturní kolektivity (Smith 1991: 271-272).

Pan C.:

„Já jsem o tom takhle nikdy nepřemýšlel. Ale když se tu tak bavíme, napadá mě, že jediné, čím to může být, že Češi jsou takoví a Němci zas takoví je to, co se jim stalo v minulosti. Třeba války a podobně. Prostě historie.“

Slečna A.:

„Myslím, že na povaze národa se nejvíc podepíše to, čím prošel, takže asi ta historie, dějiny.“

Tři dotazovaní zastávali názor, že charakteristické rysy národní povahy jsou dány jaksi „samy od sebe“:

Michal:

„No, to prostě tak je, ne? Já nevím, jak jako proč? Prostě to tak asi už je daný. My jsme takoví, Němci zase takoví.“

Ostatní dotazovaní uváděli, že se touto otázkou nikdy nezabývali a nezajímá je:

Oldřich

„Nevím k čemu je dobrý to vědět. Mně to nezajímá.“

Nežli původ „národního charakteru“ je však z hlediska mé práce mnohem cennější samotný fakt, že drtivá většina dotazovaných věří, že národní povaha existuje a že je možné podle ní dokonce národy určovat.

Dalším bodem rozhovorů byl pokus o určení stereotypů, které se projevují při vnímání německého národa. Dotazovaní poměrně ochotně rozvíjeli své myšlenky a názory, které nezřídka podepírali i osobními zkušenostmi, či zkušenostmi, které jim přeneseně zprostředkovali jejich příbuzní či známí. Bylo však ve většině případů téměř nemožné zjistit, do jaké míry se tyto konkrétní zážitky teprve podílejí na utváření těchto stereotypů a do jaké míry jsou tyto zážitky ve světle těchto již existujících stereotypů interpretovány.

Je nutné rovněž uvést, že u mnohých stereotypů, týkajících se německé povahy, bylo možné u dotazovaných vysledovat častou recidivu. Proto lze tedy v tomto ohledu hovořit o jakési názorové jednotnosti, která byla jen místy narušená připouštěním určitých výjimek z pravidla.

3.2.1.1 Vzhled jako signifikantní znak Němců

Poměrně hodně prostoru věnovala značná část dotazovaných otázce celkového vzhledu Němců. Většina respondentů vyjádřila přesvědčení, že typického Němce je možné například na ulici rozpoznat pouze na základě vizuálního vjemu, dojmu, kterým působí, aniž by se napřed prokázal tím, že hovoří německy, nebo že například řídí automobil s německou státní poznávací značkou:

Slečna S.:

„No Němci prostě vypadají trochu jinak než Češi. Já je na ulici normálně poznám, i když třeba nemluví a nemají auto s poznávačkou. Prostě to jde vidět.“

Interview 8:

„...já nevím, když jdu po ulici a vidím, jak ke mně míří, aby se zeptali na cestu, tak je mi jasný, že to je Němec. Jsou takový jiný.“

Hana:

„To víte, že to poznám. Němci a Češi, tam je rozdíl velkej. Stejně tak si myslím, že oni zase poznají nás, když jsme tam u nich.“

Nasnadě byla otázka, na jakém principu tato identifikace probíhá. Zde se odpovědi dotazovaných různily. Určitá část dotazovaných popisovala jistý sebevědomý dojem, kterým Němci na dotazované působí (k stereotypu sebevědomého Němce také viz také 3.2.1.2):

Pan P.:

„Já bych řekl, že jsou prostě takový sebevědomější, víc si věří, a to je právě na nich vidět. Nevím, jak to líp vyjádřit, jde spíš o můj soukromý názor, a taky to samozřejmě neplatí u všech Němců. Ale u většiny myslím, že ano, a že jsem takhle schopný je bezpečně poznat v nějakých devadesáti pěti procentech případů.“

Oldřich:

„Jak jsou poznat? Nesou se jak hovno na lopatě!“

Současně s tímto dojmem jde podle dotazovaných ruku v ruce také styl odívání Němců. Ten je podle značné části dotazovaných odlišný od českého. Ve srovnání s Čechy hodnotí dotazovaní Němce jako lépe oblékané (či lépe upravené):

Interview 8:

„Němci pak líp vypadají, protože se i líp oblečou. Neříkám, že bysme my Češi byli nějaký šmudlové, i když... prostě Němci jsou takoví čistý, upravený. V tom bych viděla ten hlavní rozdíl od Čechů. Proto jde Němce poznat normálně na ulici, podle toho jak je upravený. On i ona.“

Paní K.:

„Vezměte si ty jejich paničky, ty Němky, jo, jsou třebas tlustý, ale jak se oblíkají? Pěkně, přiměřeně věku, většinou je potkávám v nějakým kostýmku, jsou i naličený, mají udělaný vlasy. Když to srovnám s tím, co občas potkávám tady u nás, tak my jsme spíš pro ostudu. Pánové, ti už tolik ne, i když taky, jde to prostě poznat. Hlavně na oblečení, jsou prostě víc upravený než třeba Češi.“

Od odívání je již jen malý krok k samotnému vzhledu Němců. Dotazovaní se poměrně ochotně k této otázce vyjadřovali a nutno říci, že při tom byli značně kritičtí. Převládala představa, že Němci, a především pak Němky, jsou nehezci:

Pan P.:

„Oni sem začali po otevření hranice hodně jezdit, pohraničí jich bylo plné. Jak my tam, tak oni sem. Pochopitelně. A musím říct, bylo to vidět, a do dneška je. Němce zkrátka okamžitě rozpoznáte podle té jeho manželky [pozn. aut.: smích]. Ona dovede být hezky oblečená, občas, pozor ale, neříkám, že hezká. Hezká Němka neexistuje.“

Slečna R.:

„Sice mám německou babičku, ale snad už se mi ty geny nějak promíchaly, takže nejsem taková ta typická ošklivá Němka, proboha.“

Pan C.:

„Znal jsem od nás ze stavby kluka, on si teda taky vzal Němku. Dodneška se stýkáme, trochu, ale řeknu vám, z tý jeho manželky vyrostla taková s odpuštěním megera, to má chudák snad za trest. Víte, my jsme ani nechápali proč si jí bere, holku ošklivou, no prostě typickou Němku.“

Značná část dotazovaných zastávala také názor, že Němci jsou obézní, což informátoři považují za jeden ze signifikantních znaků německého národa. Obezita je pak dána především jejich nezdravými stravovacími návyky (více viz podkapitola 3.2.1.6):

Slečna S.:

„Němci jsou taky dost tlustý. Hlavně ty starší. Já myslím, že to je prostě tím, že moc žerou.“

Pan P.:

„No, Němci, no, jak bych to řekl... prostě jsou takový obézní. Je to obézní národ. Moc jedí, že, ještě víc než Češi, a to je co říct [pozn. aut.: smích]. Jí hodně tlustýho, maso, salámy, na ty jsou hodně, no a pak taky nějaký ty sladkosti, těch tam mají spoustu. A samozřejmě pivo.“

Anonym 4:

„Němci jsou prasata vyžraný.“

Pouze tři dotazovaní z celkového počtu osmnácti uvedli, že Němce nedokážou rozeznat jinak, než podle jazyka nebo podle nějakého jiného průkazného znaku (kterým může být například již výše zmíněná německá státní poznávací značka automobilu):

Jiří:

„Já nevím, jestli se dá nějak rozeznat, kdo patří do kterýho národa. Asi ne? Nepoznám, kdo je Němec, Čech, nebo třeba Ital, dokud na mě nepromluví. To už potom samozřejmě poznám. Ale jenom tak, od oka, ne, to bych neřekl. Mě přijdou všichni lidi stejný.“

Monika:

„Na ulici bych je asi nepoznala, nevím.“

3.2.1.2 Sebevědomí

Dotazovaní dále uváděli, že co se týče typických charakterových rysů, jsou Němci velmi sebevědomí:

Michal:

„Já bych řekl, že Němci jsou takoví dost důležitý, myslím, že mají docela velký sebevědomí.“

Slečna R.:

„Němci? No dost si věřej, řekla bych.“

Pan P.:

„Němec, to je pro mě takový trochu nafoukaný pantáta.“

Z tohoto následně vyplývá hned několik dalších charakteristik, které dotazovaní Němcům přiřítají. Většinou se jedná o vlastnosti nepříliš pozitivní jako je arogance, hluchost; sedm z osmnácti dotazovaných uvedlo také jako charakteristickou německou vlastnost „rozpínavost“:

Slečna S.:

„Víš jakej dovedou dělat kravál. Hned všichni vědí, přijeli [pozn. aut.: dotazovaná má na mysli německé turisty] do města. Roztahujou se, pořvávají, vykoupí celej krám pro sebe, zaberou celou hospodu. [...] Když sedí v hospodě tak zase dělají hroznej binec, chovají se prostě jako prasata. Já to vím od kamarádky, ta dělá v jednom baru na Rozvadově servírku. Prej si tam na ně místní, co tam bydlejí, stěžují. Docela často.“

Karel V.:

„Já myslím, že oni jsou hlavně dost roztahovačný. Opravdu z nich někdy mám dojem, že si myslí, že jim to tady pořád patří. To jsou samý úsměvy, jo, ale ve skutečnosti

myslím, že jsou to pěkný svině a že kdyby mohli, už by nám to tady zase všechno vzali, jako to udělali už v osmatřicátým..“

Interview 4:

„Oni Němci si zase dovedou pěkně říct co chtějí, a to se mně na nich právě zase docela páčí. Druhá věc je, že jsou v tom až moc takoví... jak to říct... sebevědomí. Nestydí se, na rozdíl od nás. My jsme pořád takový trochu připosraný, ale oni vůbec. Oni jsou zase až moc, člověk prostě ví, hele, Němčour.“

Tyto převládající rysy německé povahy bývají podle dotazovaných občas také impulsem pro vznik konfliktních situací mezi Němci a Čechy. Někteří dotazovaní uváděli konkrétní vzpomínky na tyto situace – buď přímo své vlastní anebo takové, které znali z vyprávění jiné osoby:

Slečna R.:

„Myslím, že jsou i dost nafoukaný a někdy odrzlí. Jednou, na vrátnici, přišli tam dva Němci, nějaká babička a asi její vnuk. Co ten parchant dělal, to bylo nemožný, choval se tam jako by mu to patřilo, řval, dělal bordel, já se mu snažila vysvětlit ať nesahá na vystavený věci, že to nemůže. Já vždycky říkám, když děti zlobí, že je to napuštěný něčím proti myším a že by jim bylo špatně. Tomuhle to ale bylo jedno. A ta bába nic, ani nemrkla, prostě bobánek ať se vyřádí. A víš nakonec co? Ten zmetek mi než odcházeli hodil na stůl Euro a řekl – takoví sme my, Němci. Kurva jedna malá! Hele já v tom momentě viděla rudě a musela jsem se hodně držet, abych je nevyrazila. Oba dva, jeho i tu bábu. Ta se jen zubila. Neskutečný! Češi se někdy taky chovají jako čuňata, ale tohle jsem nezažila. Byla jsem v té chvíli opravdu hodně vzteklá.“

Právě v těchto rysech pak někteří respondenti spatřovali hlavní překážku, která brání vyrovnanému společnému soužití Čechů a Němců a dobrým česko-německým vztahům (více o těchto vztazích viz podkapitola 3.4):

D.K.:

„Nemůže to fungovat. protože Němci jsou moc nafoukaný. Neberou nás jako rovnocenný partnery, určitě ne. Já tam pořád cítím tu jejich aroganci a pocit nadřazenosti. Nevím, jestli to mají vůči ostatním národům taky, nebo jestli to mají jenom vůči nám.“

3.2.1.3 Smysl pro pořádek

Dalším významným povahovým rysem Němců je podle dotazovaných smysl pro pořádek, pořádkumilovnost a potřeba jasných pravidel. Tato potřeba se projevuje také navenek, především úpravností prostředí, ve kterém Němci žijí:

Paní K.:

„Němci jsou takový uspořádaný. Rozhodně. Mají rádi ten jejich ordnung. Stritzlovi [pozn. aut.: spřátelená německá rodina dotazované; po druhé světové válce byla vystěhována do Německa] měli takovou hezkou zahrádku u domu, ona tam měla nějaký druh vzácných růží... to nesnesli, aby tam neměli posečený trávník, neupravenou cestičku... To si myslím, že se zrovna v tom hezky ukazovala ta německá pořádkumilovnost. A vůbec i v tom Německu jak to vypadá, je to tam takové upravené, uspořádané.“

Interview 8:

„Tam je hodně vidět, v tom Německu, jaký jsou. Jak tam mají uklizeno, ty jejich města, to je takový vždycky upravený.“

Slečna S.:

„Rozhodně se hned pozná, že je člověk v Německu. Stejně jako pak hned pozná, že je zpátky v Čechách, žejo.“

Pořádkumilovnost a smysl pro řád se podle dotazovaných projevuje také v mentalitě Němců a v jejich uvažování, chování a vystupování:

Hana:

„Řekla bych, že mají [pozn. aut.: Němci] hodně smysl pro řád. Pro takové to dodržování všeho, co se řekne. Sami jsou takoví přísný, studený řekla bych, je v nich něco jak kdyby vojenského.“

Pan C.:

„Oni mají rádi když jim někdo řekne co a jak. Náš dílenskej [pozn. aut.: mistr v továrně v Německu, kde dotazovaný po několik let pracoval] byl hodně na dodržování předpisů, a to jsem pak už v Čechách nezažil. Tady se to asi tolik nenosí. Tady v Čechách jsme občas tak trochu lážo plážo, pohoda a tabáček, hlavně mít klídeček. Ale on ten dílenskej zase, on neuměl dělat sám rozhodnutí, musel se pořád optávat nahoře. Oni potřebují nějaký velení, mají to rádi.“

S německým smyslem pro pořádek souvisí podle některých dotazovaných také nevole Němců k porušování pravidel nebo improvizaci:

Pan P.:

„To je jejich. Pořádek musí bejt, však to se o Němcích říká, že jsou skvělí pokud se týká dodržování všemožných nařízení, vyhlášek a podobně. Jenže když potom dojde na něco jako improvizaci, to ne, v tom nejsou vůbec... to my jsme spíš takoví, že nám jde ta improvizace [pozn. aut.: smích]. Třeba to vidím jako turista. Zpoždění vlaků, to v Německu neexistuje. A když, všechno se předem ohlásí, zajistí se pěkně náhradní doprava, okamžitě se to vyřeší k největší spokojenosti všech. Jednou ovšem, to jim to tam nějak selhalo, a ten autobus se zkrátka nedostavil. Nastalo velké haló a vypukla panika. Oni prostě nevěděli, co mají dělat. Jak bych to řekl, nedovedli se zařídit podle té situace, bylo to pro ně něco nového. To my v tom máme už bohatou praxi a nějakou zpožděnej vlak nás naprosto nemůže rozházet, prostě se sebereme a jdeme do hospody. Ale oni ne, oni nemyslí, jen čekali na ten autobus, pěkně spořádaně. Nejsou zvyklí že něco nejde, neumí to řešit. Čech, ten se přizpůsobí, ostatně při tom našem bordelu je dávno zvyklej.“

V souvislosti s tímto stereotypem šest z osmnácti dotazovaných odkazovalo také ke druhé světové válce. Tito dotazovaní vnímali právě německou potřebu řádu jako jeden z faktorů, které umožnily vznik Třetí říše a poté zapříčinily druhou světovou válku:

Pan P.:

„Dobrym příkladem je třeba právě ta druhá světová. Oni prostě vykonávali to, co se jim nařídilo, měli nad sebou nějakou velící sílu a tu poslouchali. Nevím, jestli by to v jiném národě bylo možné. I v té Itálii to vypadalo jinak. V Německu z toho potom byla ta tragédie.“

Oldřich:

„Němci, to je furt samej řád, no a jak to pak taky dopadlo? Válkou. Němci jsou totiž takoví vojáci.“

3.2.1.4 Vkus

Další stereotypní charakterovou vlastností Němců, kterou dotazovaní poměrně často uváděli (devět dotazovaných z osmnácti) byl německý vkus, či lépe řečeno jeho nedostatek. Vyskytl se zde totiž poměrně zajímavý paradox: ačkoli většina dotazovaných byla toho názoru, že Němci se oblékají lépe než Češi, značná část respondentů však rovněž zastávala názor, že Němci nemají vkus. Pro čtyři dotazované to byl dokonce ten nejvýraznější znak Němců vůbec:

Slečna S.:

„Němci přece nemají vkus...“

Karel V.:

„... německý nevkus. Jak oni jsou tím pověstní!“

Jiří:

„... když se řekne Německo, nenapadne mě jako první válka, to vůbec ne. Napadne mě takovej typickej skopčák bez vkusu. Víš? Jsou tady s tím vyhlášený a je to takovej důvod proč si z nich utahovat. Nevkusný Němec.“

Hana:

„...a přece je známá pravda, že Němci nemají vůbec žádný vkus.“

Vkus (potažmo nevkus) se však nemusí vztahovat pouze na výběr oblečení; dotazovaní sem zahrnovali vše od oblečení, přes účesy, až například po bytové doplňky, které si Němci vybírají:

Monika:

„Znáš to na hlavní třídě v Mariáňkách, jak se de na kolonádu, nad Bařou... tak tam jsme měli obchod, něco jako napůl trafika, noviny, ale taky různé ty lázeňský oplatky, bižu, prostě všechno možný. Právě to bylo hlavně pro Němce. Oni to totiž maj dost rádi, tyhle kravinky, je to takovej milej kýč, třeba bižu srdíčka se štrasem a v tom nápis Marienbad. [...] Jeden čas se tam asi nejvíc prodávaly takový botičky z porcelánu se čtyřlístkem. A fakt je, že to si tam kupovali hlavně ti Němci. Němci a Rusové. Češi, to skoro vůbec, možná občas turisti, ale spíš ne. Ti kupovali hlavně jídlo, oplatky, pohlednice.“

Pan C.:

„Tam v tý krystalce [pozn. aut.: dotazovaný na tomto místě hovoří o svém bývalém zaměstnání v továrně v Německu na výrobu předmětů z broušeného skla], všechna naše výroba byla určená pro domácí trh, tedy pro Němce [...] a tedy nejsem žádný umělec ale musím říct že některý ty kousky, co jsme skladnili občas... takové to typické německé oblíbené. Víme jak oni to mají, že si na tohle právě potrpí [...] Já nevím, teď si honem nevzpomenu, ale byly to hodně takový drobnosti, pičovinky s prominutím, skleněný rybičky, kočičky, duhový pejsci, jánevím, hodiny s delfínama, ty si hodně pamatuju, protože těch jsem plato rozbil [pozn. aut.: smích]. Kýč jak bič, ale když se jim to líbilo...“

Eva:

„Maminka mého muže dostala od nějaké známé, se kterou chvíli pracovala, takový, no dá se říci že dárek. Dárky se neodmítají, tak si to vzala, ale bylo to, no, hodně... já teď hledám slova, jak vám to popsat. Ono to vážně jeden čas bylo takové dost moderní a právě že to sem taky přišlo z toho Německa. Jak taky jinak. Byly to prostě takový pozlacený hodiny na zed'. Pozlacený, nebo jenom žlutý, ne, nějaký to kočičí zlato to muselo být. A vtip byl v tom, že to byly jako zvětšenina normálních hodinek náramkových, takhle na ruku. Takže to byly hodiny, a z nich visely ještě takhle jakoby ty pásečky. Ten jeden náramek měl dokonce i tu, přezku, jak se to zapínalo, no prostě byla do dobrá kopie. Úplně jako náramkové hodinky na zed'. No bylo to nepěkný, takovej kýč bych řekla. Na ciferníku potom měly ještě různé kamínky

místo čísel. Snaha byla asi, aby působily elegantně, ale bohužel... Ale tchyně říkala, že to tam v Německu nejvíc frčí, že je to tam hit. Já se nedivím, oni mají hodně na ten kýč... oni to mají rádi. Nevkus.“

V souvislosti s tématem kýče dotazovaní poměrně často vzpomínali také na sortiment, který je k dostání především v tržnicích v blízkosti hranice. Často zmiňovali především dnes již téměř zlidovělé figurky trpaslíků, které podle dotazovaných představují typické zástupce předmětů, které Němci vyhledávají. Převládal názor, že primárně bylo toto zboží určeno především pro Němce (usuzovali tak především z toho, že se tyto tržnice objevily těsně po otevření hranic poblíž frekventovaných mezinárodních spojů).

Nutno však dodat, že tento sortiment si našel cestu i do českých domovů:

Karel V.:

„Na Rozvadově, tam nakupovali furt něco [pozn. aut.: dotazovaný hovoří o svých příbuzných, kteří v Rozvadově určitou dobu bydleli], tam měli ty tržnice hned u baráku totiž. Pak to u nich doma vypadalo jak u Němců. Všude měli ty hovědiny, který na tržnicích nakupujou jenom Němci. Kýče a tak.“

Příhraniční tržnice však byly typické především pro porevoluční období (devadesátá léta dvacátého století) a podle dotazovaných je tento trend dnes již na ústupu:

D.K.:

„Achjo, vietnamský stánky, trpaslíci... Napadá mě, proč to tam vlastně bylo? Kvůli komu? Přišlo to až po otevření hranic, žejo? Dokud sem nejezdili Němci, žádný stánky tam nestály. Pak, najednou, bum a je toho plnej Rozvadov. Bylo to kvůli Němcům, ti to skupovali, samozřejmě. No a my Češi jsme se po nich okamžitě začli opičit, abychom náhodou nebyli pozadu. Ale mám dojem, že už to trochu ustupuje, díkybohu.“

Jiří:

„Řekl bych, že trhovci se prostě jenom přizpůsobili požadavkům. Jako dneska se orientujou třeba na prodej zeleniny, protože ta tu chybí, tenkrát byla prostě poptávka po trpaslících, když to řeknu zjednodušeně. Ostatně trpaslík je pro mě třeba zrovna jeden takový typický znak té doby.“

3.2.1.5 Vážnost

Osm dotazovaných zastávalo názor, že pro Němce je typická také určitá vážnost a s ní související nedostatek smyslu pro humor:

Slečna S.:

„Němci jsou známi tím, že jsou takový studený rypáky. Myslím, že nemají vůbec smysl pro humor, jsou takový, no prostě studený.“

Pan P.:

„Vtip je dobrej způsob jak Němce zmást. Oni to totiž zpravidla vůbec nepochopí. Nemají tu potřebnou míru abstraktního uvažování. Prostě Němci jsou takový suchaři.“

Michal:

„Já bych řek, že pro Němce je typický, že jsou to takový suchaři. Pořád takový přísný, vážný. To je můj takovej dojem z nich.“

Stereotyp o nedostatku smyslu pro humor souvisí částečně také se stereotypem německé vážnosti a potřeby řádu, o němž byla řeč v podkapitole 3.2.1.3. Smysl pro humor naopak dotazovaní často uváděli jako jednu z pozitivních vlastností Čechů (ta bude více analyzována v podkapitole 3.2.2.6).

3.2.1.6 Stravovací návyky

Další poměrně hojně zastoupená skupina stereotypů týkala německé gastronomie, jídelníčku a stravovacích návyků Němců.

Již samotná četnost tohoto tématu má podle mého názoru určitou výpovědní hodnotu; ve svých výpovědích se ho nějakým způsobem dotklo téměř osmdesát procent všech dotazovaných. Přikláním se k názoru, že takto častý výskyt vypovídá již o jistém zlidovění této otázky, podobně jako tomu bylo například v případě německého vkusu (viz podkapitola 3.2.1.4).

Zajímavý je rovněž i fakt, že o německé gastronomii se dotazovaní vyjadřovali většinou velmi kriticky. Podle svých slov vycházeli – tak jako ostatních případech – z vlastních zkušeností či z vyprávění, která jim poskytli jejich známí.

Charakteristickým rysem německého stravování jsou podle většiny dotazovaných především kombinace pokrmů v Česku neobvyklé:

Michal:

„Buřty s tatarkou třeba. To mi vyprávěla mladá, když pracovala v Mariánkách v hotelu. Ona tam chvíli dělala pokojskou. Občas taky vypomáhala v kuchyni, myla nádobí a tak. No a právě mi říkala, hele, my tam kvůli Němcům musíme nabízet takovýhle kombinace, z toho by se jeden poblil.“

Pan P.:

„Němci jedí hodně zvláštní kombinace jídel. Vzpomínám si, že když jsme byli v jednom hotelu v pohraničí, bylo to teda v severních Čechách, ale to je asi jedno, bylo tam hodně Němců. Nosili jim tam normálně řízky s koprovou omáčkou, to je pro nás nepředstavitelný. Samozřejmě, byly to normálně obalovaný řízky jako máme my, zalitý koprovkou.“

Z rozhovorů rovněž vyplynulo, že právě tento rys – ponechme nyní stranou, na kolik jsou domněnky o něm podložené skutečnými fakty a nakolik jde pouze o interpretaci samotných dotazovaných, neboť to není pro tuto práci stěžejní údaj – hraje roli při vytváření celkového obrazu Němců:

Oldřich:

„Víte, já nevím, co to může být za národ, když jedí jako prasata.“

Interview 8:

„No, jestli platí, že jsme to, co jíme, tak Němci, nezlobte se na mně, ale jsou opravdu trochu prasátka.“

Dotazovaní vnímali výrazně nejen neobvyklé kombinace jídel, ale i další rozdíly mezi českou a německou gastronomií. Převládal názor, že německá kuchyně je především nezdravá, zejména pak díky tomu, že obsahuje značné množství tučných pokrmů:

Pan P.:

„Tak říká se, že Němci mají hodně divné chutě, teď tedy myslím na to, co jedí. Já jsem to na vlastní kůži zažil, když jsme byli hostem v jedné domácnosti, on byl vášnivý turista a tak jsme se seznámili, když zlézal tady ty kopečky Českého lesa. Bylo to už po revoluci, my jsme chodili k nim a oni zase k nám. Samozřejmě. A on se přidal do naší skupinky, Hochl se jmenoval. Měl snahu naučit se trochu česky, byl našeho věku, prostě jsme se spřátelili. A on nás jednou vzal do takové německé hospůdky při hranicích, na bavorské straně, kde dělali ty německé domácí speciality. Mně to jako Čechovi nic neřeklo, a to že jsme tady zvyklí na ta naše těžká jídla. Kam se na ně hrabeme. Oni jedí opravdu hodně tučné, hodně milují různé párky a zelí, třeba pak v kombinaci s něčím sladkým.“

Dalším společným jmenovatelem několika rozhovorů na toto téma byl také názor, že Němci nejsou v jídle příliš vybíraví; spíše než na kvalitu pokrmů upřednostňují jejich kvantitu:

Hana:

„A co teprve ty jejich eintopfý, no to je vyloženě takové to co dům dal. Já si dokonce myslím, že právě z německého eintopfu si vzal pan Čapek inspiraci, když psal pohádku o pejskovi a kočička jak vařili dort. [...] O Němcích mám mám takovou představu, že oni prostě jedí všechno. Když se třeba díváte na jejich reklamy, mohlo by se vám zdát že ano, že si potrpí na různé ty salámky, sýry fajnové, já nevím co všechno, ale skutečnost... ve skutečnosti oni zkrátka asi sežerou úplně všechno. Tak to na mě zapůsobilo.“

D.K.:

„...naším to právě vždycky vozíval o svátcích děda, on měl nějaké známé v Německu a dostával to od nich. Bylo to hnusný, hnusný, hnusný vánoční německý víno. Fuj! Já nejsem vinař, ale tohle se prostě nedalo ani polknout. Museli jsme to taktně před dědou vylejvat [...] A potom následovala, ano! Ta slavná vánoční štola! To bylo tak něco odporného, sladký to bylo jak to hovno z nutrie [pozn. aut.: smích]. On to je vlastně jenom cukr, zformovanej do

určitýho tvaru, to je všechno. Je to příšerně sladký. Nedivím se, že jsou Němci tak hrozně tlustý.“

S tím úzce souvisí i další názor, který z rozhovorů také vyplynul. Podle dotazovaných platí Němci za národ jedlíků. To se poté odráží nepříznivě na zdravotním stavu německého obyvatelstva, především na nadváze:

Michal:

„Hrozně žerou, a tak jsou prostě tlustý. To je přírodní zákon. Já vždycky když je vidím, v hospodě vyvalený, no tak se nedivím. Jdou, sotva se valej, ale nacpávat se musí.“

Karel V.:

„Já ty Němce zrovna moc... vono se říká, jaký jsou to čuňata, s odpuštěním, že jsem tak upřímnej. [...] Zrovna nedávno, to mi vyprávěl jeden, že byli s manželkou v tom Německu, podívat se, trochu nakoupit. A že tam teda nebylo tolik draze, to už ne, ale prej když pak měli hlad, tak ten výběr tam nebyl nic moc, samý buřty, masa, ale hodně takový tučný. A to zase já zrovna moc nemusim, jo, tak jednou za čas, ale že bych to musel pořád, to ne. [...] A to pivo, německý, to je jak chcanky, to se pít nedá. Voni co tam maj pivovarů plno, to zase jo, ale ani jeden pořádněj! Prostě německý jídlo a německý pivo, to je hnus. Ale asi jim to chutná, podívejte se na ně, jak vypadají, jaký sou kulatý. Docela dobře, ne?“

Slečna R.:

„Měli jsme jednu takovou německou tetičku. Byla hrozně tlustá, ale vážně, už to byla určitě morbidní obezita. Taky pořád chodila a kňourala, jak chodí támhle k doktoru, a támhle zase k jinýmu, vysoký tlak, cholesterol, srdce v prdeli. Jenže ona byla zvyklá posnídat bůček a tak dál, pak celý den. Strejda, její manžel, ten byl to samý, ale ten si aspoň nestěžoval. Mě to vůbec nepřekvapovalo, prostě jsem to brala jako že to jsou Němci, a že to k nim prostě patří. Nedávno ta tetička umřela, infarkt, samozřejmě. Nikdo z rodiny se nedivil. Němcouři, no.“

Němci jsou tedy podle většiny dotazovaných národem se špatnými stravovacími návyky, jež mají za důsledek obezitu. Toto přesvědčení vedlo u mnoha dotazovaných také k zesměšňování či přímo k urážení Němců:

Jiří:

„Na ně [pozn. aut.: dotazovaný má na mysli Němce] nestačí tabulky, první brada, druhá brada...“

Slečna S.:

„Němci? Ehm, vyžraný prasata...“

Ne všechny ohlasy na německou gastronomii však byly negativní. Dotazovaní poměrně kladně hodnotili různé večírky s občerstvením a rauty, kterých měli možnost se sami zúčastnit. Němci jsou podle jejich názoru při těchto akcích velmi pohostinní:

Slečna R.:

„Nevím, asi to záleželo taky na penězích, určitě, tam je jich na tyhle věci víc než tu, ale vím, že jsme vždycky hrozně rádi jezdili na různé žranice do Německa. Co to bylo, no, různé vernisáže, otvíračky nějakých česko-německých projektů, prostě nějaký to slavnostní povídání u příležitosti toho a toho. Ale to je celkem jedno. Pravda, člověk než se dostal k občerstvení, musel vydržet ty kecy. Němci se strašně rádi poslouchají a ty jejich projevy tam trvaly klidně hodinu, než se všichni pozdravili a navzájem si poděkovali, takže to bylo takový těžce zasloužený docela, ale stálo to za to. Jídla co si fakt člověk vzpomněl, slany, sladký, obyčejný i načinčany. Kdybych to měla srovnat, tak jedine s rautama co pořádá kraj, ale to už je zase úplně jiná liga.“

Interview 4:

„Jezdili jsme jeden čas se známým do Německa do jeho firmy. Tam se konaly takový podnikový večírky, vždycky tam byla spousta jídla a chlastu. Chlast vždycky značkovéj, žádný Frankovky jako u nás. Oni si na tom dávají docela záležet, přijde mi, že chtějí člověka vždycky trochu ohromit.“

3.2.1.7 Soukromý život

Když jsem požádala dotazované o jejich vlastní charakteristiku Němců, nadpoloviční většina z nich do ní zahrnula také osobní život Němců, konkrétně pak především jeho složku sexuální. I zde převládaly především negativní názory a předsudky. Většina dotazovaných vyjádřila přesvědčení, které nejlépe vystihují následující citace:

Oldřich:

„Němci, to jsou podle mě známí úchyláci.“

Pan Jiří:

„Nechápejte mě špatně, ale ono se o nich říká, že jsou to zvrhlíci. Ne všichni, samozřejmě. Já jen říkám, že jako národ mají takovou pověst.“

Jiří:

„No jemu to poměrně vyhovovalo, a pak, co si budeme říkat, Němec je Němec, on je to takový ten trochu úchylnější člověk.“

Někteří dotazovaní byli konkrétnější a leckdy zacházeli do extrémů:

Eva:

„Nojo, Němec, to je takovej prasák, oni jsou hodně pedofilní, ne? To se tak nějak ví, jak to s nima v tomhle je.“

Michal:

„Já jsem jí ale říkal, nejsem rád že tam si [pozn. aut.: dotazovaný hovoří o zaměstnání pokojské, které si jeho přítelkyně našla v hotelu v Mariánských Lázních], tam je to samej Němec a víš jak, známe Němce, voni jsou dost úchylný, jak vidí holku... nebo kluka, žejo, vono je jim to jedno. Takovej Geršák normálně vojede všechno, i zvířata klidně.“

Někteří dotazovaní vyprávěli dokonce na toto téma vtipy:

Karel V.:

„Oni to mají v povaze. Jsou o nich i takový vtipy. To o jiných národech snad není, tohleto. Znáte ten, jak přijede Němec na českou benzínku? No tak přijede Němec na benzínku, tam vezme z pumpy tu hadici, strčí si ji do prdele a začne tankovat. Pumpař na něj chvíli čumí, pak vyleze ven a říká, aber das ist nicht normal! A Němec na to odpoví, ja, das ist super!“

Pan P.:

„Já si vždycky vybavím ten starý vtíp. To znáte, jak chodí Němec na medvědy? Tak vám takovej Němec přijede do Čech na lov medvědů. Ráno si vyleze na posed, pěkně s flintou a čeká. Najednou přijde medvěd, kapitální kousek. Němec zamíří, vystřelí, ale netrefí se. Medvěd se naštve, vyleze na posed a tam Němce znásilní. Ten Němec nemůže pak celý týden chodit. Když ten týden uplyne a Němce to přebolí, jde na medvěda zas. Tentokrát si na něj vezme samopal. Vyleze na posed, sedí, čeká. Přijde medvěd, Němec vystřelí a zase mine. Medvěd je už dost naštvanej, znova vyleze na posed a Němčoura zase znásilní. Němec nemůže chodit měsíc. Po tom měsíci jde znova na posed na čekanou, to už s sebou má rovnou protiraketovou střelu! Čeká, čeká, medvěd vyleze, Němec vystřelí, a zase se netrefí. Medvěd vyleze na posed, zamyslí se, prohlédne si Němčoura a povídá, hele, že ty sem vlastně vůbec nejezdíš střílet? A to je vtíp starý, to mi povídali kluci ještě ve škole.“

Charakteristické pro toto téma bylo, že dotazovaní, jejichž názor korespondoval s výše uvedenou citací, vycházeli výlučně ze zkušeností „z druhé ruky“, tedy z vyprávění a z názorů jiných osob. Osobní zkušenost byla v tomto případě nulová:

Eva:

„Ne proboha, já jsem nikdy s žádným Němcem nic neměla!“

Jiří:

„Jako s Němkou? Nebo jestli jsem něco viděl, že by...? Ne, to asi ne.“

Naopak bylo zjištěno, že ti dotazovaní, kteří měli či stále mají partnera z Německa, jsou s tímto stereotypem obeznámeni, avšak neztotožňují se s ním:

Interview 4:

„Já vím co myslíš. Podle mě se to ale jenom říká. Řeknu to takhle, já jsem ze začátku měl taky obavy, právě kvůli tomu, co se o nich povídá. Že jsou já nevím, úchylný a tak, žejo. No tak jsem si říkal, možná se trochu prát umím, i když teda naštěstí jsem to nikdy nemusel dělat, ale teda kdyby náhodou... ale zatím se mi nic takovýho nestalo, jsem v pohodě. Nepotkal jsem se s žádným úchylákem, nikdo po mě nechtěl nic na čem bysme se předem

nedomluvili, žádný překvapení. Němci jsou v tomhle prostě úplně normální, stejně jako Češi, a to co se říká, se mi teda fakt nepotvrdilo.“

Monika:

„Jé, já když jsem začla chodit s Míšou [pozn. aut.: současný partner dotazované, původem z Německa], tak jsem si taky vyslechla, že jsem divná. Hlavně holky říkaly, no [pozn. aut.: smích], prej že Němci jsou úchyláci. No nevím teda, Němci jsou přece úplně normální. Přece si nebudu brát úchyláka, ne?“

Hana:

„Někdo třeba říká, že Němci jsou pedofilové a já nevím co. Nechápu to. Já jsem v Německu žádného toho pedofila nepotkala.“

Pokusila jsem se zjistit, jaký je vlastně původ tohoto v Česku poměrně populárního stereotypu. Většina dotazovaných, kteří se s ním ztotožňovali, vypovídali zhruba v duchu následujícího komentáře:

Slečna R.:

„Nevím, no asi proto, že jsou? No říká se to.“

Konkrétní důvod se mi tedy zjistit nepodařilo. Jak již bylo zmíněno, tento stereotyp nebyl ani v jednom případě podepřen nějakou osobní zkušeností; tu tedy můžeme vyloučit.

Je však možné, že zmiňovaný obraz Němce coby deviantní osoby nějakým způsobem souvisí s dalším stereotypem a to s přesvědčením, že Němci bývají častými zákazníky veřejných domů v pohraničí, případně využívají služeb pouličních prostitutek a prostitutů. Toto přesvědčení vyjádřilo sedm dotazovaných z osmnácti:

Oldřich

„Prosím vás, ty bordely tady, vždyť je to strašný. Těch Němců, co tam za nima jezdí!“

Pan C.:

„No tak Němci, no, co na to říct. Já myslím, že ty kurvy, co postávají u dálnice na Plzeň když se jede, ty tam jsou stejně jenom kvůli nim. Čech by na to nehrábnul, dyť je to hnus jak vypadají. Tlustý, Cikánky, Ukrajinky, starý, všechno, ale halt Němcům je to asi jedno, když tam za nima jezdí.“

Eva:

„Ne, nelíbí se mi tu. Když jsme se sem nastěhovali, nejvíc ze všeho mi na Rozvadovu vadily bordely. Ted' už je to trochu lepší, ale ze začátku, no to byla hrůza. A to všechno kvůli Němcům. Manžel říkal, že než se otevřely hranice, nic takového tu prostě neexistovalo. Pak sem začli jezdit Němci, a za nima se začaly stahovat i kurvy. Jedno s druhým.“

U drtivé většiny dotazovaných převládá jednoznačně negativní postoj k veřejným domům a k prostituci. Tento fakt by, postaven do souvislosti s názorem, že značnou část zákazníků prostitutek a prostitutů v pohraničí tvoří Němci, mohl do jisté míry vysvětlovat původ výše analyzovaného předsudku ohledně sexuálního chování Němců. Zcela jej však vysvětlit nemůže.

3.2.2 Autostereotypy

Obraz o sobě samém - autostereotyp - vytváříme především během konfrontace s těmi druhými. Dá se tedy říci, že to, jak vnímáme jiné – v případě této práce Němce, Německo a německví - vypovídá také o nás samotných, tedy o Čechách a češství. Dotazovaní během rozhovorů poskytli bohatý materiál k identifikaci některých autostereotypů, které v myšlení Čechů převládají.

Také v případě autostereotypů mne zajímalo, zda zde hraje nějakou roli věk dotazovaných či jejich vzdělání nebo sociokulturní zázemí. Avšak tato teorie se, stejně jako v případě heterostereotypů, nepotvrdila. Podobné názory na Čechy jsem zachytila jak u nejmladší, tak u nejstarší generace dotazovaných, stejně jako u lidí se základním vzděláním či u vysokoškoláků.

3.2.2.1 Lenost a pasivita

Ukázalo se, že dotazovaní měli tendenci být k českému národu stejně kritičtí jako k národu německému a měli rovněž sklony připisovat mu spíše negativní vlastnosti. Jak vyplynulo z rozhovorů, je jednou z vůdčích charakterových vlastností Čechů lenost. Uvedlo ji na prvním místě jedenáct z celkového počtu osmnácti dotazovaných:

Jiří:

„My Češi jsme strašně líný k tomu něco udělat. Udělat něco navíc, to je pro nás strašnej problém.“

Pan C.:

„Typickej Čech kouká spíš na to, aby se moc nenadřel, aby nemusel nic dělat. Práce ho děsí.“

Karel V.:

„No, není to moc veselý, co si budeme povídat. Češi jsou takový líný, hlavně žádný násilí, všechno pěkně v pohodě, na všechno je dost času.“

Několik dotazovaných se vyjádřilo také ve smyslu, že Češi jsou velice pasivní a rádi přenechávají odpovědnost na druhých:

Pan P.:

„Pořád čekáme, že za nás někdo něco udělá. Že za nás někdo bude myslet, že nám bude dávat peníze, říkat nám, co máme dělat. My pak na něho budeme v hospodě nadávat, ale vlastně to bude oboustranně výhodný systém. [...] Toho my se bojíme ze všeho nejvíc, aby po nás někdo něco nezačal chtít.“

Pět dotazovaných z osmnácti bylo toho názoru, že tato pasivita má svůj původ v nedávné historii země, zejména pak ve čtyřiceti letech totalitní vlády:

Slečna A.:

„Já myslím, že to si lidi zvykli za komoušů. Nic se nesmělo, ale vlastně se nic nemuselo, protože všechno bylo všech. Snažit se o něco nemělo smysl. Nebyly peníze, nebylo

kam cestovat, prostě všichni seděli doma na zadku a bylo jim dobře. Zodpovědnost měl Sovětský svaz, my ho museli jenom poslouchat a všechno pak bylo v pořádku. Já se vlastně i tak docela divím, že ta sametová revoluce vůbec přišla, podle mě tak Čechům bylo dobře.“

Jiří:

„Já myslím, že Češi by klidně vyměnili část svých svobod za to, že je nebude nikdo votravovat. Už to tak vlastně jednou bylo, že jo. A vem si, kolik je tu pořád komunistů. Prostě hodně lidem se v té době dobře dařilo, nic nemuseli, byla to taková pohoda pro ně.“

3.2.2.2 Závist

Deset z celkových osmnácti dotazovaných dále uvedlo, že typicky českou vlastností je závist. Tato závist však zdaleka není namířená jen vůči Němcům; často směřuje i „do vlastních řad“, vůči lidem, kteří vlastní větší majetek či mají nějaké schopnosti nebo dovednosti bez souvislosti s jejich národností:

Paní K.:

„My jsme také hrozně závistiví. Úspěch, když se někomu něco podaří, když má někdo peníze, to se u nás neodpouští.“

Hana:

„Bohužel, když se řekne typický Čech, vybaví se mi závist. Češi jsou hrozně nepřející. V Německu [pozn. aut.: dotazovaná žila několik let v Německu se svým partnerem] jsem se s něčím takovým nesetkala. Tam si lidi buď přejí, spíš je jim to ale jedno, kdo co má, kdo co udělal. Tady je to občas hrozné. Lidi jsou na sebe zlí, pomlouvají se, protože si závidí. Zároveň ale nejsou schopný jít a pokusit se sami něco udělat, na něco si vydělat. Jen závidějí a pomlouvají. To je takové typické.“

Pan P.:

„No závist, samozřejmě, to je u nás národní sport. Závidět a pomlouvat, ten má tamto, tamten má tohle a já ne, proboha, co budeme dělat? On na to určitě nakrad, navíc je to debil, a honem ať mu shoří barák!“

Přestože, jak bylo výše uvedeno, není závist mířená výhradně vůči Němcům, projevovala se i v biografických částech rozhovorů; zejména pak v těch místech, kde dotazovaní nějakým způsobem porovnávali a srovnávali životní úroveň v Německu a v Česku, potažmo v Československu (viz podkapitola 3.1.2):

D.K.:

„Hrozně jsme si přáli mít to tady taky takový, mít peníze, moct si za ně kupovat to co můžou oni. Myslím, že jsme jim strašně záviděli a že jsme z toho měli komplexy, že my tady jsme takový chudý příbuzný.“

Monika:

„Já jsem do Německa vždycky hrozně chtěla. Líbilo se mi, že je to tu jiný než v Čechách, taky jsem docela záviděla, že mají lepší auta, domy, vůbec všechno, že jsou prostě dál.“

Podle názorů třech dotazovaných je závist prvkem, který má z české strany určující podíl na formování česko-německých vztahů:

Hana:

„Jak bych charakterizovala vztah Čechů k Němcům? Hodně velkou roli v tom hraje závist, určitě. Závidíme jim peníze, úroveň, to že tam to prostě vypadá jinak, líp. My se tady pořád tak trochu plácáme.“

Pan C.:

„Já bych řekl, že Němcům pořád trochu závidíme. Jsou to sice naši sousedi, ale na rozdíl od nás jsou takřikajíc za vodou.“

3.2.2.3 Věčná nespokojenost

Jedenáct dotazovaných pokládalo Čechy za národ věčných nespokojenců. Češi podle nich mají přehnané sklony kritizovat; zároveň jsou však také přesvědčeni, že kritizovanou věc zvládnou sami mnohem lépe:

Pan C.:

„Nic jim není vhod, všechno má nějakou chybu, něco je blbě, a hlavně, oni by to uměli líp.“

Interview 4:

„Typickej Čech je podle mě strejda, kterej žije někde na tý svojí vesnici a má patent na rozum. On je ze všech nejlepší a on všemu rozumí, hlavně u pívka, tam je machr. Nic mu není dost dobrý, všechno je udělaný blbě. Soused má blbě zrytou zahrádku, já nevím, manželka pere blbě prádlo, politici ty jsou všichni úplně blbý, jo to kdyby tam v tom parlamentu seděl von, ten by to dával úplně jinak a daleko líp.“

Pan P.:

„My Češi, když na to přijde, dovedeme nádherně remcat. To je taková naše krásná vlastnost, v tom jsme už úplný přeborníci. Na všem si najdeme něco, nějakou vadu, chybičku. Na všem, kromě sebe samotných.“

Někteří dotazovaní v souvislosti s touto charakteristikou odkazovali zároveň na lenost, další ze stereotypně typických českých vlastností (srov. podkapitola 3.2.2.1). Ta brání Čechům vyvinout nějakou aktivitu k nápravě či změně kritizovaných věcí:

Slečna R.:

„Typickej Čech bude pořád mít nějaký kecy, ale v žádným případě nezvedne zadek aby s tím něco udělal. To to radši bude házet na jiný, bude protestovat a já nevím co, ale hlavně aby to bylo možný dělat z gauče v jeho obejváku.“

3.2.2.4 Vynalézavost

Jako protiklad lenosti uvedlo osm dotazovaných jako typickou českou vlastnost zálibu v kutilství, ve vymýšlení a vyrábění drobností buď užitečných v domácnosti, nebo okrasných. Je to rovněž také stereotyp, který je vnímán pozitivně:

Oldřich:

„Já myslím, že tím jsme pověstný, ne? Zlatý český ručičky, se přece říkává. Jsme prostě takovej národ domácích zlepšovatelů.“

Slečna R.:

„Třeba jenom co si všechno lidi postaví na zahrádkách, nebo na chatičkách, já to znám když jsme jezdili na Šumavu, tam je to domácí porychtování, jak tomu říkal táta, hrozně in. Táta takhle taky hodně bastlil, ty, pamatuješ se na Receptář, ne? Tak ten jak byl oblíbenej, na to jsme koukali celá rodina, jenže táta potom měl snahy ty návody i zkoušet. Já vím, že se snažil o nějakou lampičku a pak taky o takovou zahradní pumpu, ona nakonec netekla a bylo to nějak rozbité, prostě taková blbost. (...) No prostě, nešlo mu to nějak extra, ale něco zase jo, takže to bylo takový fajn, třeba když vylepšil pumpičku na kolo. Zlepšováky, vychytávky, to je naše, prostě jsme takový hračičkové a rádi se v něčem nimráme a něco si skládáme a vynalézáme. To se mi na nás zase docela hodně líbí. Když něco není, tak si to postavíme po svém, to je fajn.“

3.2.2.5 Vychytralost

Dalším stereotypem, který dotazovaní v rozhovorech poměrně často zmiňovali (sedm dotazovaných z osmnácti) je jakási vychytralost Čechů, která se podle nich projevuje zejména v momentě, kdy se objeví nějaká povinnost, například v zaměstnání. Typický Čech se snaží povinností vyhýbat a vymýšlí si za tímto účelem nejrůznější důvody:

Pan C.:

„Když to mám nějak shrnout, napadá mně, že jsou [pozn. aut.: dotazovaný má na mysli Čechy] vyčuraný. Víš, jak jde o to vymyslet něco jak něco obejít, něco si zjednodušit, něco nějak zatento, aby se to nemuselo, nebo aby se to vono samo. Než abysme šli a něco udělali, to radši sedíme a přemýšlíme jak to udělat nějak jednodušejc, jak si to všechno usnadnit, aby nás to třeba nebolelo nebo tak.“

Někteří dotazovaní uváděli i konkrétní příklady, se kterými se setkali během svého života:

Jiří:

„Tak já to vlastně viděl i v práci, v hotelu, tak tam když byli Češi tak to byly samý výmluvy, samý tohle támhle, aby se něco nemuselo udělat, aby se ušetřilo pár kroků do

schodů, to teda né, to se radši veme nádobí plnej kotel, i když se to může rozbít, no co, to už se ňák vodepíše z nákladů zaměstnavatele.“

Podobně jako v případě české pasivity (viz podkapitola 3.2.2.1), i zde viděli někteří dotazovaní původ této vlastnosti v dobách komunismu:

Pan J.:

„Vychytralí jsou, ohromně vynalézaví když jde o to, aby nemuseli máknout a něco udělat, to si navymejší miliony věcí jak to vzít nějak kolem a kolem. Tohle jim jde. [...] Není to dobrá vlastnost, protože mně to zavání až takovým podrazáctvím. My jsme si to navykli za těch 40 let, ale není to dobře, tohle bych na nás rád změnil. Ale to bude potřebovat ještě několik generací aby to nějak vyprchalo a abysme přestali bejt takový vychcaný.“

3.2.2.6 Smysl pro humor

Smysl pro humor tvoří podle pěti dotazovaných důležitou součást českého charakteru. Je to zároveň poslední nejčastěji zmiňovaná vlastnost:

Slečna S.:

„No říká se o nás, že máme smysl pro humor.“

Slečna R.:

„Určitě máme takový zvláštní smysl pro humor. Já jsem někde četla, že je podobnej tomu britskému, a proto třeba Češi tolik milujou Monty Pythony [pozn. aut.: dotazovaný hovoří o britské komediální skupině Monty Python], protože jim rozumí.“

Několik respondentů zastávalo názor, že Češi využívají humoru jako sebeobrany či jako prostředku k neutralizování různých příkoří. Humor je podle nich rovněž způsob, jakým se Češi v historii vyrovnávali s nepříjemnými situacemi:

Pan P.:

„Češi si prostě udělají srandu ze všeho. Taky co jim zbývá, po všech těch letech. Za komunistů se dělala sranda politická, i když hrozilo, že za takové veřejné vyprávění mohl mít

člověk problémy. Jo, a to znáte ten vtip, proč musel Milouš Jakeš ukončit základní školu už v šesté třídě? Protože musel na vojnu. Tak takovýhle vtipy, já si je naštěstí pamatuju. Dodneška jsou oblíbený. [...] Ty vtipy o Němcích také byly, národ se tím prostě bránil, a aby z toho nezblblnul docela, dělal si z toho srandu.“

Slečna R.:

„Já když jsem psala takovou studii o českém filmu, narazila jsem tam na to, že Čechům Němci za války údajně přezdívali smějící se bestie. Bylo to prej proto, že oni nějak úmyslně rušili, když se promítaly zprávy před začátkem filmu, pouštěli je třeba úmyslně poškrábaný nebo dokonce vzhůru nohama, prostě si z toho dělali prdel. Já myslím, že to byl způsob, jak to za války vlastně vydržet, smát se tomu. Myslím, že to děláme vlastně dodneška.“

Češi jsou díky smyslu pro humor v přímé opozici vůči Němcům, kteří podle dotazovaných smysl pro humor postrádají (srov. podkapitola 3.2.1.5).

3.2.3 Autostereotypy a heterostereotypy - shrnutí

Bylo zjištěno, že při vytváření stereotypů týkajících se Němců a Čechů nehrál žádnou roli věk dotazovaných respondentů ani jejich ekonomické či sociální zázemí nebo dosažené vzdělání. Z toho je možné vyvodit, že shodné stereotypy existují napříč celou společností; dotazovaní je buď sami přímo předávají dál a věří v jejich opodstatněnost, anebo jsou o jejich existenci alespoň informováni.

Šestnáct z osmnácti dotazovaných si rovněž myslí, že existuje jakýsi národní charakter, který lze chápat jako soubor povahových vlastností typických pro jednotlivé národy (k tomu např. Holý 2001, Peroutka 2001). Jak dále z výpovědí dotazovaných vyplynulo, národní charakter Čechů a Němců se v mnohém liší. Tyto odlišnosti jsou napojeny na stereotypy, které se vyskytují v představách jedinců o vlastním národě či o národech ostatních. Na následujících řádcích shrnu ty stereotypy, které se vyskytovaly v rozhovorech nejčastěji:

Většina dotazovaných uvedla, že Němce je možné rozeznat již při pouhém vizuálním kontaktu, tedy aniž by bylo nutné potvrdit identifikaci jeho národnosti např. prostřednictvím jazyka. Za určující faktor je v tomto případě považován vzhled Němců, který se podle

dotazovaných liší od vzhladu Čechů. Část dotazovaných přičítala tuto odlišnost sebevědomému vystupování Němců, část odlišnému stylu jejich odívání (ve srovnání s Čechy hodnotila drtivá většina dotazovaných Němce jako lépe oblékané); poměrně rozšířeným názorem bylo také přesvědčení dotazovaných, že Němci – a zejména pak Němky – jsou nehezci. Dalším stereotypem byl názor, že Němci mají špatný vkus. Od něj je již jen krůček ke stravovacím návykům Němců, které zmiňovala nadpoloviční většina dotazovaných a které jsou podle nich neobvyklé; dotazovaní uváděli různé nezvyklé kombinace jídel či to, že německá kuchyně je příliš nezdravá. Jídlo se tak zdá představovat poměrně významnou bariéru mezi Čechy a Němci. Dotazovaní dále uváděli, že Němci postrádají smysl pro humor, typická je podle nadpoloviční většiny dotazovaných německá vážnost a potřeba pořádku. Ta je podle některých dotazovaných dokonce vůdčím charakteristickým rysem německé národní povahy. Část dotazovaných rovněž zmiňovala soukromý život Němců, především pak přesvědčení, že Němci jsou nejčastějšími zákazníky příhraničních veřejných domů.

Na druhé straně český národní charakter se podle dotazovaných projevuje především leností a pasivitou, s níž Češi čekají na rozhodnutí ostatních. Dalším poměrně často zmiňovaným rysem je také závist, kterou jako typicky českou vlastnost uvedlo deset z osmnácti dotazovaných. Ta však není zdaleka namířena jen vůči Němcům, daleko častěji může směřovat vůči lidem majetnějšími či nadanějšími bez rozdílu jejich národnosti. Se závistí souvisí také určitá „věčná nespokojenost“ Čechů a velká kritičnost vůči jejich okolí. Podle sedmi dotazovaných je pro Čechy typická rovněž vynalézavost až vychytralost. Výčet vlastností typických pro Čechy uzavírá český smysl pro humor, který se podle dotazovaných vyskytuje hojně i ve své poněkud drsnější podobě (černý humor) a je zároveň do určité míry způsobem sebeobrany.

Z tohoto výčtu autostereotypů a heterostereotypů vyplývá, že dotazovaní byli velmi kritičtí jak vůči Němcům, tak vůči sobě samým. Pozitivních stereotypů bylo mnohem méně, zatímco ty negativní s převahou převládaly.

Pokusila jsem se rovněž zjistit, kde je původ výše uvedených stereotypů. Jak již bylo řečeno výše, tyto stereotypy procházely napříč celým věkovým spektrem; vliv věkové skupiny je tedy možné vyloučit, stejně jako vliv příslušnosti k určité socioekonomické skupině. Jak je analyzováno v podkapitole 3.3.1, ani v médiích není možné hledat původ vzniku všech stereotypů. Určit do jaké míry se média podílejí na vzniku stereotypů, případně do jaké míry – pokud vůbec – pouze vycházejí ze stereotypů již existujících, je díky rozmanitosti materiálu i výpovědí dotazovaných velmi nesnadné.

Z rozhovorů s dotazovanými střední a nejstarší generace vyplývá, že jistou roli při utváření či upevňování stereotypů u nich sehrála historie - především pak 2. světová válka a situace v poválečných letech. Protiněmecké nálady byly logickým důsledkem válečného konfliktu; jistý podíl na jejich posilování v době poválečné pak měla také dobová propaganda probíhající v československém tisku. „Knižní produkce se v těchto letech do značné míry orientovala na publikace, jež se dotýkaly Němců a Německa. Většina knih zkoumala tzv. německý charakter a německý duchovní vývoj, který směřoval – podle autorů zmíněných prací – k nacismu. Němci jako národ jsou podle uvedených úvah světa nebezpeční a agresivní. (...) Setkáme se i s prognózami příštího Německa, v nichž je patrná obava z budoucího vývoje.“ (Schallner 1998: 249).

O tehdejších obavách z Německa svědčí mj. i průzkum, který v Československu proběhl v dubnu roku 1947 (Schaller 1998: 250). Výsledky tohoto průzkumu ukázaly, že 81% československého obyvatelstva nevěří v přeměnu Německa na mírumilovný národ. Pouhá dvě procenta dotazovaných byla přesvědčena, že tato změna možná je. Zbýlých 17% účastníků průzkumu nevědělo. Podobný průzkum proběhl také v USA, Velké Británii, Francii, Nizozemí a v Kanadě. I v těchto zemích pochybovala nadpoloviční většina dotazovaných o „nápravě“ Němců (kromě Velké Británie, kde své pochyby vyjádřilo 43% dotazovaných), jejich počet však ani v jedné zemi nepřesáhl 63%. Z výsledků výzkumu je patrné, že česká nedůvěra byla zdaleka nejvyšší ze všech těchto sledovaných zemí (Schaller 1998: 250).

Z rozhovorů, které jsem prováděla během výzkumu však dále vyplynulo, že představy Němců coby agresorů se vytrácejí s tím, jak se snižuje věk dotazovaných. Události 2. světové války ani poválečná propaganda, ukazující Němce jako nebezpečný národ, rovněž nemohou vysvětlit existenci takových stereotypů, jako je přesvědčení o špatném vkusu či o špatných stravovacích návycích.

Jisté řešení otázky o původu některých stereotypů však nastiňuje Allport ve své knize O povaze předsudků. Stereotyp nemusí být úplně falešný (Allport 2004: 216). Do jisté míry se tedy podle něj může stereotyp zakládat i na pravdivém pozorování. Zde poté hraje svoji roli také to, co Allport nazývá „opodstatněnou generalizací“ (Allport 2004: 216), tedy reálně existující odlišnosti jednoho národa od druhého. Dotazovaní sami výše zmiňované stereotypy často doprovázeli nejružnějšími historkami (ať již osobními nebo přejatými z vyprávění druhých), jejichž účelem bylo podepřít pravdivost daného stereotypu. Pravdivost těchto historek či to, do jaké míry je dotazovaní sami zkreslovali (ať již úmyslně či nikoliv) vlastní interpretací, však zůstává nadále otázkou. Můžeme tedy říci, že je pravděpodobné, že některé

stereotypy vycházejí z pravdivých základů, avšak nemůžeme již říci které a z jakých. „Rozlišit mezi opodstatněnou generalizací a stereotypem však můžeme jen v případě, že máme spolehlivé údaje o existenci (o pravděpodobném výskytu) skutečných skupinových odlišností.“ (Allport 2004: 216) Splnění této podmínky tedy vyžaduje vynikající orientaci v německém prostředí. Na tomto místě se otevírá široký prostor pro další badatele, kteří by se chtěli věnovat tomuto zajímavému tématu do hloubky.

Stereotypy v případě řady dotazovaných však nevycházely pouze ze zkušeností a zážitků; mnoho stereotypů dotazovaní pouze předávali dál coby již zažitou pravdu, kterou není třeba podepírat žádnými zkušenostmi. Tyto stereotypy můžeme s trochou nadsázky označit za dědičné, neboť, jak dotazovaní sami uváděli, většinou je zaslechli buď v prostředí nejbližší rodiny (zejména pak během svého dětství či dospívání), nebo je získali prostřednictvím svých přátel a známých. Dohledat původ těchto stereotypů proto považuji za ještě komplikovanější.

Závěrem této kapitoly je tedy možné konstatovat, že stereotypy ve vnímání Němců existují; rovněž lze říci také to, že většina vlastností, které Němcům tyto stereotypy připisují, je negativní. Jsem toho názoru, existuje přímá souvislost mezi tímto faktem, a mezi tím, že česko-německé vztahy dotazovaní také vnímají spíše negativně (viz podkapitola 3.4).

3.3.1 Vliv médií na vytváření obrazu toho druhého

Zajímalo mne také, do jaké míry ovlivňují vnímání Němců média (tedy televize, rozhlas, noviny či v dnešní době také internet). Avšak určit bezpečně, do jaké míry samy informace získané z médií napomáhají obraz Němce vytvářet a do jaké míry slouží jen jako depozitář vhodných argumentů pro podporu obrazu již vytvořeného, je však velmi nesnadné.

Můžeme říci, že vliv médií na otázku česko-německých vztahů prošel během dvacátého století určitým vývojem. Zejména v poválečném období zde sehrála důležitou roli protiněmecká propaganda, která se objevovala v českém rozhlase a tisku a která měla za úkol přiživit rozjitřené protiněmecké nálady. Radikální rétorika poválečných politických projevů byla částečně způsobem, jak se vlichotit širokým vrstvám obyvatelstva, u nichž se očekávalo, že jsou ostře protiněmecky naladěny. Zároveň ještě prohlubovala obraz nepřítele do krajních mezí (Schallner 1998: 239). Jistou roli zde sehrál také film, který „tvořil nový obraz, směřující ve svém konečném důsledku k bipolárnímu světu. Obraz Němce, který se bude chtít revanšovat a Německa, které ho v těchto snahách podpoří (Schallner 1998: 249).

Jak se ukázalo, dotazovaní starší a střední generace si tuto propagandu pamatují zejména ze školních lavic:

Pan P.:

„No to víte, nám se ve škole říkalo, že Němci jsou zlí, že se chtějí vrátit a všechno nám vzít, že bude zase válka a že je nesmíme pustit přes hranice. Udržovali nás v takovém strachu právě.“

Paní K.:

„Ano, já jsem se po válce Němců bála. Tady se o nich říkaly hrozné věci, v novinách, v rádiu. A bylo to pořád, všude, jako by nestačila ta válka samotná.“

S postupem doby se však intenzita protiněmecké propagandy v médiích zmírnila. V sedmdesátých a zejména pak v osmdesátých letech však sehrála média (zejména televize) v pohraničí opět svoji důležitou roli. Nyní se však již nejednalo o cílenou propagaci; role televize spočívala ve zprostředkovávání německé kultury prostřednictvím německého televizního vysílání, jehož signál byl již v té době na Tachovsku poměrně běžně dostupný:

Hana:

„Normálně jsme to tu chytali, nebyl to problém. To by by sem jedině museli postavit nějaký rušičky, ale to pochybuju, chytali jsme i německý rádia. A to tak bylo co pamatuju, dyť ještě za svobodna na Zářečný [pozn. aut.: dotazovaná zmiňuje své bývalé bydliště v tachovské ulici Zářečná] jsem na Němce koukala. Dokonce, když tady vybuchla ubytovna Plastimatu, tak na Němcích to bylo ve zprávách ještě dřív, než tady. A to bylo kdy, v roce sedmdesát, sedmdesát pět?“

Televizní vysílání německých stanic představovalo patrně nejjednodušší způsob, jakým mohl obyvatel Československa nahlédnout do života v Německu. Pro některé dotazované to byl také způsob jediný. Je proto možné se domnívat, že při formování „obrazu toho druhého“ sehrálo vysílání německých televizních stanic v některých případech klíčovou roli.

Oldřich:

„To víte, do Německa cestovat, to se nesmělo. Nebo to směli jenom ňáký, ale běžnej člověk, ten ne. No tak jsme aspoň koukali na televizi, jak to tam u nich vypadá.“

Karel V.:

„...připadal takový zábavnější [pozn. aut.: dotazovaný hovoří o německém televizním vysílání]. Třeba zprávy, ty si pamatuju, že měli udělaný moc hezky, moderně. U nás to byly takový nudnější. Nebo tam dávali různý soutěže, filmy, americký, to bylo fajn, protože u nás tohle tolik nebylo. Tady spíš český filmy, když už, nějaký ty seriály, no, ale to člověk znal, protože to šlo pořád dokolečka.“

Ukázalo se, že dotazovaní, kteří před rokem 1989 sledovali německé televizní stanice, si dodnes většinou vybaví i některé jejich pořady. Někteří dotazovaní rovněž kladně hodnotili ten fakt, že díky sledování německé televize pochytili některá německá slovíčka či fráze, což jim pak usnadnilo studium německého jazyka ve škole:

Pan C.:

„To byly moje nedělní rána, na ty jsem se těšil nejvíc ze všeho. Nejdřív na našich Ji a Hele a Muf, samozřejmě, Muf, ten byl nejlepší, a hned potom na Němcích dávali kreslený seriály. Jak se jmenovaly, to už dneska nevím. Něco z toho bylo určitě od Disneyho, něco zase bylo německý, protože to mělo německý titulky. Pamatuju si nejvíc takový příběhy o ledním medvědovi, který ale nebyly animovaný. Nehejbaly se. Byly to vlastně nějaký nakreslený obrázky a pod nima běžel komentář. Pak se ten obrázek zase vyměnil a komentář pokračoval. Nebo taky, jo, počkej, hele, dávali na Němcích včelku Máju s písničkou od Goťáka v němčině [pozn. aut.: smích], to bylo kleine Biene Mája, žejo? No a samozřejmě abych nezapomněl na Šmouly a Gargamela. Ono to potom přišlo i k nám, ale já byl napřed. A vlastně musím říct, že mi to i k něčemu bylo, protože díky německý televizi jsem si udělal základy němčiny, pochytil jsem jí, a potom ve škole už mi nedělala problémy.“

Po roce 1989 se německé seriály, filmy a hudba dostaly také do československých médií. Rozšířená programová nabídka českých televizních stanic dokázala dostatečně uspokojit potřebu českého diváka a díky tomu zájem o sledování německých televizních stanic postupně klesal.

Eva:

„Ted' už se na Němce nekoukáme. Proč taky? Stačí nám ty blbosti, co běží u nás, těm je aspoň rozumět.“

Podařilo se mi najít jen málo příkladů ze současných českých médií, které by mohly určitým způsobem souviset s některými stereotypy týkajícími se Němců a němectví. Jedná se o některé písně populárních kapel - jako jeden příklad za všechny uvádím píseň Dederon kapely Tři sestry z alba „15 let jsem na Kovárně na plech“ z roku 2000. V jedné části jejího textu se nachází výčet různých východoněmeckých náležitostí, píseň samotná pak vyjadřuje nostalgii po dětství:

Mý gumoví indiáni z ulice Unter den Linden

Později jsem se tam zpil

Zrovna když byl feuerwerk

Tmavý pivo se sirupem

Řízek v sósu s knedlíkem

Cigára Káro byly fajn

Pak z U-Bahnu na S-Bahn.

Kromě písni bylo možné dohledat některé stereotypy také v televizním vysílání. Jako příklad uvádím pořad Česká soda a zejména pak část tohoto pořadu s názvem Alles Gute, která byla parodií na lekce německého jazyka. Autoři této rubriky některých stereotypů týkajících se Němců a němectví přímo využívali (např. oblečení moderátorské dvojice do bavorských krojů apod.).

Posledním příkladem stereotypů v médiích pak jsou pak recesistické stránky na sociální síti Facebook. První se věnuje Dnu němectví. Autoři této stránky uvádí: „*Slavíme pojídáním wurstů, slavíme jódlováním, sledujeme německé filmy, sledujeme nosáče, koukáme na německé porno.*“ Za den němectví pak autoři vyhlásili 12. březen. Podobnou recesistickou stránkou na stejné síti je i stránka s názvem Němectví. Její autoři v popisu uvádějí: „*Němectví je v první řadě pojem. Němectví se dá provozovat v létě i v zimě, ve dne, v noci, uvnitř nebo venku, za každého počasí. Cílem Němectví je stav, nebo skutky jedince, nebo celé skupiny přátel, ve kterém vzniká velická touha po primitivní zábavě, často za podpory společensky tolerovaných látek a poslechu sprosté hloupé muziky všeho druhu. Provozování Němectví*

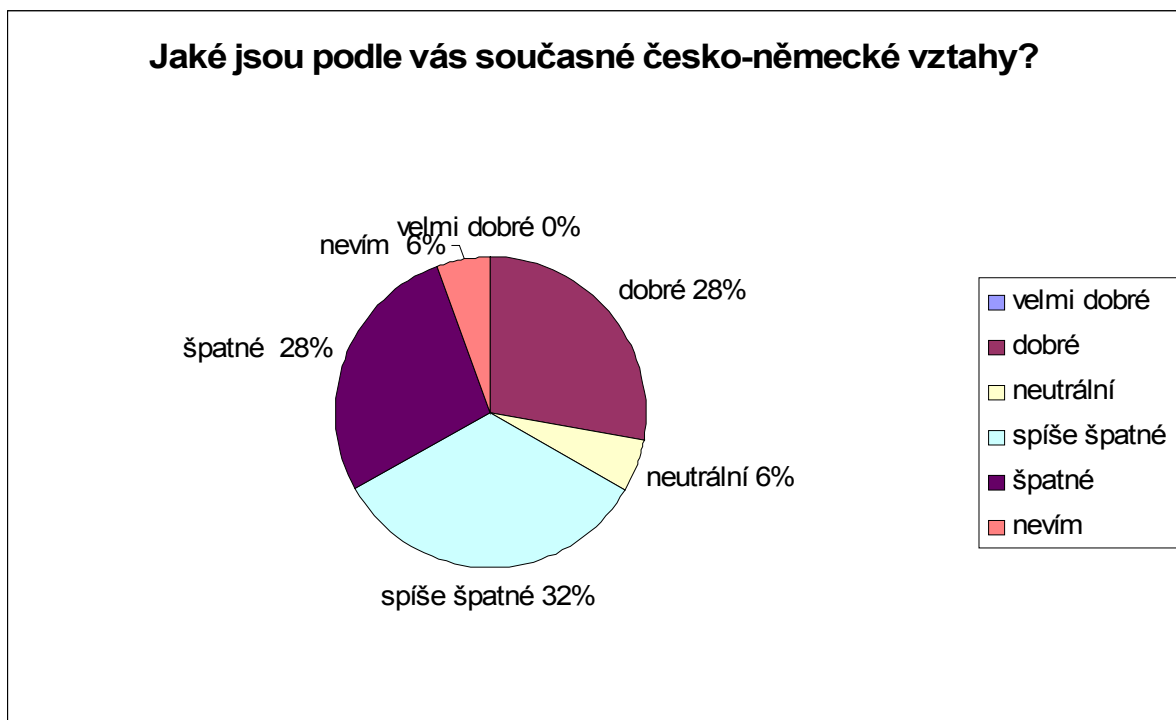
velice často způsobuje různé reakce okolí. Lidé se buď neskonalé baví, anebo se cítí pohoršení. Obě tyto reakce vedou provozovatele Němectví k vlastnímu sebeuspokojení.“ Screenshot obou stránek má své místo v příloze této práce (obr. č. 13-14).

Určit do jaké míry média napomáhají stereotypy vytvářet a do jaké míry z něj pouze samy vycházejí podle mého názoru nelze. Dotazovaní uváděli jako zdroj svých názorů (i stereotypů) zejména zkušenosti osobní nebo někoho blízkého, případně odpovídali, že „tomu tak prostě je, že se to všeobecně ví“. Televizi, noviny či rozhlas neuvedl jako zdroj ani jeden dotazovaný. Přikláním se proto k názoru, že stereotypy se předávají spíše ústně mezi lidmi nežli cestou mediální.

3.4 Současné česko-německé vztahy z pohledu dotazovaných

Nebylo by možné zpracovávat výzkum stereotypů ve vnímání českého a německého národa, aniž bych se dotkla také současných česko-německých vztahů. Z výsledků výzkumu česko-německých vztahů, který proběhl v roce 1992 vyplynulo, že občané České republiky byli v roce 1992 shodně a dosti pevně přesvědčeni o tom, že v integrované Evropě budoucnosti se česko-německé vztahy konečně zrovnoprávní a podmiňovali to souhlasně tím, že si přestaneme vyčítat staré křivdy a budeme spolupracovat (Stehlíková 1998: 260).

Z výsledků mého výzkumu, který jsem provedla v rámci sběru dat pro tuto práci však vyplývá, že tato očekávání se zatím nenaplnila. Nadpoloviční většina dotazovaných (jedenáct z osmnácti) považuje současné česko-německé vztahy za spíše špatné či špatné; jako dobré je naopak vnímá jen pět dotazovaných. Za velmi dobré neoznačil současné česko-německé vztahy ani jeden dotazovaný. Jeden dotazovaný označil tyto vztahy za neutrální a jeden dotazovaný nedokázal na otázku „*Jaké jsou podle vás současné česko-německé vztahy?*“ dát odpověď.

Graf č. 1: Současné česko-německé vztahy v hodnocení dotazovaných

Domnívám se, že velkou roli ve vnímání česko-německých vztahů hrají zejména stereotypy, se kterými čeští respondenti vnímají Němce a německý národ (srov. podkapitola 3.2). Jak vyplývá z mého výzkumu, většinou jsou tyto stereotypy negativní. Podle dotazovaných jsou to především právě typické a stereotypně vnímané negativní vlastnosti Němců, které brání hladkému navazování česko-německých vazeb a jejich fungování:

Pan C.:

„Němci, no... oni jsou takový nafoukaný a dost se tady roztahujou. Ono je pak docela těžký nějak vyjít, žejo, když oni nejsou schopný nebo spíš nechtějí pochopit, že jsou tady na návštěvě a jak se tu mají chovat.“

Interview 4:

„Nedovedu si to moc představit, protože Němci, to je takovej národ, no... prostě jsou moc povýšený. To já nemám rád. I když jsou výjimky, samozřejmě, ale to je kus od kusu, teda Němec od Němce, ale jinak je jako národ nemusím. Myslím, že nám i sem tam dají rádi najevo, že my jsme pro ně takový ty horší. Proto si myslím, že není vhodný jim lézt do zadku. Spíš naopak.“

Michal:

„Ne, to by nešlo. Oni jsou takový studený čumáci, já je nemám rád. Když přijdou, že chtějí poradit směr, kudy jet, dobře, to jim řeknu, ale víc ne. Určitě bych s nima nechtěl mít nějaký známosti, nebo tak, to vůbec ne.“

Hana:

„Podívejte se, my je sice nemáme rádi, ale ono je to oboustranný. Já bydlela v Německu 7 let a opravdu tam bylo po celou tu dobu znát, že mě berou jinak. Prostě já jsem byla ta Češka, která si dovolila se k nim vetřít, ten pól. I když jsem jeden čas pracovala, docela slušně jsem si vydělávala, umím německy velice dobře, troufám si tvrdit že třeba gramatiku bych zvládla líp než leckterý školák tam, prostě pořád se tam na mně dívali jako na nějakýho chudýho přistěhovalce. Tedy ony to byly spíš drobnosti, nikdo mi neřekl nic přímo, to ne. Ale, například sousedky mě třeba nezdravily. Oni prostě jsou nadřazený, oni mají ten dojem, že jsou něco víc, než my.“

Podle dotazovaných fungují současné česko-německé vztahy spíše na bázi nutnosti, která je podmíněna zejména geograficky nežli historicky či sociokulturně:

Karel V.:

„Myslím, že spolu jako národy musíme nějak vycházet, protože jsme sousedi. Bohužel. Kdyby bylo na mně, rád bych si vybral možnost nemuset s nimi vycházet nijak. Ano, za sousedy bych si pravděpodobně vybral někoho jiného, jinou zemi.“

Eva:

„Já nevím, vztahy... to máte jako se sousedama v domě. Nemusejí se, ale nějak to vydrží, když už tam jednou bydlí.“

Je však nutné říci, že odpovědnost za špatné česko-německé vztahy neleží pouze na straně německé. Jak uvedlo několik dotazovaných, svůj podíl na této situaci mají také některé rysy české povahy, zejména pak závist, která je pro ni charakteristická (viz podkapitola 3.2.2).

Jiří:

„My jim zase hrozně závidíme, peníze, to, že se u nich mají lidi líp. To si nevyberete. Myslím, že i proto tady nejsou Němci zrovna populární, no. Prostě se tam mají líp než my tady a to se v Česku jaksi nepromítá.“

Domnívám se, že tato stereotypní představa o lepší finanční situaci a vyšší životní úrovni v Německu může vyústit v jakýsi český komplex méněcennosti. Ten se poté také do jisté míry podílí na formování česko německých vztahů:

Slečna R.:

„Češi jsou taky dost zakomplexovaný, závidějí všechno všem. No a to pak nemůže vést k zrovna dobrým vztahům.“

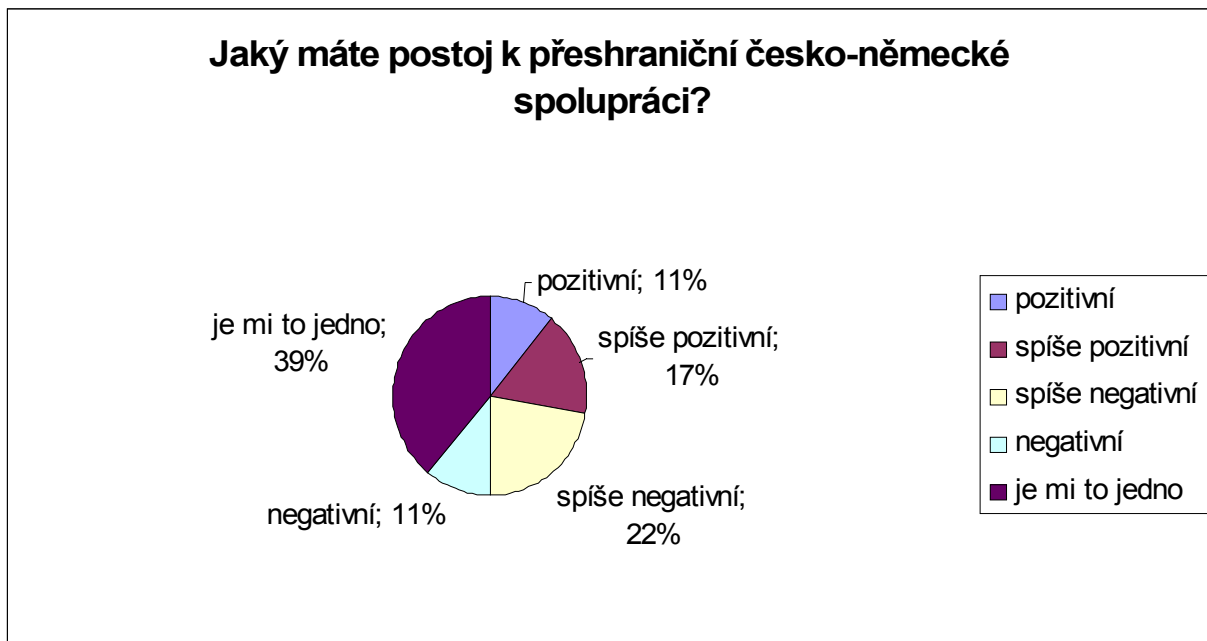
Dá se říci, že současné česko-německé vztahy jsou dvojího typu. Prvním je ten, kterému byly věnovány předešlé řádky této kapitoly, tedy vztahy fungující mezi jednotlivci, běžnými obyvateli pohraničí, vztahy, do nichž se promítají stereotypy a předsudky zakořeněné ve smýšlení a názorech „obyčejných“ lidí, které reprezentuje skupina dotazovaných. Druhým typem česko-německých vztahů jsou takové vztahy, které mezi sebou udržují různé politické či kulturní instituce na obou stranách hranice (jmenujme například „Operační program přeshraniční spolupráce Cíl 3 Česká republika - Svobodný stát Bavorsko 2007–2013⁵“, jehož cílem je rozvoj česko-bavorského příhraničí a který za tímto účelem zajišťuje dotace vybraným česko-německým projektům, projekt „Česko-německá odborná třída pro obor mechanik strojů a zařízení“ Střední průmyslové školy Tachov, který probíhal v letech 2008 - 2010⁶ a který byl založen na společné výuce osmi českých a osmi německých studentů, či tachovskou Místní akční skupinu Zlatá cesta⁷, která zaměřuje přeshraniční spolupráci především na kulturní a rekreační aktivity).

Pokusila jsem se v rámci svého výzkumu zjistit, jaké názory mají na tuto česko-německou příhraniční spolupráci různých institucí dotazovaní. Jejich postoje k této otázce zachycuje následující graf:

⁵ Zdroj: <http://www.mmr.cz/Pro-media/Tiskove-zpravy/2008/Vyhlaseni-programu-preshranicni-spoluprace-CR-Bavo> [citace z 20-3-2011]

⁶ Zdroj: <http://www.sps-tachov.cz/home/spoluprace/preshr.html> [citace z 20-3-2011]

⁷ Zdroj: <http://www.zlatacesta.cz/preshranicni-spoluprace.html> [citace z 20-3-2011]

Graf č. 2: Postoj dotazovaných k přeshraniční česko-německé spolupráci

Jak z tohoto grafu vyplývá, nadpoloviční většina dotazovaných (třináct z celkového počtu osmnácti) se o česko-německou přeshraniční spolupráci buď vůbec nezajímá, anebo ji hodnotí negativně/spíše negativně.:

Oldřich:

„Jo, vím, že se tu asi hraje nějaký divadlo, že Češi ho hrajou u nich a oni zase jezdí k nám, nebo to snad hrajou tady i tam česky a německy najednou? Nevím. Je to k něčemu dobrý? Mně to připadá jako krákovina.“

D.K.:

„No na městský [pozn. aut.: dotazovaná má na mysli městské historické slavnosti, které skonají každoročně v Tachově] sem jezdějí nějaký támhle Skopčáci předvádět nějaký svoje parády, ale mě to nezajímá, víš jak, já na tyhle blbosti nechodím, co bych tam lezla, já na to ani nemám čas.“

Poměrně rozšířený byl mezi dotazovanými také názor, že přeshraniční spolupráci různých institucí je potřeba udržovat jen z toho důvodu, že to vyžaduje současný trend evropské integrace propagovaný Evropskou unií:

Pan P.:

„Já to chápu tak, že je to celý jen naoko, taková hra, kterou bohužel dnes musíme hrát. Kvůli Evropské unii, kvůli tomu oficiálnímu nařízení nepsanému, že to tak je prostě správný. Samozřejmě, že ve skutečnosti to vypadá jinak, ale o tom se nesmí mluvit moc nahlas. Nejsou za to sice postihy, ale člověk to tak nějak vycítí, že to není vhodný.“

Michal:

„Je tu pořád nějaká snaha s Němcema vycházet, ale já myslím, že to je jen kvůli tomu, že jsme s nima v Unii a že od nich čekáme nějaký peníze. Jinak bysme se na nějaký dobrý vztahy dávno vykašlali. Jo, je to takový nutný zlo.“

Ti dotazovaní, kteří spatřovali tyto vztahy jako přínosné, odkazovali především na nutnost jejich dobrého fungování z hlediska sousedství obou zemí:

Jiří:

„Já si myslím, že to je dobře, že tu taková nějaká spolupráce je. Asi jo. Přece jenom jsme jednou sousedi, a do Německa je tady pro nás blíž, než třeba do Plzně nebo do Chebu, jestli mi rozumíte. I když je tu ta hranice, ale ta dneska nehraje už žádnou roli. Takže proč se nesnažit, proč to neudělat takový, aby to bylo pro obě ty strany výhodný, když už teda spolu sousedíme.“

Závěrem lze tedy říci, že nadpoloviční většina dotazovaných hodnotí současné česko-německé vztahy spíše jako špatné. Historický optimismus občanů České republiky, s nímž v roce 1992 očekávali vyrovnané česko-německé vztahy v budoucnu, tak jak o něm píše Stehlíková (Stehlíková 1998: 263), se tedy v roce 2011 s příliš velkou odezvou nesetkal.

3.5 Co je to němectví a kdo je typický Němec

V průběhu mého výzkumu jsem se pokusila také identifikovat, co podle dotazovaných znamená pojem němectví. Vycházela jsem z teorie, že tento pojem je svým způsobem zvláštním kulturním artefaktem, podobně jako podle Andersona národní příslušnost či nacionalismus (Anderson 2008: 20), neboť nacionalismus a představy jak o vlastním, tak o cizím národě spolu velmi úzce souvisejí. Ukázalo se, že němectví z pohledu dotazovaných

představuje především soubor stereotypů, z nichž některé byly analyzovány v podkapitole 3.2.1.

Slečna S.:

„Němectví, no já nevím, no, jako bejt Němec, nebo co je pro ně takový typický... no asi to hrozný jídlo co jedí, a taková ta jejich panovačnost.“

Pan K.:

„Pro mě je němectví hlavně ta nadřazenost, kterou nám dávají pořád najevo, pak taky ten jejich perfekcionismus, oni jsou takoví puntičkáři.“

Interview 4:

„Mě se jako první vybaví nějaký ty jejich hnusný jídla a to jak sem jezdí jejich důchodci v Bavoráku, no, a jak se všude roztahují.“

Pan P.:

„Němectví? Odrzlost. Samozřejmost, s jakou se tady pohybují, co si všechno dovolí. S tím mi dost serou.“

Eva:

„Tak to je taková těžká otázka... němectví... no asi se mi vybaví takovej ten typickej Němec, tlustej, hlasitej, panovačnej takovej...“

Tři dotazovaní nedovedli na otázku „Co je podle vás němectví?“ odpovědět. Zdá se, že tento pojem pro ně byl až příliš abstraktní:

Monika:

„Co je to němectví, no ty mi dávaš. To teda nevím. Nedovedu si to představit, němectví.“

Žádný dotazovaný však neměl problém s popisem své konkrétní představy „typického Němce“. I zde převládal souhrn stereotypů, jmenovaných dříve během výzkumu:

Slečna R.:

„Typickej Němec, no to bych viděla jednoduše, to je takovej ten tlustej fotr v drahým autě.“

Michal:

„Typickej Němec, no, to bude nejspíš fotr, no a Němka... ta bude taky taková, no, bude to taková buď vyschlina nebo naopak taky tlustá, oba teda budou dost prachatý, aby to na nich bylo vidět...no a do ruky bych dal každému nákou jitrnici, nebo tlačenku, jo a taky tuplák piva, samozřejmě.“

Oldřich:

„Němec, no, to je takový prase v žitě.“

Pan J.:

„Němci jsou takový tajtrlíci, zvlášť Bavoráci... Němec co je? No toho já si představím v kroji, bavorským právě, v klobouku s takovou tou štětkou. Víte, jako nosil Šteindler v Alles Gute [pozn. aut.: dotazovaný zmiňuje satirický pořad Česká soda, v jehož rámci byly vysílány také parodie na lekce německého jazyka, více viz podkapitola 3.3.1].“

D.K.:

„Já když si představím typickýho Němce, tak je to na jednu stranu taková komická figurka, víš, takovej Hans nebo Udo, tlustej, jak se veze do Čech podívat se kde by co sežral. Na druhou stranu ale, ty jejich některý vlastnosti, ta panovačnost a jak rádi zabírají cizí území, z toho už jde trochu strach.“

Tato část výzkumu jasně ukázala, že dotazovaní jeví ve svých popisech „typického Němce“ sklony k nadsázce a ke zlehčování. Zdá se to korespondovat s tím, že právě smysl pro humor jmenovalo pět dotazovaných jako charakteristickou českou vlastnost (srov. podkapitola 3.2.2.6). Ukázalo se, že při popisu „typického Němce“ převládaly také především vlastnosti negativní (panovačnost, povýšenost, nevzhlednost), zatímco pozitivních nebo pozitivně vnímaných vlastností uvedli dotazovaní jen několik (především se jednalo o pečlivost či pořádkumilovnost).

Někteří dotazovaní dokonce svoji představu typického Němce zachytili kresbou. S jejich dovolením jsem některé jejich kresby zařadila také do přílohy této práce (viz obr. č. 7-12).

3.6 Co znamená žít v pohraničí

Jak již bylo řečeno v jiné části této studie (viz podkapitola 2.1.3), pojem pohraničí nemá dosud jasnou definici. „V geografických vědách, ale nejenom v nich, se často setkáváme s pojmem pohraničí či příhraniční prostor, a přesto se jeví jako velmi obtížné exaktně toto území vymezit, resp. oddělit od vnitrozemí. (...) V literatuře se objevuje řada odlišných pohledů na tento fenomén a neexistují žádná jednotící kritéria pro vymezení pohraničí“ (Havlíček 2004: 59). Pro účely mé práce však bylo důležitější zjistit, jak vnímají pojem pohraničí samotní dotazovaní. Ukázalo se, že toto vnímání je většinou ovlivněno administrativním rozdělením podle okresů. Příhraničí podle drtivé většiny dotazovaných představují ty okresy, které se státní hranicí sousedí:

Hana:

„Pohraničí, to je přece tady. Tachovsko, Mariánky, prostě okresy kolem hranic.“

Slečna R.:

„Tady ty okresy příhraniční, jako je právě Tachov, kterej sousedí s Německem...“

Pan P.:

„Pohraničí chápu jako ty okresy, kterýma vede hranice, na český a na německý straně.“

Poté, co dotazovaní takto sami vymezili tento pojem jsem se ptala, zda má život v pohraničí podle nich nějaká specifika, určená například blízkostí hranice či přeshraničními kontakty s Němci. Většina dotazovaných (čtrnáct z osmnácti) se shodla na tom, že život v pohraničí do jisté míry specifický je. Jistý podíl na tom má již samotná historie tohoto území, zejména pak události spojené s odsunem českého a pak německého obyvatelstva a následný příchod dosídlenců. Tato již přes padesát let stará historie má dodnes své dozvuky a dodnes zůstává v živé paměti přímých účastníků. Ti z dotazovaných, kteří v době svého mládí přišli na Tachovsko, vzpomínali zejména na stav, v jakém se pohraničí v této době nacházelo.

Tento stav nebyl většinou příliš uspokojivý, zejména pak kvůli nevyhovujícím místním podmínkám sociálním a ekonomickým:

Pan J.:

„Já si pamatuju jak mi táta vyprávěl co tu bylo, nebo spíš nebylo. Tady vlastně byly jenom ty baráky po Němcích a jinak nic, obchody, školy tu nebyly, teď silnice špatný nebo vůbec žádný, v zimě nebylo možný se do některých vesnic vůbec ani dostat. Lidi tady byli hodně chudý už dřív a kor teď po tej válce.“

Pan P.:

„Takových přistěhovaných bylo víc, hodně. Baráků po Němcích, což vo to, tu bylo plno, takže voni měli kde spát, jenomže von ten Tachov, a vůbec celej ten kraj tady, kolem těch hranic, to byla a pořád je mizérie. [...] Nebyli lidi pro továrny, pro zemědělství, tady je to prostě taková zapadlá prdel světa. Nikdo sem nechtěl dobrovolně. Co by tu taky dělali?“

Paní K.:

„Víte, když jsme přišli sem, do našeho domu, bylo v něm všechno. Jako když byste se nastěhovala do hotelu. Nádobí, ložní prádlo, nábytek, po Němcích všechno. Dokonce i talíře s orlíčkem. Odvezla jsem je radši, protože by mi dělaly ostudu. Jenomže, sice tu bylo všechno, ale nebylo pomalu co jíst. Obchod, ten tu skoro nebyl, a když, tak prázdněj.“

Terčem kritiky některých pamětníků se stali rovněž nečeští dosídlenci, kteří do pohraničí přicházeli. Dotazovaní negativně hodnotili zejména etnický původ, který spojovali s chudobou a s nízkou vzdělaností těchto dosídlenců:

Pan P.:

„Oni sem právě směřovali i všichni ti ostatní, různí Rusové, ti samozřejmě, ti byli politicky nejbezpečnější, ale potom taky Ukrajinci, Rumuni, Romové, Slováci, prostě taková smetánka, abych tak řekl. Zase, nechci jim nějak křivdit, ale jaké vzdělání bude asi tak mít rumunskéj vesničan? No jak to tu vypadalo, to si asi dovedete představit. Oni, především, neuměli s půdou, nebyli to zemědělci. Pole sice dostali, nebo šli do JZD ale tam nevěděli co mají dělat. Už jste viděla cikána orat pole? [...] A byla tu i strašná chudoba, prej. Ale to bylo

snad po válce všude, to asi bylo tenkrát prostě normální. Ale zrovna u těch dosídlenců, přistěhovalců, to bylo takové, víc vidět.“

Paní H.:

„Po válce, to vám řeknu, to bylo nejhorší. Nichts... nic tady nebylo. Doktor chyběl, peníze, nebyly. [...] Vedle nás přistěhovali Romy, Cikány. Ty měli ty děti, špinavé, chodili po ulici wie als Bettler, žebráci. Neměli tam ani vodu, nemyli se. Měli vši.“

Z výpovědí dotazovaných pak též vyplynulo, že etnický původ dosídlenců hraje svoji roli v diferenciaci nynějšího obyvatelstva pohraničí i dnes:

Slečna S.:

„V těch vesnicích kolem Tachova, tam je to hrozný, je to tam samý Ukáčko nebo Rusák, takže si dovedete představit, jak to tam asi vypadá.“

D.K.:

„Oni jsou to prostě volyňský Češi, co po nich můžete chtít...“

Dalším specifickým znakem současného života v pohraničí je také to, že většina rodin zde nemá své kořeny. Diskontinuita společenského vývoje, způsobená již výše zmíněnou výměnou značné části obyvatelstva, je jedním z klíčových jevů západočeského pohraničí; tuto skutečnost uvedlo osm dotazovaných. Podle nich se tato diskontinuita dnes projevuje zejména malým nebo žádným vztahem k místu svého bydliště a také nezájmem o dění ve svém okolí. Sedm dotazovaných rovněž uvedlo, že Tachovsko vnímají jako oblast silně periferní, poznamenanou nezájmem jak ze strany jeho obyvatel, tak různých institucí (k tomu např. Kotrbatá 2010a).

Jiří:

„Já myslím, že kdyby tady žily ty rodiny dýl, že by to bylo jiný. Na Moravě bydlí několik generací na stejném statku a je to poznat, mají prostě vztah k tomu místu, chtějí to tam mít pěkný. Tady něco takovýho vůbec necítím. Něco jako tachovský patriot neexistuje, dokonce bych řekla, že je to představa docela k smíchu.“

Eva:

„Vemte si třeba jaká je tady doprava. Dostat se do Plzně vlakem trvá dvě hodiny a to ještě přes všední dny. O víkendech nejezdí nic. Na ten Tachov každej sere.“

Pan C.:

„Díra po granátu tomu říkám já. I když to tu mám celkem rád, Tachov je docela pěkný město, kdyby tady nebyli ty lidi, ale je to tu prostě takový zakopaný nebo jak to říct. Ztracený.“

Přítomnost hranice s sebou přináší rovněž další specifika, která nezůstávají bez povšimnutí. Nejvýraznějším z nich je přirozené setkávání s německými sousedy a možnost vlastních cest do Německa (více o těchto cestách viz podkapitola 3.1.2.2). Tato setkávání ústí k navazování různých přeshraničních kontaktů a v některých případech také spolupráci (viz podkapitola 3.4).

4 Závěr

Hlavním výzkumným předpokladem této práce bylo tvrzení, že Češi zaujímají vůči Němcům a Německu stereotypní postoje.

Tento předpoklad se na základě rozhovorů s osmnácti dotazovanými různého věku, profese, či socioekonomického zázemí potvrdil. Během těchto rozhovorů bylo navíc zjištěno, že stereotypy hrají podstatnou úlohu při formování a vnímání česko-německých vztahů.

Stereotypní vnímání se projevovalo především ve způsobu, jakým dotazovaní Němce hodnotili, jak je viděli a jaké vlastnosti jim přiřítali. Dominantními vlastnostmi Němců podle dotazovaných jsou především asertivita a příliš sebevědomé vystupování. Mezi další často jmenované stereotypy patřilo přesvědčení dotazovaných o nezdravé německé kuchyni, o neobvyklých potřebách Němců v oblasti sexuálního života, které jezdí Němci uspokojovat zejména do veřejných domů v českém pohraničí (o tomto stereotypu vypovědělo devět dotázaných), či o nedostatku vkusu Němců, který se projevuje zejména ve výběru oblečení a bytových doplňků (tento stereotyp uvedlo rovněž devět dotazovaných). V souvislosti s tímto stereotypem dotazovaní vzpomínali zejména na už zlidovělé figurky trpaslíků a další podobný sortiment, který Němci v českém pohraničí vyhledávají podobně jako výše zmíněné veřejné domy.

Osm dotazovaných zmínilo také názor, že Němci jsou příliš vážní a že nemají smysl pro humor. Charakteristická je pro Němce rovněž pořádkumilovnost hraničící s potřebou nějakého určujícího řádu. Není bez zajímavosti, že právě tento rys vidělo šest dotazovaných jako jednu z příčin, které umožnily vznik Třetí říše a tím stály také na počátku 2. světové války.

Samotnou německou pořádkumilovnost však dotazovaní vnímali spíše pozitivně. Zejména díky této vlastnosti jsou podle nich německá města v pohraničí na první pohled odlišná od měst českých, neboť jsou upravenější.

Většina stereotypů týkajících se vnímání Němců však byla negativní. Zcela se tak potvrdila Allportova slova, že etnický předsudek je většinou odmítavý (Allport 2004: 38). Rovněž se ukázalo, že drtivá většina dotazovaných (šestnáct z osmnácti) je přesvědčená, že existuje jakýsi národní charakter či národní povaha, která je vlastní každému jednotlivému národu a která je určující jak pro jeho současnost, tak i pro jeho budoucnost. Někteří dotazovaní zastávali názor, že tento národní charakter je vedle společného původu, historie či

jazyka jednou z určujících definic národa. Osm dotazovaných přitom zastávalo názor, že vliv na formování národního charakteru má především historie dané země.

Ukázalo se rovněž, že podle dotazovaných je v případě Německa národní charakter souhrnem všech výše zmíněných stereotypů.

Poměrně hodně prostoru věnovala značná část dotazovaných také tomu, zda je možné Němce identifikovat jen na základě vizuálního vjemu, tedy aniž by se prokázal například tím, že hovoří německy. Patnáct z dotazovaných zastávalo názor, že taková identifikace možná je. Probíhá zejména na základě sebevědomého dojmu, kterým Němci působí a také podle jejich odívání (ve srovnání s Čechy hodnotí dotazovaní Němce jako lépe oblékané). Značná část dotazovaných také zastávala názor, že jedním ze signifikantních znaků Němců – a zejména pak Němek – je také to, že jsou nehezcí. Pouze tři dotazovaní z celkového počtu osmnácti uvedli, že Němce nedokáží rozeznat jinak nežli podle jazyka nebo nějakého jiného jednoznačně průkazného znaku (např. poznávací značka automobilu). Z výše uvedeného tedy vyplývá, že v myšlení většiny dotazovaných se vyskytuje stereotyp rozdílu mezi Čechy a Němci jak v otázce charakterové, tak v otázce vzhledu obou národů.

Zajímalo mne také, zda lze nějak vytyčit hranice a význam pojmu němectví a zda lze nějak definovat „typického Němce“. Drtivá většina dotázaných uvedla, že obojí možné je; pojem němectví pro ně představoval většinou směs výše uvedených stereotypů, jejichž reprezentantem je právě „typický Němec“. Ukázalo se také, že dotazovaní při svém popisu „typického Němce“ často používali nadsázku či ironii, především za účelem zesměšnění popisované abstraktní figury. Ukázalo se, že při popisu „typického Němce“ převládaly také především vlastnosti negativní (panovačnost, povýšenost, nevzhlednost), zatímco pozitivních nebo pozitivně vnímaných vlastností uvedli dotazovaní jen několik (především se jednalo o pečlivost či pořádkumilovnost).

Není možné zkoumat stereotypy, které se vyskytují ve vnímání německého národa, aniž bychom se dotkli toho, jak dotazovaní vnímají národ vlastní. Ti sami k tomuto tématu poskytli bohaté množství materiálů, neboť právě autostereotypů často využívali ke stanovení dělící čáry mezi Čechy a Němci, k ujasnění si toho kdo jsou „oni“ a kdo jsme „my“ a v neposlední řadě také ke srovnávání obou národů.

Na tomto místě je nutné říci, že také mezi autostereotypy převládaly spíše negativní vlastnosti, jako například lenost, závist či vychytralost. Na druhé straně čeští dotazovaní uvedli také několik kladných stereotypů, které Čechům přisuzují. Mezi ty nejvíce zmiňované patřily vynalézavost a smysl pro humor. Několik respondentů zastávalo názor, že Češi

využívají humoru jako prostředku k neutralizování různých příkoří a jako způsob, kterým se Češi vyrovnávali s různými nepříjemnými situacemi v minulosti (jako příklad uváděli dotazovaní humor za protektorátu či politické vtipy v období komunistické totality).

Bylo zjištěno, že při vytváření stereotypů týkajících se Němců a Čechů nehraje žádnou roli věk dotazovaných respondentů, ani jejich pohlaví či ekonomické nebo sociální zázemí či dosažené vzdělání. Z toho je možné vyvodit, že shodné stereotypy existují napříč celou společností; dotazovaní je buď sami přímo předávají dál a věří v jejich opodstatněnost, anebo jsou o jejich existenci alespoň informováni.

Dalším ze záměrů mé práce bylo zjistit, jak se stereotypy formují a z čeho vycházejí. Bylo zjištěno, že u nejstarší a střední generace dotazovaných sehrála jistou roli při utváření či upevňování některých stereotypů historie - především pak 2. světová válka a situace v Československu v letech poválečných. Protiněmecké nálady byly logickým důsledkem válečného konfliktu; jistý podíl na jejich posilování v době poválečné pak měla také dobová propaganda probíhající v československém tisku.

Ukázalo se také, že představy Němců coby agresorů se vytrácejí s tím, jak se věk dotazovaných snižuje. Události 2. světové války ani poválečná propaganda, ukazující Německo jako agresivní národ, rovněž nemohou vysvětlit existenci takových stereotypů jako je přesvědčení o německém špatném vkusu či o jejich špatných stravovacích návycích.

Jistý náznak způsobu, jak vyřešit otázku původu některých stereotypů nastiňuje Allport ve své knize O povaze předsudků. Stereotyp se může do jisté míry zakládat na pravdivém pozorování. Zde poté hraje svoji roli také to, co Allport nazývá „opodstatněnou generalizací“ (Allport 2004: 216), tedy reálně existující odlišnosti jednoho národa od druhého. Během rozhovorů bylo běžné, že dotazovaní sami výše zmiňované stereotypy často doprovázeli nejrůznějšími historkami (ať již osobními nebo přejatými z vyprávění druhých), jejichž účelem bylo podepřít pravdivost daného stereotypu. Pravdivost těchto historek či to, do jaké míry je dotazovaní sami zkreslovali (ať již úmyslně či nikoliv) vlastní interpretací tak, aby danému stereotypu vyhovovala, však zůstává nadále otázkou.

Je tedy možné vyslovit domněnku, že některé stereotypy mají pravdivý základ; nemůžeme však říci které přesně a do jaké míry je tento základ pravdivý.

Některé stereotypy rovněž ze zážitků či pozorování nevycházely; dotazovaní je pouze předávali dál jako zažitou pravdu, která může fungovat sama o sobě aniž by byla podepírána nějakou zkušeností. Tyto stereotypy je možné s trochou nadsázky označit za dědičné, neboť, jak dotazovaní sami uváděli, většinou je zaslechli buď v prostředí nejbližší

rodiny (zejména pak během svého dětství či dospívání), nebo je získali prostřednictvím svých přátel a známých. Dohledat původ těchto stereotypů považuji za ještě komplikovanější či téměř nemožné.

Nabízela se rovněž otázka, jakou roli hrají při formování a udržování určitých stereotypů ve vnímání Němců a německého národa média.

Vliv médií na česko-německé vztahy prošel během dvacátého století specifickým vývojem. V poválečném Československu hrála jistou úlohu zejména protiněmecká propaganda šířená tiskem a rozhlasem, která měla za úkol podpořit rozjitřené protiněmecké nálady. Ukázalo se, že dotazovaní nejstarší generace si tuto propagandu pamatují, avšak dnes již není možné přesně určit, do jaké míry jsou jejich případné protiněmecké postoje ovlivněné touto propagandou a do jaké míry například vlastními zážitky z války nebo vyprávěním o zážitcích jejich rodičů či známých.

S postupem doby se však intenzita protiněmecké propagandy v médiích zmírnila. V sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století neplnila již média úlohu propagandistickou ale spíše informativní. To se v pohraničí týkalo zejména televize a německého televizního vysílání, které bylo možné na české straně hranice naladit.

Televizní vysílání německých stanic představovalo před rokem 1989 patrně nejjednodušší způsob, jakým mohl obyvatel Československa Německo navštívit a poznat alespoň něco z německé každodennosti. Je proto možné se domnívat, že při formování „obrazu toho druhého“ sehrálo vysílání německých televizních stanic v některých případech klíčovou roli. Dotazovaní, kteří před rokem 1989 sledovali německé televizní stanice, si dodnes vybaví i některé jejich pořady, a někteří rovněž uvedli, že si díky tomuto vysílání zlepšili svoji znalost německého jazyka. Rozšířená programová nabídka českých televizních stanic po roce 1989 dokázala dostatečně uspokojit potřebu českého diváka a díky tomu zájem o sledování německých televizních stanic postupně klesal.

Kromě televizního vysílání se mi podařilo najít jen málo příkladů ze současných českých médií, které by mohly určitým způsobem souviset s některými stereotypy týkajícími se Němců a německví (jednalo se především o písně, satirické televizní pořady či internetové stránky). Avšak zjistit bezpečně, do jaké míry samy tyto příklady napomáhají stereotypy o Němcích vytvářet a do jaké míry z nich pouze čerpají za účelem pobavení svých diváků či posluchačů, pokládám za nemožné.

Snadnější orientaci nabízí narativní priority dotazovaných, na které jsem se zaměřila v první fázi svého výzkumu. Podle tématu bylo možné rozdělit tyto narativní priority do tří

skupin. V první skupině se nacházela taková vyprávění, která se týkala rodinného života dotazovaných. Až na výjimky však neměla tato témata velký význam pro cíl mé práce; jejich největším přínosem bylo uvolnění atmosféry a získání důvěry dotazovaného. Do skupiny druhé jsem zařadila témata z oblasti tzv. velkých dějin, tedy taková témata z historie, která se nějakým způsobem otiskla na soukromém životě dotazovaných. Do třetí skupiny narativních priorit pak spadala taková témata, která byla nějakým způsobem spojená s každodenností a především pak s životní úrovní Čechů a Němců před rokem 1989 a po něm.

Ukázalo se, že narativní priority týkající se tzv. velkých dějin mají úzkou souvislost především s tím, kdy se sami dotazovaní narodili. Nejstarší generace respondentů tak často ve svých biografických vyprávěních zmiňovala 2. světovou válku, odsun Němců z pohraničí, příchod nových dosídlenců a události okolo roku 1948. Oproti tomu výpovědi nejmladší generace dotazovaných jsou až na řídce výjimky těchto témat prosté a věnují se spíše každodennosti v období normalizace (sedmdesátá a osmdesátá léta dvacátého století) a otevření hranic po roce 1989.

Jako nejvýznamnější z událostí velkých dějin se jeví 2. světová válka. Ta, jak se ukázalo, ovlivnila obraz Němce nejen v myslích těch respondentů, kteří byli jejími přímými účastníky, tak přeneseně i u respondentů mladších, kterým byly zážitky z tohoto období vyprávěny přímými účastníky. S tím, jak se postupně snižoval věk dotazovaných se však také určující vliv 2. světové války pozvolna vytrácel. U nejmladší generace pak již válka hrála při vytváření názorů na Němce jen malou roli nebo vůbec žádnou.

Zatímco z rozhovorů nevyplývalo, že by poválečný odsun německého obyvatelstva napomáhal nějak výrazně utvářet názor na Němce (snad proto, že Němci byli během odsunu v pasivní roli a již samotná podstata této události jim bránila se během odsunu nějak aktivněji projevovat), otázka navrácení majetku těmto odsunutým Němcům ale vyvolávala poměrně velké emoce. Mezi dotazovanými panovala jasná názorová shoda, že případný návrat majetku sudetským Němcům je v dnešní době nemyslitelný a zcela ho odmítají (tento názor zastávali jak ti, kterých by se případný návrat majetku sudetským Němcům přímo týkal, tak i ostatní).

Častou narativní prioritou z doby normalizace byla také blízkost německých hranic a povědomí, které dotazovaní o Německu měli ještě před rokem 1989. Toto povědomí získávali především prostřednictvím německého zboží, které bylo možno v tehdejší Československu získat buď darem, koupí v Tuzexu nebo na černém trhu. Z rozhovorů dále také poměrně jasně vyplývalo, že Německo před rokem 1989 představovalo pro mnohé dotazované do jisté míry

lákadlo. Jednalo se především o Německo západní, tedy Spolkovou republiku Německo, neboť to bylo méně dostupné. Nicméně zájem se upíral taktéž k Německu východnímu.

Ukázalo se, že zejména předměty pocházející z Německa napomáhaly dotazovaným při sestavování vlastního obrazu našich sousedů. Domnívám se, že tento výrazný důraz vyplývá především ze dvou věcí. První z nich je celkově slabší skladba zboží na československých pultech před rokem 1989, druhou pak je nesnadná dostupnost německého zboží a z ní vyplývající jeho exkluzivita. Atraktivnost se vztahovala na všechno zboží, ať již se již jednalo o potraviny, hračky, školní potřeby, oblečení nebo různé drobnosti. Z výpovědí dotazovaných rovněž jasně vyplynulo, že vlastnictví nějakého předmětu pocházejícího z Německa s sebou přinášelo také určitý sociální status. I to byl pravděpodobně jeden z důvodů, proč byly tyto předměty ceněné. Rozhodujícím byl přitom původ zboží; jeho samotná užitnost či funkce nebo vzhled hráli pouze roli druhotnou. Možnost volného nákupu německého zboží po otevření hranic pak předznamenala postupnou ztrátu jeho exkluzivity a atraktivnosti.

Z rozhovorů rovněž vyplynulo, že většina dotazovaných vnímala velmi intenzivně rozdíly mezi životem v totalitním Československu a Německu, zejména pak ty, které se týkaly životní úrovně obou zemí. Jistou roli zde pravděpodobně sehrálo také přání dosáhnout stejné životní úrovně i v Československu a zároveň frustrace z nemožnosti toto přání uskutečnit v tehdejším hospodářském systému.

Dotazovaní se víceméně shodli na tom, že i dnes, tedy dvacet dva let po sametové revoluci je v Česku nižší životní úroveň než v Německu. Přesto však podle většiny dotazovaných nastalo po roce 1989 zlepšení domácí ekonomické situace. Zpočátku, tedy zhruba během devadesátých let (zejména pak v jejich první polovině) však stoupala životní úroveň v Československu (České republice) jen pozvolna, což dotazovaní pozorovali zejména při srovnání cen zboží v českých a německých obchodech. K mírnému srovnání kroku s německou stranou dochází podle dotazovaných až zhruba po roce 2000.

Z rozhovorů dále vyplynulo, že tato nerovnoměrná ekonomická úroveň obou zemí (jak před rokem 1989 tak v současnosti) vedla také ke vzniku jakéhosi komplexu méněcennosti Čechů vůči Němcům. Ten se poté odráží také v odmítavém postoji vůči Němcům samotným a je příčinou nepříjemných pocitů, které někteří dotazovaní uváděli např. při nákupech v německých obchodech po otevření hranic a podobně. Z několika rozhovorů rovněž vyplynulo, že tento komplex v některých dotazovaných vyústil až v nepřátelské postoje vůči samotným Němcům a rovněž napomohl vytvoření či upevnění určitých předsudků a stereotypů.

Tento komplex méněcennosti ovlivňuje rovněž současné česko-německé vztahy. Ty lze podle výpovědí dotazovaných rozdělit na dva druhy. Prvním jsou vztahy na úrovni interpersonální, tedy takové, které probíhají mezi jednotlivci. Nadpoloviční většina dotazovaných (jedenáct z osmnácti) považuje tyto česko-německé vztahy v současnosti za spíše špatné či špatné; jako dobré je naopak vnímá jen pět dotazovaných. Za velmi dobré je neoznačil ani jeden dotazovaný. Podle dotazovaných fungují současné česko-německé vztahy spíše na bázi nutnosti, která je podmíněna geograficky nežli historicky či sociokulturně. Druhým typem česko-německých vztahů jsou vztahy, které mezi sebou udržují různé politické či kulturní instituce v rámci přeshraniční spolupráce. Nadpoloviční většina dotazovaných (třináct z celkového počtu osmnácti) se však o tuto přeshraniční spolupráci buď vůbec nezajímá, anebo ji hodnotí negativně/spíše negativně. Ti dotazovaní, kteří spatřovali tyto vztahy jako přínosné, odkazovali opět zejména na nutnost jejich dobrého fungování z hlediska sousedství obou zemí.

Výzkum rovněž ukázal, jak dotazovaní smýšlejí o životě v pohraničí. Čtrnáct dotazovaných z osmnácti uvedlo, že život v pohraničí je svým způsobem specifický; ať již z hlediska současnosti nebo historie, v níž hraje velkou roli zejména odsun českého a pak německého obyvatelstva a následný příchod dosídlenců. Z výpovědí dotazovaných vyplynulo, že etnický původ dosídlenců hraje i dnes svoji roli v diferenciaci obyvatelstva pohraničí a že se zde stále udržují tendence hodnotit rodiny podle jejich původu, třebaže žijí na území Tachovska již např. třetí generaci.

Dalším specifickým znakem současného života v pohraničí je také diskontinuita společenského vývoje, způsobená již výše uvedenou obměnou značné části obyvatelstva. Podle dotazovaných se tato diskontinuita projevuje zejména malým nebo žádným vztahem obyvatel k místu jejich bydliště a nezájmem o dění ve svém okolí.

4.1 Shrnutí

Tématy stereotypů a předsudků v současných česko – německých vztazích jsem se zabývala již ve své diplomové práci. Několik let trvající sociálně - antropologický výzkum na Tachovsku, který jsem tehdy provedla, se stal základem i pro výzkum navazující, pro výzkum, ze kterého vznikla má disertační práce.

Práce je psána z českého pohledu na problematiku, čili že zpracovány jsou zde poznatky získané od česky mluvících dotázaných, žijících na české straně hranice, kteří sami

sebe považují za Čechy, a které za Čechy vždy považovalo jejich okolí i úřady. *Obraz těch druhých* je tedy obraz *Němců*.

Výzkumný záměr vychází z předpokladu, že lidé žijící v oblasti česko-německého pohraničí jsou denně ovlivňováni přítomností „těch druhých“, což ovlivňuje jejich myšlení a vzájemné nazírání. Stereotypy, předsudky, různé podoby „národních mýtů“ a přisuzované charakteristiky pak mohou zjednodušovat pohyb a kontakt s příslušníky druhého národa.

Hlavní hypotézou (výzkumným předpokladem) tohoto projektu bylo tvrzení, že Češi zaujímají vůči Němcům a Německu stereotypní a předsudečné postoje.

Součástí hypotézy je i tvrzení, že smýšlení lidí žijících v oblasti česko-německého pohraničí resp. Tachovska, je stále masivně prostoupeno silně zakořeněnými předsudky a stereotypy vůči Němcům.

Hlavní výzkumné otázky byly tyto:

Jaké jsou hlavní vlastnosti a schopnosti, které Češi Němcům připisují?

Jak které z nich hodnotí?

Jaké faktory nazírání na Němce formují?

Co vnímají Češi jako „němectví“?

Zda a jak ovlivňují stereotypy a předsudky chování a jednání Čechů vůči Němcům?

Zda a jak se projevují stereotypy a předsudky v běžném každodenním životě?

Hlavní metodou sběru dat byly polostrukturované rozhovory (semistructured interviewing). Využila jsem také biografickou metodu a metodu orální historie.

Značnou část práce zaujímají části přepsaných rozhovorů, které jsem pořídila v terénu. Nejsou nijak jazykově, gramaticky ani stylisticky upravené, a to z důvodu zachování maximální možné autenticity.

Dotazování během rozhovorů poskytli poměrně bohatý materiál pro identifikaci a analýzu narativních priorit. Jednalo se především o témata z oblasti tzv. velkých dějin (zde respondenti vzpomínali především 2. světovou válku, dále pak na komunistický převrat v roce 1948 a na jeho důsledky a na sametovou revoluci v roce 1989). Dále se jednalo o témata spojená s ekonomickou situací Čechů a Němců před rokem 1989 a nyní (většina dotazovaných se zabývala srovnáním rozdílů mezi českou a německou ekonomikou, a především pak porovnáním těch jevů, které ekonomické rozdíly mezi oběma státy doprovázejí). Další narativní priority pocházely z oblasti, kterou lze nazvat souhrnně jako

společensko-kulturní (sem spadalo například hodnocení německé kultury, německého způsobu života, stravování a podobně).

V biogramech respondentů se pravidelně opakovalo několik dominantních témat, která lze pro lepší orientaci rozdělit do tří hlavních skupin. Skupina první zahrnuje kategorii témat vztahujících se k tzv. povaze německého národa. Do druhé, největší skupiny spadají názory týkající se německého způsobu života (stravovací návyky, kultura, umění, životní styl). Do této skupiny byla z důvodu kontextu zařazena také ta témata, kterých se respondenti dotýkali spíše v menší míře, témata související s politickou historií a současností německého národa. V souvislosti s historií dotazovaní výrazně akcentovali období 2. světové války a dobovou politickou a sociokulturní situaci jak v Německu, tak na území Protektorátu. Konečně třetí velkou skupinu pak tvořila stanoviska respondentů uváděná v souvislosti s německým jazykem.

Nejběžnější stereotyp ve vnímání povahy německého národa, opakovaný drtivou většinou respondentů, se týká dominantní povahy Němců. Typická německá nátura, viděná optikou českých obyvatel pohraničí, je velice sebevědomá, asertivní, egoistická a hlučná. Někteří respondenti spatřovali právě v těchto rysech německé povahy hlavní překážku vyrovnanému společnému soužití Čechů a Němců. Druhým nejčastěji zmiňovaným fenoménem v souvislosti s německou povahou je smysl pro pořádek a řád obecně. S tím souvisí také jakási fatální neschopnost tyto řády porušit či improvizovat.

Otázka viditelného pořádku na německé straně hranic a jeho protikladu, nepořádku na straně české, byla v rozhovorech zmiňována velice často. Podobných protikladných stereotypů však existuje velké množství. Z rozhovorů dokonce vyplynulo, že převážná většina vnímání českého a německého národa je vystavěná právě na protikladech, na jejich vyhledávání a paušalizaci. To slouží k jasnému vymezení českého „my“ a německého „oni“.

Tato studie nabízí jeden z mnoha možných pohledů na část česko bavorské hranice, na oblast Tachovska. Na oblast, která nikdy příliš neležela ve středu všeobecného zájmu, na oblast, kterou sami její obyvatelé považují vzhledem k její pohnuté historii za místo bez kořenů, kde je spousta věcí složitějších než jinde. Věřím, že její přečtení přispěje k poznání jednoho příhraničního regionu, a že podkrytí osudů lidí, kteří zde žijí, snad i ledacos vysvětlí.

4.2 Summary

Czech – German border area, Czech – German relationships and coexistence are rewarding topic for an ethnologist. New and challenging questions about this area have emerged.

For broader ethnological research I chose the area on Czech – German border region – Tachovsko. According to the available facts the chosen region appeared to be proper for using a long-term stationary fieldwork.

The thesis is written from the Czech point of view; it means that there are findings gained from Czech-speaking people; living at the Czech side of the border; who consider themselves Czech and are considered Czech by others and also by officials. Thus *picture of the others* is picture of *Germans*.

The aim of the research stems from hypothesis that people living Czech-German border region are influenced by the presence of “the others” on daily basis; and it influences their thinking and mutual interaction.

The main hypothesis is the fact that the Czechs take up stereotypes and prejudices in the face of the Germans. Personality traits, notions and images of Germans cause big problem for solving.

Main questions of the research are:

What are the main attributes and abilities ascribed to Germans by Czechs?

How do they evaluate these attributes?

What influences the Czech perception of Germans?

What do Czechs perceive as “Germaness”?

If and how the stereotypes and prejudices influence the Czech behaviour towards Germans?

If and how the stereotypes and prejudices manifest themselves in every-day life?

Methods of the research project is based on qualitative approach. The basis for data collection were semi-structured interviews. I also used biographical method as well as oral history method.

A great part of the paper consists of transcripts of interviews I did in the field. They are not stylistically; grammatically nor linguistically modified in order to preserve authenticity as much as possible.

During the interviews the surveyed provided quite a rich material for identification and analysis of these narrative priorities. This included mainly topics from so called great history (here the respondents mainly remembered 2nd World War; then the communist coup d'état in 1948 and its' consequences and the Velvet Revolution in 1989). Also included were topics connected with the economical situation of Czechs and Germans before 1989 and now (majority of the surveyed people compared the Czech and German economics; mainly those features accompanying the economical differences between both states). Other narrative priorities came from the area which can be summarized as sociocultural (for example evaluation of German culture; German way of life; eating habits; etc.).

In biograms of respondents there were some topics reoccurring regularly; which can be divided into three groups for better orientation. The first group contains topics connected with so called character of German nation. The second, largest group contains opinions connected with German life style (eating habits, culture, art, life style). Finally, the third group consists of opinions of the surveyed connected to German language.

The most common stereotype in perceprion of nature of German nation; repeated by the majority of respondents, is connected to the dominant character of Germans. The typical German nature; as seen by Czech eyes of people living in the border area, is very confident; assertive; egoistic and loud. Some respondents saw this characteristics as the main hindrance to the steady co-existence of Germans and Czechs. The second; frequently mentioned phenomenon; connected to German nature, was sense for order and rules in general. Connected to this is; somehow fatal inability to break these rules of improvise.

Question of visible order on German side of border and its opposite; the mess on Czech side was frequently mentioned in the interviews. There is a great variety of similar contradicting stereotypes. The interviews showed that a great part of perceiving German and Czech nation is based on these opposites; their search and over-all view. That helps the clear distinction of Czech "us" and German "them".

This study offers one of many possible views on one part of Czech-Bavarian border, the region of Tachovsko. It could be useful to know how the stereotypes among people living on borders are formed; to identify the ways in which people describe and perceive "the other" (to indicate meanings of prejudices in common life and construct their identities as well).

I believe that reading this paper will help understanding one border region; that unveiling the destiny of people living there might explain a lot. The area of research provides a chance to compare data sets for the communities⁸ along Czech – German Border.

4.3 Zusammenfassung

Mit Themen der Stereotypen und Vorurteile in den gegenwärtigen tschechisch-deutschen Beziehungen befasste ich mich schon in meiner Diplomarbeit. Ein paar Jahre lang dauernde sozial-anthropologische Forschungen im Landkreis Tachov, die ich damals durchgeführt habe, wurden zur Grundlage auch für die anknüpfende Forschung angehoben, aus der meine Dissertationsarbeit entstanden ist.

Die Arbeit wurde aus der tschechischen Ansicht an die Problematik geschrieben, d.h. dass hier die Erkenntnisse von tschechisch sprechenden Befragten bearbeitet worden sind, die auf der tschechischen Seite der Grenze leben, die sich selber für Tschechen halten und die auch für Tschechen schon immer auch von ihrer Umgebung sowie Behörden gehalten worden sind. *Das Bild der Anderen ist also das Bild der Deutschen.*

Die Forschungsabsicht geht von der Annahme aus, dass die im tschechisch-deutschen Grenzgebiet lebenden Menschen tagtäglich durch Anwesenheit „der Anderen“ beeinflusst werden, was ihr Denken und gegenseitiges Ansehen auch beeinflusst. Stereotypen, Vorurteile, diverse Gestalten „nationaler Mythen“ und die beigemessenen Merkmale können dann die Bewegung und das Kontakt mit den Angehörigen des anderen Volkes vereinfachen.

Die Haupthypothese (Forschungsannahme) dieses Projektes war die Behauptung, dass die Tschechen gegenüber den Deutschen und Deutschland an sich stereotypische und vorurteilhafte Einstellungen hegen.

Ein Bestandteil der Hypothese ist auch die Behauptung, die Denkweise der im tschechisch-deutschen Grenzgebiet bzw. im Tachov-Landkreis lebenden Menschen ist immer stark von eingewurzelten Vorurteilen und Stereotypen gegenüber den Deutschen durchgedrungen.

Die wesentlichen Forschungsfragen waren wie folgt:

Welche sind die wesentlichen Eigenschaften und Fähigkeiten, die die Tschechen den Deutschen unterstellen?

⁸ Different but comparable areas.

Wie werden diese dann bewertet?

Welche Faktoren die Anschauung an die Deutschen gestalten?

Was die Tschechen für „Deutschtum“ halten?

Ob und ggf. wie die Stereotypen und Vorurteile das Verhalten und Handeln der Tschechen gegenüber den Deutschen beeinflussen?

Ob und ggf. wie sich diese Stereotypen und Vorurteile im Alltag auswirken?

Die wesentliche Methode der Datenerfassung waren halbstrukturierte Gespräche (semistructured interviewing). Ich nutze die biographische Methode und die Methode der oralen Geschichte.

Den wesentlichen Teil der Arbeit stellen Abschnitte der überschriebenen Gespräche dar, die ich im Terrain gemacht habe. Sie sind keineswegs weder sprachlich, grammatikalisch, noch stilistisch bearbeitet, und das um die maximal mögliche Authentizität zu erhalten.

Die Befragten haben während der Gespräche ein relativ reiches Material zur Identifizierung und Analyse dieser narrativen Prioritäten gewährt. Es handelte sich vor allem über Themen aus dem Bereich der sog. großen Geschichte (hier haben sich die Befragten vor allem an den zweiten Weltkrieg, desweiteren den kommunistischen Putsch 1948 und seine Auswirkungen und dann die sog. Samtige Revolution im J. 1989 erinnert). Desweiteren handelte es sich um Themen, die mit der wirtschaftlichen Lage der Tschechen und Deutschen vor 1989 und jetzt (die meisten Befragten beschäftigten sich mit einem Vergleich der Unterschiede zwischen der tschechischen und deutschen Wirtschaft, und vor allem dann mit dem Vergleich diese Phänomene, die wirtschaftliche Differenzen zwischen den beiden Staaten begleiten). Weitere narrative Prioritäten stammen aus dem Bereich, den man global als gesellschaftlich-kulturell nennen kann (dazu gehörte z.B. die Bewertung der deutschen Kultur, deutschen Lebensart und Essenkultur und ähnliches).

In den Biogrammen der Befragten wiederholten sich einige dominante Themen, die sich für bessere Orientierung in drei Hauptgruppen aufteilen lassen. Die erste Gruppe schließt die Themenkategorie ein, die sich auf den sog. Charakter der deutschen Nation bezieht. In die zweite, größte Gruppe gehören die die deutsche Lebensart betreffende Ansichten (Essenkultur, Kultur, Kunst, Lebensstil). In diese Gruppe wurden des Kontextes wegen auch die Themen eingeschlossen, die die Befragten eher im kleineren Maße sich auseinander gesetzt haben, die mit der politischen Geschichte und Gegenwart des deutschen Volkes zusammenhängen. Im Zusammenhang mit der Geschichte betonten die Befragten die Periode

des zweiten Weltkrieges und der damaligen politischen und sozial-kulturellen Situation sowohl in Deutschland, als auch auf dem Gebiet des Protektorats Böhmen und Mähren. Letztendlich die dritte große Gruppe bildeten dann die Stellungnahmen der Befragten, die im Zusammenhang mit der deutschen Sprache genannt werden.

Der üblichste Stereotyp in der Wahrnehmung des deutschen Volkes, der von der absoluten Mehrheit der Befragten wiederholt wurde, betrifft den dominanten Charakter der Deutschen. Die typische deutsche Natur, gesehen mit den Augen der Bewohner des tschechischen Grenzgebiets zeichnet sich durch Selbstbewusstsein, Selbstbehauptung, Egoismus und lautes Benehmen aus. Manche Befragten sehen gerade in diesen Merkmalen der deutschen Natur ein Hindernis im gemeinsamen gesellschaftlichen Zusammenleben der Tschechen und Deutschen. Der zweite am häufigsten im Zusammenhang mit der deutschen Natur erwähnten Phänomen ist der Sinn für Ordnung und die Ordnung allgemein. Damit hängt auch eine gewisse fatale Unfähigkeit diese Ordnungsregeln zu verletzen oder zu improvisieren.

Die Frage der sichtbaren Ordnung auf der deutschen Seite der Grenze und des Gegenteils, Unordnung auf der tschechischen Seite, wurde in den Gesprächen sehr häufig erwähnt. Es gibt eine große Menge ähnlicher gegensätzlichen Stereotypen. Aus den Gesprächen ergab sich sogar, dass die Wahrnehmungsmehrheit des tschechischen sowie deutschen Volkes baut eben auf Gegensätzen, auf dem Aussuchen und Pauschalisierung derer. Das dient zur klaren Ausgrenzung des tschechischen „Wir“ und des deutschen „Sie“.

Diese Studie bietet eine der mehreren möglichen Ansichten an einen Abschnitt der tschechisch-bayerischen Grenze, an den Tachov-Gebiet. Dieses Gebiet lag nie besonders im Zentrum des allgemeinen Interesses und dieses Gebiet wird auch von den Bewohnern selber angesichts der bewegten Geschichte für wurzellos gehalten, wo vieles komplizierter als woanders scheint. Ich hoffe, dass diese Studie ihren Beitrag zum Kennenlernen einer Grenzregion leistet, und dass die Schicksaalenthüllung der hier lebenden Menschen vielleicht auch manches erklärt.

5 Přehled literatury

Použitá a prostudovaná literatura

Allport, Gordon Willard: 2004 – O povaze předsudků. Praha: Prostor.

Anderson, Benedict: 2008 – Představy společnosti. Praha: Carolinum.

Assmann, Jan: 2001 – Kultura a paměť. Praha: Prostor.

Barth, Fredrik: 1969 – Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference. Oslo: Universitetsforlaget.

Bauman, Zygmunt, May, Tim: 2004 – Myslet sociologicky. Praha: Sociologické nakladatelství.

Brouček, Stanislav – Cvekl, Jiří – Hubinger, Václav – Grulich, Tomáš – Kořalka, Jiří – Uherek, Zdeněk – Vasiljev, Ivo: 1991 – Základní pojmy etnické teorie. *Český lid* 78: 237-257.

Dokoupil, Jaroslav: 2004 – Hranice a hraniční efekt. In: Jeřábek, Tomáš, Dokoupil, Jaroslav, Havlíček, Tomáš a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Praha: Academia: 47-58.

Dvořák, Robert: 2003 – Krajané či "nevítání cizinci": marginalizace a negativizace sudětoněmecké otázky ve vědomí poválečných generací novoosídleneckého pohraničí. Diplomová práce na Ústavu etnologie FF UK Praha.

Gellner, Ernest: 1993 – Národy a nacionalismus. Praha: Hříbal.

Gellner, Ernest: 2003 - Nacionalismus. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Giddens, Anthony: 1999 – Sociologie. Praha: Argo.

Grew, Raymond: 1986 – Konstrukce národní identity. In: Hroch, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha, Sociologické nakladatelství: 203-216.

Havlíček, Tomáš: 2004 – Teorie vymezení pohraničí. In: Jeřábek, Tomáš, Dokoupil, Jaroslav, Havlíček, Tomáš a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Praha: Academia: 59-66.

Heroldová, Iva: 1977 – K otázce integrace různorodých skupin osídlenců na Tachovsku. In Leščák, Milan: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. Bratislava: Veda: 174-178.

Heroldová, Iva: 1978 – Národopisná problematika novoosídleneckého pohraničí. *Český lid*: 4: 195-206.

Hlôšková, Hana: 1996 – Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii. *Slovenský národopis*

44: 319-333.

Hobsbawm, Eric: 1972 – Několik úvah o nacionalismu. In: Hroch, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha: Sociologické nakladatelství: 109-124.

Holý, Ladislav: 2001 – Malý český člověk a skvělý český národ : národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha, Slon.

Houžvička, Václav, Novotný, Lukáš, Brož, Miroslav: 2007 – Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: sebeidentifikace a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Houžvička, Václav: 1996 – Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí. Praha : Sociologický ústav.

Hroch, Miroslav: 2003 – Pohledy na národ a nacionalismus. Praha, Sociologické nakladatelství.

Jeřábek, Tomáš, Dokoupil, Jaroslav, Havlíček, Tomáš a kol.: 2004 – České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Praha: Academia.

Köferl, Josef: 1985 – Der politische Bezirk Tachau (herausgegeben 1890) und Supplement zur Heimatskunde des politischen Bezirkes Tachau (herausgegeben 1895). Geretsried.

Kotrbatá, Ivana: 2010a – "Ještě je 400 míst volných v tachovském okrese!" Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. století. In: *Český lid* 97/2010: 265-280.

Kotrbatá, Ivana: 2010b – Obraz Němce a němectví v biografickém vyprávění obyvatel Tachovska. In: *Ethnologia Actualis Slovaca* 10/2010: 152-168.

Kreisslová, Sandra: 2006 – Etnická identita německé menšiny na Chomutovku. Diplomová práce na KSV FF Univerzity Pardubice.

Krekovičová, Eva: 2001 – Medzi autoobrazom a heteroobrazom. In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno: Etnologický ústav AV ČR: 17-36.

Le Goff, Jacques: 2007 – Paměť a dějiny. Praha: Argo.

Mušinka, Mikuláš: 1981 – Folklórne tradície v súčasnej kultúre presídlencov z Rumunska v českom a moravskom pohraničí. *Národopisné informácie*: 12: 114-120.

Nedomová, Alena., Kostecký Tomáš: (1996) – Národní identita. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Nosková, Helena: 1980 – Příspěvek k osídlování Tachovska po roce 1945. *Sborník okresního muzea v Tachově*: 13: 30-34.

Nosková, Jana: 2007 – Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury. Brno: Ústav evropské etnologie.

- Otáhal, Milan, Vaněk, Miroslav: 1999 – Sto studentských revolucí. Praha, Lidové noviny.
- Otčenášek, Jaroslav: 2004 – Němci v Čechách po roce 1945 – Němci v západním Podještědí. Disertační práce na Ústavu etnologie FF UK Praha.
- Otčenášek, Jaroslav: 2007 – Němci v Čechách po roce 1945. Na příkladu západního Podještědí. Praha: Scriptorium a Etnologický ústav AV ČR.
- Peroutka, Ferdinand: 2001 – Jací jsme; Demokratický manifest. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví.
- Procházka, Zdeněk: 1994 – Český les – Tachovsko. Historicko-turistický průvodce. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa.
- Procházka, Zdeněk: 2003 – Sklářství v Českém lese. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Procházka, Zdeněk: 2007 – Tachov – město. Historicko-turistický průvodce. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa.
- Renan, Ernest: 1882 – Co je to národ? In: Hroch, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha: Sociologické nakladatelství: 24-35.
- Schallner, Dieter: 1998 – Obraz Němců a Německa v letech 1945-1947. Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa. In: In: Broklová, Eva, Křen, Jan (ed.): Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Praha: Karolinum: 236-252.
- Sidler, Lia: 1995 – Koncepty identity a etnické vzory identity v Bratislave. *Slovenský národopis* 43: 5-19.
- Skalník, Petr: 2008 – Opakované studie obcí. In: Skalník, Petr – Šavelková, Livia (eds.): Okno do antropologie. Pardubice: Univerzita Pardubice: 49-74.
- Smith, Anthony: 1991 – Etnický základ národní identity. In: Hroch, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus. Praha: Sociologické nakladatelství: 270-296.
- Stehlíková, Eva: 1998 – Aktuální kontexty obrazu Němce a Německa v české společnosti. In: Broklová, Eva, Křen, Jan (ed.): Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století. Praha: Karolinum: 253-267.
- Stöcklow, Josef: I/1878 – Geschichte der Stadt Tachau (Pragmatische Geschichte). Tachau.
- Stöcklow, Josef: II/1878 – Geschichte der Stadt Tachau (Kulturgeschichte). Tachau.
- Šatava, Leoš: 1994 – Etnicita a etnická problematika v současné Evropě: časová úvaha. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*, 1. Praha: *Studia Ethnographica VIII*: 41-46.
- Šatava, Leoš: 1996 – Etnicita - danajský dar v novém balení? In: *Acta Universitatis*

Carolinae - Philosophica et historica, 4. Praha: *Studia Ethnographica IX*: 107-114.

Štiess, Bedřich: 1955 – Kapitoly z dějin skelných hutí na býv. Panství Tachovském. Příspěvek k dějinám západočeských skláren. *Český lid*: 42: 265-270.

Štiess, Bedřich: 1959 – Z počátků sklárství na Tachovsku (Osudy skelných hutí v Schönwaldu a Waldheimu). *Český lid*: 46: 219-224.

Štiess, Bedřich: 1960 – Novoveská huť (Studie k dějinám skláren na Tachovsku). *Český lid*: 47: 220-223.

Tachau – Geschichte einer deutschen Stadt in Böhmen in Wort und Bild. 1994. München.

Uhlíková, Lucie 2001 – Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů. In: *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: 49-56.

Vančík, František: 1977 – Ukrajinská skupina na Tachovsku v západních Čechách. *Premeny l'udových tradicií v súčasnosti* 1: 182-190.

Vaněk, Miroslav: 2004 – Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Waldenberg, Marek: 2000 – Terminologie. Národ. Národnostní menšiny, národní otázky, národní ideologie. In: Hroch, Miroslav: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství: 418-444.

Zich, František, Houžvička, Václav, Jeřábek, Milan, Kastner, Quido: 1996 – Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.

Živná, Ctirada: 1981b – Příbuzenské vztahy a jejich úloha v životě slovenských reemigrantů z Rumunska. *Sborník okresního muzea v Tachově*: 14: 12-22.

Prameny

SOkA Tachov, MěNV Tachov, pamětní kniha Tachov I 1945–1958.

SOkA Tachov, MěNV Tachov, pamětní kniha Tachov I 1945–1958. SOkA Tachov, OsF Blobner, inventární číslo 1. Blobner, Anton: 1912 – Dějiny města Tachova s přihlédnutím k historii a panství okresu Tachov.

Kvalifikační práce

Beranová, Marcela: 2001 – Historie Tachova do roku 1623. Bakalářská práce. Katedra filosofie. Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni.

Brichtová, Jaroslava: 2009 – Genius loci vybraného českého města a jeho veřejný městský prostor: město Tachov. Bakalářská práce. Katedra filozofie. Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni.

Dvořáková, Kateřina: 2008 – Tachov v 1. polovině 20. století. Diplomová práce. Katedra historie. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni.

Grulich, Tomáš: 1980 – Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí. Diplomová práce. Katedra etnografie a folkloristiky. Fakulta filozofická Univerzity Karlovy v Praze.

Horáková, Marcela: 2007 – Kruh přátel hudby v Tachově. Diplomová práce. Katedra hudební kultury. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni.

Hypšová, Marika: 2006 – Josef Brabenec: sbormistr a pedagog. Diplomová práce. Katedra hudební kultury. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni

Kočárek, Tomáš: 2009 – Odsun Němců z bývalých politických okresů Tachov a Stříbro. Diplomová práce. Katedra historie. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni.

Kotrbatá, Ivana: 2007 – Česko-německé pohraničí: obraz toho druhého. Diplomová práce. Katedra sociálních věd. Fakulta filozofická Univerzity Pardubice.

Nosková, Helena: 1981 – Kalendářní obřadnost slovenských reemigrantů z Rumunska a její proměny v regionech západních Čech. Kandidátská práce. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha.

Petrášová, Markéta: 1981 – Etnické procesy v západočeském pohraničí: malá etnická skupina Ukrajinců - Rusínů na Tachovsku a Chebsku. Diplomová práce. Katedra etnografie a folkloristiky. Fakulta filozofická Univerzity Karlovy v Praze.

Poncarová, Ludmila: 2007 – Emilián Dekoj a jeho působení v kulturním životě Tachovska. Diplomová práce. Katedra hudební kultury. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni.

Sedláková, Žaneta: 2008 – Proměny krajiny v katastrálním území zaniklých obcí Střeble a Milíkov v kontextu vývoje Tachovska v 19. a 20. století. Bakalářská práce. Katedra antropologických a historických věd. Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni.

Srkalová, Lenka: 2008 – Hudební aktivity tachovské mládeže. Diplomová práce. Katedra hudební kultury. Fakulta pedagogická Západočeské univerzity v Plzni.

Wilflingová, Renata: 2007 – Pověsti města Tachova. Diplomová práce. Katedra sociálních věd. Fakulta filozofická Univerzity Pardubice.

Živná, Ctirada: 1981a – Etnické procesy v západočeském pohraničí ČSR: vývoj a úloha příbuzenského systému v procesu formování nové lokální společnosti u slovenských reemigrantů z rumunského Rudohoří v obci Hošťka v tachovském okrese. Diplomová práce. Katedra etnografie a folkloristiky. Fakulta filozofická Univerzity Karlovy v Praze.

Internetové zdroje:

<http://www.mmr.cz/Pro-media/Tiskove-zpravy/2008/Vyhlaseni-programu-preshranicni->

[spoluprace-CR-Bavo](#) [citace z 20-3-2011]

<http://www.sps-tachov.cz/home/spoluprace/preshr.html> [citace z 20-3-2011]

<http://www.zlatacesta.cz/preshranicni-spoluprace.html> [citace z 20-3-2011]

<http://www.facebook.com/group.php?gid=59676307375> [citace z 20-3-2011]

<http://www.facebook.com/group.php?gid=245699813045> [citace z 20-3-2011]

Přehled grafů

Graf č. 1 – Současné česko-německé vztahy v hodnocení dotazovaných

Graf č. 2 – Postoj dotazovaných k přeshraniční česko-německé spolupráci

Přehled obrázků

Obr. č. 1 Hranice a pohraničí

Obr. č. 2-6 Z výzkumného deníku I.-IV.

Obr. č. 7-11 Obrazy Němce a němectví I.-VI. (obr. 7 – autor si nepřál být uveden, obr. 8 – autor si nepřál být uveden, obr. 9 – autor: slečna R., obr. č. 10 – autor: pan Oldřich, obr. č. 11 – autor: D.K.).

Obr. č. 12-13 Němectví na Facebooku

Fotografická příloha (foto Ivana Kotrbatá)

Foto č. 1-3 Hraniční přechod Pavlův Studenec - Bärnau, pohled na bývalou českou celnici I-III.

Foto č. 4-6 Hraniční přechod Pavlův Studenec - Bärnau, pohled na bývalou německou celnici I-III.

Foto č. 7 Hraniční přechod Pavlův Studenec - Bärnau, detail hraničního patníku

Foto č. 8 Hraniční přechod Rozvadov - Weidhaus, pohled na bývalou starou českou celnici

Foto č. 9 Hraniční přechod Rozvadov - Weidhaus, pohled na bývalou starou německou celnici

Foto č. 10 Svatá Kateřina, část obce Rozvadov - reklamní billboard

6 Přílohy

6.1 Hranice a pohraničí

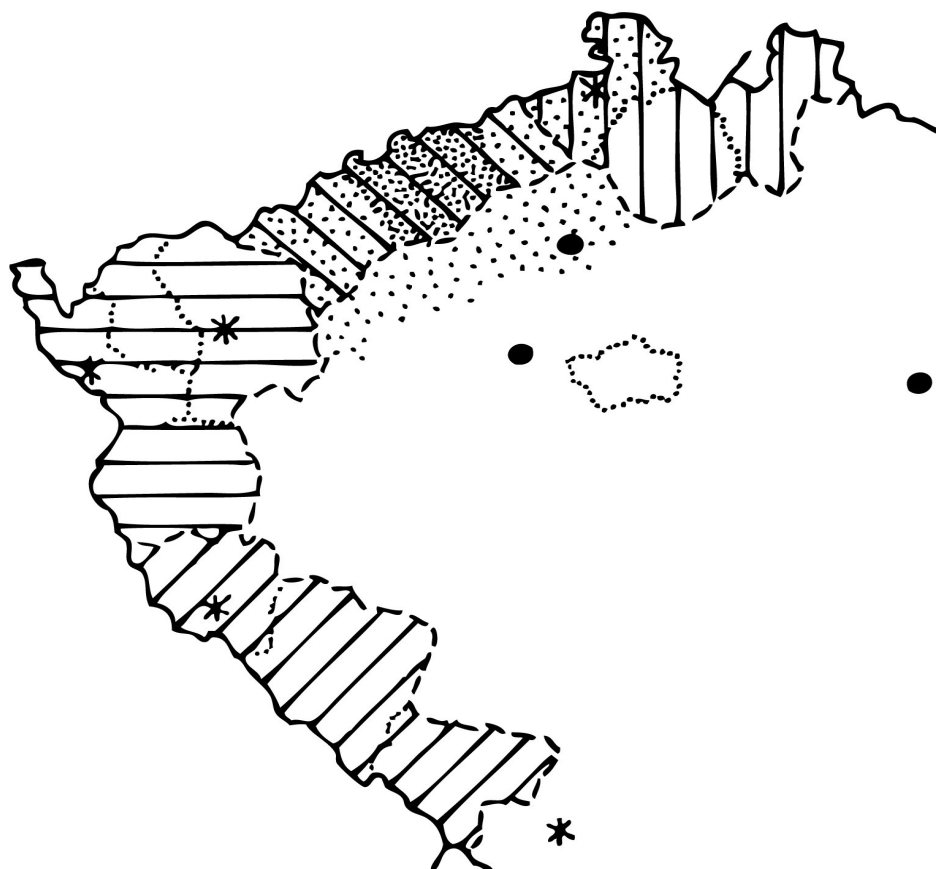
Mapa převzata z: Zich, František, Houžvička, Václav, Jeřábek, Milan, Kastner, Quido: 1996 - Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.

Mapa česko-německého pohraničí,

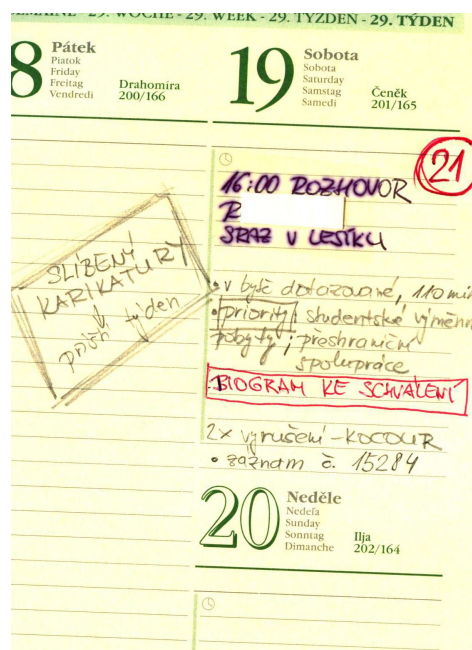
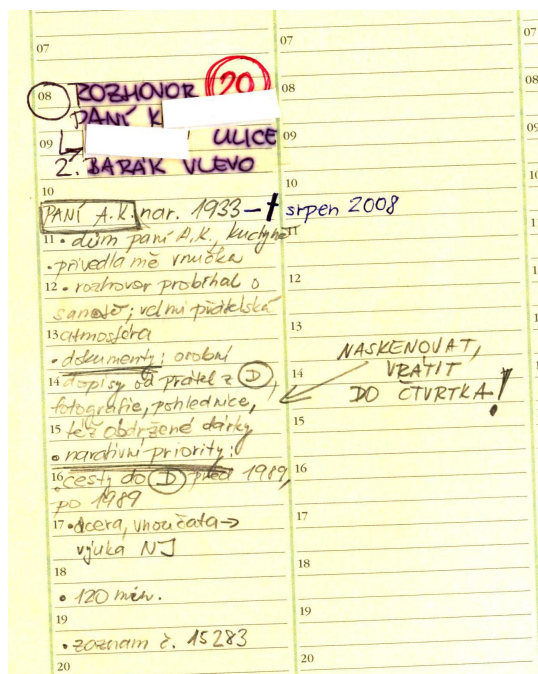
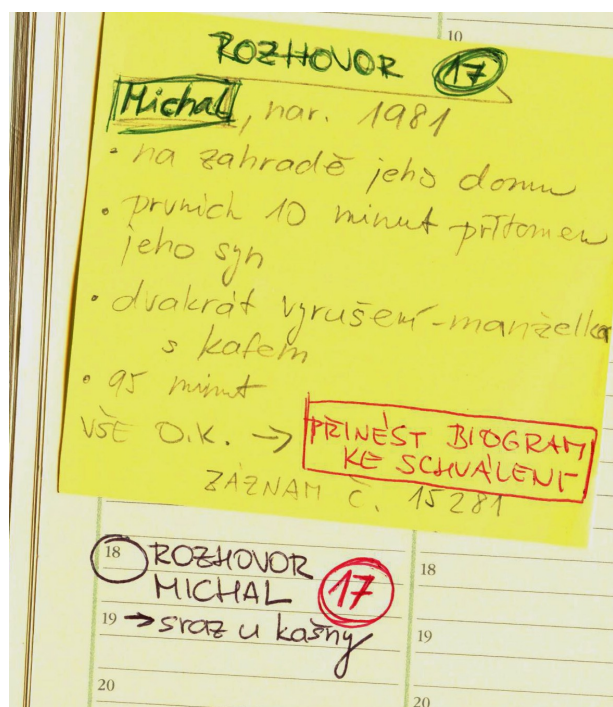
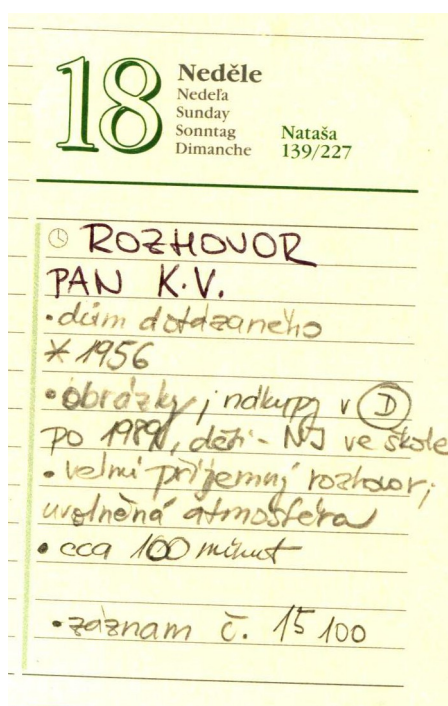
vymezeného pro sociologické šetření prostřednictvím sousedních okresů

Počet respondentů v dílčích oblastech

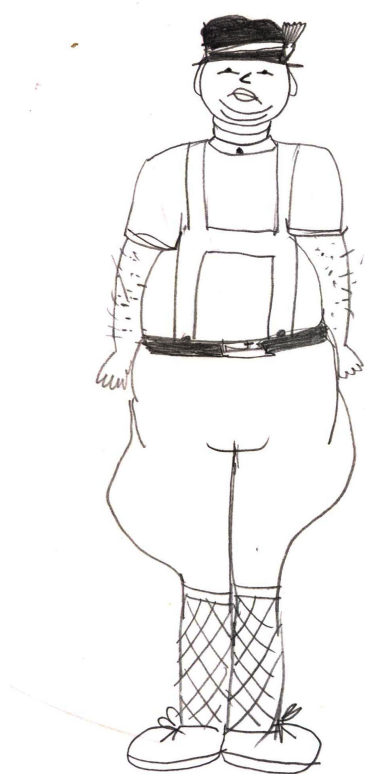
JIHOZÁPAD	/ JZ	233	///	VNITROZEMSKÝ VZOREK	140	●
ZÁPAD	/ Z	317	==	SEVEROZÁPADNÍ ČECHY	300	⋯
SEVEROZÁPAD	/ SZ	376	\\	NĚMEČTÍ NÁVŠTĚVNÍCI	160	*
SEVER	/ Z	310				
Č-N POHRANIČÍ		1236				

6.2 Z výzkumného deníku I.-IV.

6.3 Obrazy Němce a němectví I.-V.

obr. č. 7

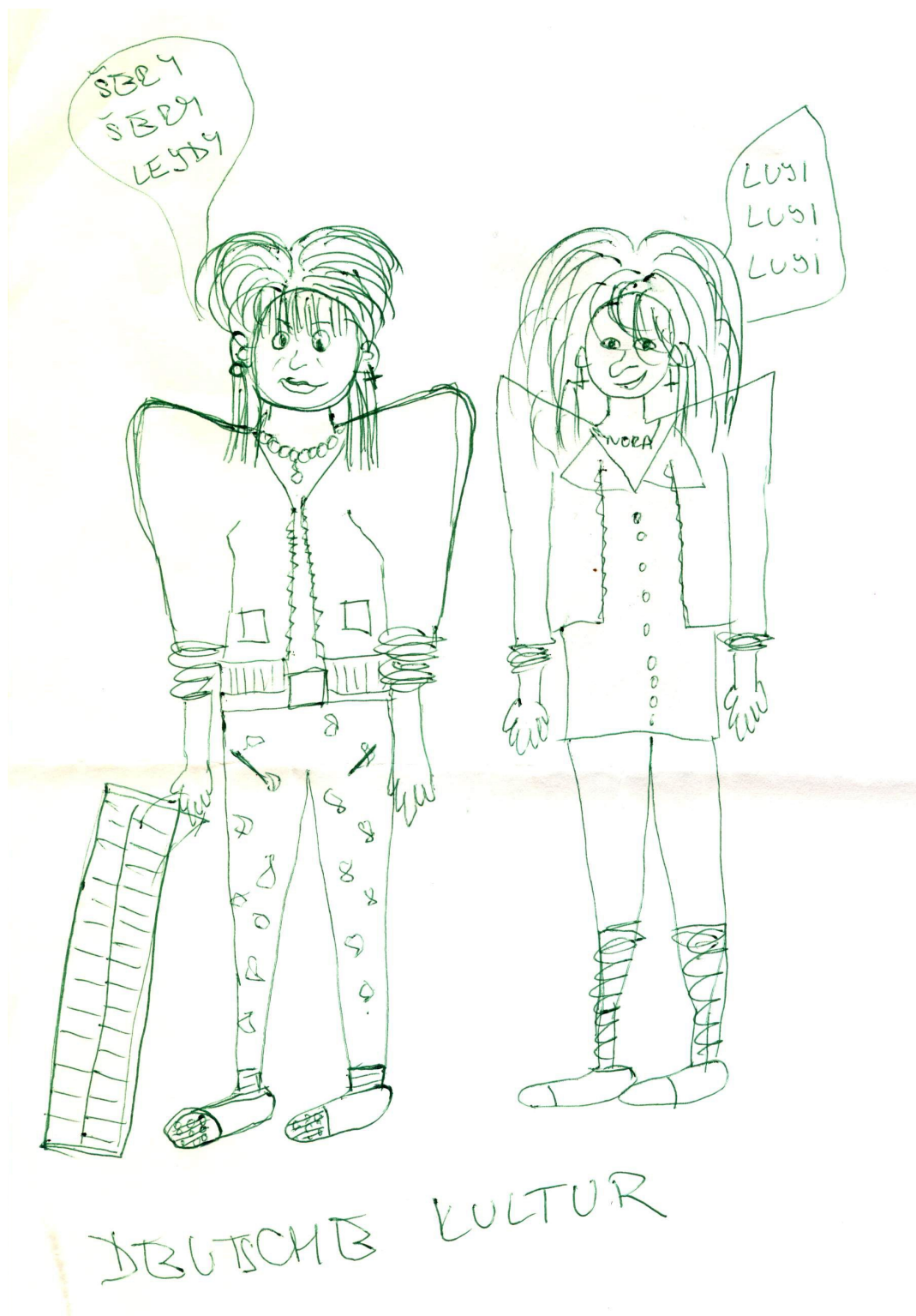

obr. č. 8

obr. č. 9

obr. č. 10

obr. č. 11

6.4 Němectví na Facebooku

Zdroj: <http://www.facebook.com/group.php?gid=59676307375> [citace z 20-3-2011]

Zdroj: <http://www.facebook.com/group.php?gid=245699813045> [citace z 20-3-2011]

facebook

Vyhledávání

Němectví

Připojit se

Zed'

Informace

Diskuze

Fotky

Základní informace

Název: Němectví

Kategorie: Zábava a umění - Humor

Popis: Němectví je v první řadě pojem. Němectví se dá provozovat v létě i v zimě, ve dne, v noci, uvnitř nebo venku, za každého počasí. Cílem Němectví je stav, nebo skutky jedince, nebo celé skupiny přátel, ve kterém vzniká veliká touha po primitivní zábavě, často za podpory společensky tolerovaných látek a poslechu sprosté hloupé muziky všeho druhu. Provozování Němectví velice často způsobuje různé reakce okolí. Lidé se buď neskonečně baví, anebo se cítí pohoršení. Obě tyto reakce vedou provozovatele Němectví k vlastnímu sebeuspokojení. (sbalit)

Typ skupiny podle soukromí: Otevřená: Veškerý obsah je veřejně přístupný.

Kontaktní informace

Lokalita: Jablonec nad Nisou, Czech Republic

Informace

Kategorie: Zábava a umění - Humor

Popis: Němectví je v první řadě pojem. Němectví se dá provozovat v létě i v zimě, ve dne, v noci, uvnitř nebo venku, za každého počasí. Cílem Němectví je stav, nebo skutky jedince, nebo celé skupiny přátel, ve kterém vzniká veliká touha po primitivní zábavě, často za podpory společensky tolerovaných látek a

facebook

Vyhledávání

Den Němectví

Připojit se

Zed'

Informace

Diskuze

Fotky

Video

Události

Základní informace

Název: Den Němectví

Kategorie: Organizace - Náboženské organizace

Popis: 12 března je den němectví.

Typ skupiny podle soukromí: Otevřená: Veškerý obsah je veřejně přístupný.

Informace

Kategorie: Organizace - Náboženské organizace

6.5 Fotografická příloha

Foto č. 1: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou českou celnici I

Foto č. 2: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou českou celnici II.

Foto č. 3: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou českou celnici III.

Foto č. 4: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou německou celnici I.

Foto č. 5: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou německou celnici II.

Foto č. 6: Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, pohled na bývalou německou celnici III.

Foto č. 7 Hraniční přechod Pavlův Studenec – Bärnau, detail hraničního patníku

Foto č. 8 Hraniční přechod Rozvadov – Weidhaus, pohled na bývalou starou českou celnici

Foto č. 9 Hraniční přechod Rozvadov – Weidhaus, pohled na bývalou starou německou celnici

Foto č. 10 Svatá Kateřina, část obce Rozvadov – reklamní billboard

6.6 Biogramy dotázaných

Paní K.

Paní K. (1933) se přistěhovala do Tachova za svým budoucím manželem na začátku 50. let. Oba pracovali v podniku Československé lesy. Manžel paní K. měl v Německu známého pana S., se kterým se poznal v Tachově těsně po 2. světové válce. Dlouhá léta probíhal mezi rodinou paní K. a jejich známými v Německu písemný kontakt, díky kterému si čeští manželé procvičovali němčinu. V roce 1987 se manželům K. podařilo do Německa vycestovat a u svých známých strávili dvoutýdenní dovolenou. Po roce 1989 se obě rodiny začaly pravidelně navštěvovat (přibližně dvakrát do roka). Tyto návštěvy skončily v roce 1997, kdy pan S. zemřel. Od té doby potkávala paní K. Němce jen velmi sporadicky, např. v obchodech. Paní K. podle svých slov už německy mluvit nedokáže.

Paní K. zemřela necelé dva měsíce od pořízení rozhovoru v nemocnici v Mariánských Lázních.

Slečna R.

Slečna R. (1983) žije od narození v Tachově (s výjimkou pěti let studia v Praze). Rodina jejího otce pochází z Německa, otec jí učil mluvit německy. Poprvé se do Německa podívala s rodiči v roce 1990. Přibližně v roce 1997 se zúčastnila výměnného studijního pobytu s partnerskou školou v Německu. Od té doby do Německa jezdí jen zřídka, především na nákupy. Žádné známé ani příbuzné v Německu již nemá.

Karel V.

Pan Karel (1956) se do Tachova přistěhoval ke své ženě na začátku 80. let. Pracuje jako dělník, v současnosti je v částečném invalidním důchodu. Německo navštívil pouze jednou, a to v roce 1990 (tato cesta se týkala nákupu elektroniky). Od té doby nemá o cesty do Německa zájem. Německy nehovoří (dle svých slov zná bezpečně pouze dvě slova – Bier a Brot). Jeho dcery se však německy naučily ve škole a občas tlumočí panu Karlovi dokumenty a filmy o 2. světové válce. Tyto filmy jsou velkým koníčkem pana Karla, který také uvedl, že obraz Německa, který bývá prezentován v těchto snímcích (se zřetelem na podíl Německa na rozpoutání světových válek), má částečně vliv na utváření jeho postoje k Němcům. Během

rozhovoru podal pan Karel zprostředkované svědectví o životních zážitcích svého souseda, který má chatu v Němci vyhledávané rekreační oblasti nedaleko Mariánských Lázní.

Michal

Pan Michal (1977) žil do svých 18 let s rodiči v Tachově. Poté se přestěhoval do Plané. Má středoškolské vzdělání. V roce 1999 získal práci v německé firmě sídlící v Mariánských Lázních. Od roku 2004 žije v Mariánských Lázních u své družky. Pracuje ve zmíněné firmě jako zaměstnanec (jméno firmy ani bližší charakteristiku pozice na které pracuje si nepřál uvést). Jeho nadřízení jsou Němci, kteří do firmy denně dojíždí z ústředí, které má sídlo v Německu. Jeho kolegové jsou bez výjimky Češi. Němčinu používá v práci každý den, ale spíše na pasivní úrovni (musí rozumět pokynům a vedení), sám však aktivně německy prakticky nehovoří.

Hana

Paní Hana (1961) pracovala do roku 1990 jako dělnice v Tachově. V roce 1990 se během jednoho výletu seznámila v Německu se svým budoucím manželem a po tříměsíční známosti přestěhovala do Německa. Zde se vdala, o pět let později se rozvedla a krátce nato znovu provdala. Druhé manželství bylo rozvedeno v roce 1998. Obě její manželství zůstala bezdětná. Po druhém rozvodu se paní Hana vrátila do České republiky a nyní žije v obci poblíž Plané. Je v invalidním důchodu. Kromě kamarádky Barbary, se kterou se poznala v průběhu svého prvního manželství, se nyní s žádnými Němci nestýká. S Barbarou se scházejí pravidelně jednou za půl roku v restauraci na Přimdě.

Interview 4 (dotázaný si nepřál uvést ani část svého jména)

Mladému muži z rozhovoru č. 5 je něco málo přes dvacet let. Po vyučení nemohl najít zaměstnání ve svém oboru a proto se rozhodl přijmout místo pomocné síly v kuchyni v restauraci v Rozvadově. Po dvou letech začal v restauraci příležitostně vypomáhat i jako číšník. Tak se seznámil se starším Němcem, od kterého dostal nabídku na sex za peníze. Odmítl pouze napoprvé; dnes si takto vydělává již třetím rokem. Má své stále zákazníky (v době rozhovoru to bylo přibližně dvacet mužů z Německa ve věku od 50 do 70 let). Pracuje pouze v Německu a jen s klienty z Německa. Nikdo z jeho rodiny ani přátel o tomto způsobu výdělku neví. Ve svém bydlišti vystupuje jako obchodní zástupce německé firmy. Pravdu zná pouze jeho partner. Díky vysokým výdělkům za poskytování sexuálních služeb si značně

zvýšil svůj životní standard - žije ve vlastním bytě, nakupuje pouze ve značkových obchodech. Německy příliš dobře nehovoří; jeho slovní zásoba se skládá z několika frází a nemnoha slov určených pro komunikaci s klienty. Do Německa jezdí za svými zákazníky a nebo na nákupy do Mnichova a Berlína. Jiné kontakty ani zájmy v Německu nemá. O budoucnosti příliš nepřemýšlí a o své práci říká, že ji bude dělat tak dlouho, dokud o něj bude zájem.

Pan P.

Pan P. (1936) je dle svých slov pan učitelský ve výslužbě. Od podzimu do jara bydlí pan J. V Praze, jaro a léto tráví na chalupě v Českém lese. Chalupu si pořídil s manželkou začátkem osmdesátých let. Na konci osmdesátých let se rozvedl a manželčinu polovinu chalupy odkoupil. Nyní se na chalupě schází se svými přáteli (spolužáky z vysoké školy nebo kolegy z bývalého zaměstnání), kteří sem dojíždějí z Prahy a jižních i východních Čech.

Pan P. se věnuje pěší turistice, za kterou občas jezdí také do Německa.

Slečna A.

Slečna A. (1976) se na Tachovsko přistěhovala s rodiči na začátku 80. let. Po maturitě na střední škole v Plzni začala studovat Vysokou školu ekonomickou v Praze, avšak po dvou letech odjela na popud svého tehdejšího přítele do Německa pracovat jako au pair. V menším městě nedaleko Kolína nad Rýnem zůstala slečna A. oproti původně plánovaným třem měsícům celý rok kvůli svému novému partnerovi (Němci), který podnikal v realitní oblasti. Přestěhovala se do jeho domu v Kolíně nad Rýnem. Po devíti měsících však A. tento vztah ukončila a vrátila se do České republiky. Několik následujících let žila v Praze a poté se vrátila zpět na Tachovsko. Vysokou školu nikdy nedokončila a dnes pracuje jako servírka v restauraci. V zaměstnání je jí výhodou znalost německého jazyka. Německo navštěvuje pouze za účelem nákupů, jiné vazby ani vztahy tam nemá.

Pan J.

Pan J. (1957) se narodil v Plzni. Na Tachovsko se přistěhoval za svojí manželkou v 70. letech. Je vdovec, žije v rodinném domku nedaleko Boru u Tachova. Má dva syny, kteří mají své rodiny a s panem J. nebydlí. Pan J. má základní vzdělání, po celý život pracoval jako lesní dělník. V době pořízení rozhovoru (srpen 2008) byl pátým rokem nezaměstnaný.

Slečna S.

Slečna S. (1986) žije v Tachově od narození. Je vyučena a se svým druhem má roční dceru, s níž je nyní na mateřské dovolené. V 90. letech často jezdila s rodiči do Německa navštěvovat rodinné známé. Tyto návštěvy skončily kvůli neshodám mezi oběma rodinami. Slečna S. ovládá němčinu na komunikativní úrovni, nemá problém domluvit se v obchodě nebo se zeptat na cestu. V jiných oblastech hovoru se ale cítí nejistá, protože nemá příliš velkou slovní zásobu. Do Německa jezdí jednou až dvakrát do měsíce jen za nákupy, které se odvíjejí zejména od potřeb její dcery. Její druh jí nedoprovází, především prý proto, že nemá rád nákupy a neumí německy.

Pan C.

Pan C. (1971) bydlí s rodinou v panelovém domě na sídlišti v Tachově. Má středoškolské vzdělání a podniká v oblasti, kterou si nepřeje specifikovat. Od roku 1990 pracoval v Německu v továrně jako dělník. Tam měl k dispozici ubytovnu a domů do Tachova jezdil vždy na víkendy. Po svatbě přestal na ubytovně bydlet začal do práce denně dojíždět. Tuto pracovní zkušenost hodnotí pozitivně v tom, že si vydělal peníze na byt a auto mnohem rychleji, než by to bylo možné v České republice. Celkem strávil prací v Německu 8 let. Uvedl, že se jeho vztahy k Němcům nejintenzivněji formovaly právě během této doby, zejména v souvislosti se špatnými vztahy s jeho nadřízenými.

Pan C. se intenzivně zajímá o lokální dění. Ze všech mých informátorů měl největší přehled o přeshraničních vztazích, o spolupráci měst a obcí Tachovska a jejich partnerských měst v Německu.

Paní H.

Paní H. (1927) je původem Němka, narozená v Tachově. 2. světovou válku paní H. v Tachově neprožila, byla totálně nasazena v severních Čechách. Přes velké problémy nakonec nebyla její rodina po 2. světové válce z Tachova odsunuta a paní H. se po skončení války do Tachova vrátila. Pracovala jako dělnice v tachovských podnicích. Jak říká, německy zapomněla a česky se nikdy nenaučila; prakticky celý život tak měla problémy s dorozumíváním. Manžel paní H. byl Čech a naučil jejich děti mluvit dobře česky (paní H. s nimi komunikovala směsicí němčiny a češtiny). V její řeči je patrný německý přízvuk a často používá germanismy či přímo německá slova, nenalezne-li v paměti český ekvivalent.

Paní H. je vdova a bydlí v domku nedaleko Tachova.

Interview vedené s paní H. patřilo k nejdelším, které jsem během výzkumu pořídila. Mezi narativní priority v tomto rozhovoru spadaly osobní prožitky z doby 2. světové války, dosídlení Tachovska od padesátých let a kontakty s příbuznými v Německu před a po roce 1989.

Jiří

Jiří (1984) studuje vysokou školu v Plzni, za rodiči do Tachova přijíždí na víkendy. Po maturitě si přes agenturu zajistil letní brigádu v hotelu v německých Alpách, kde měsíc pracoval jako pomocná síla v kuchyni. Jak říká, chtěl se hlavně zdokonalit v němčině, kterou se sice učil již od základní školy, ale stále nebyl schopen tento jazyk aktivně používat. Druhý měsíc se s přítelkyní vydali autostopem z Německa do Amsterdamu, kde utratili všechny vydělané peníze. Od té doby v Německu nebyl, nemá tam ani žádné známé či přátele.

Jiří při rozhovoru mluvil i o životních příbězích svých rodičů, zdůraznil zejména chvíle, kdy mu coby dospívajícímu líčili své zážitky z cest do tehdejší DDR.

Interview 8 (dotázaná si nepřála uvést ani část svého jména)

Přibližně pětadvacetiletá žena se narodila v Plané, celý život bydlí v Tachově. Vystudovala střední školu v Plzni, je vdaná a má dvě dcery. Se svým manželem již několik let nežije. Od osmdesátých let se jako samouk učila německy. Do Německa se podívala poprvé v roce 1990 a od té doby tam občas jezdila se svou rodinou na nákupy. Nyní jezdí do Německa už jen se svými dcerami, přibližně jednou za dva, tři měsíce, opět za účelem nákupů. Jiné vazby ani vztahy v Německu nemá.

Monika

Monika (1982) se narodila v Chebu, do Tachova se s matkou přistěhovala ve svých sedmi letech.

Moničin strýc emigroval v sedmdesátých letech do západního Německa, kde založil rodinu. Odtud často materiálně i finančně vypomáhal svým příbuzným, kteří zůstali v tehdejší Československu. Moničina matka měla tímto způsobem zajištěný přísun časopisu Burda, ze kterého šila sobě i Monice oblečení, Monika samotná pak dostávala množství hraček a dárků z Německa.

Po základní škole studovala Monika na učilišti v Mariánských Lázních. Tam bydlela na internátu a do Tachova jezdila za matkou na víkendy. Po vyučení začala pracovat mimo

obor jako prodavačka v Mariánských Lázních, kde se seznámila se svým budoucím manželem – Němcem. Vdávala se po roční známosti ve svých dvaceti letech, jejímu manželovi bylo 43 let. Jak říká, toužila po finančně zajištěném manželství a životě na „Západě“. Po svatbě začala žít s manželem v jeho domě v Německu, přibližně 300 km od českých hranic. S manželem spolu komunikovali německy. Zejména na začátku jejich vztahu bylo dorozumění velmi složité, protože Monika německy prakticky nehovořila (její manžel nerozumí česky vůbec). Začala tedy chodit na jazykové kurzy němčiny pro cizince, kde se seznámila s mužem, který jí nabídl práci v modelingu. Monika tak získala možnost se uplatnit, což vzhledem k jejímu vzdělání a neznalosti jazyka bylo dříve nemožné.

V současnosti tráví většinu času doma a stará se o domácnost. O dětech dosud s manželem neuvažují.

Eva

Eva (1977) pochází z malé obce ve středních Čechách. Již devátým rokem žije se svým manželem v obci nedaleko Rozvadova.

Příchod z vnitrozemí do pohraničí byl pro Evu složitý - dům jejího manžela nebyl v příliš dobrém stavu, neměla zde žádné přátele a podle svých slov si zde dosud příliš nezvykla. Po osmi letech manželství se Evě narodil syn. Za svými rodiči do středních Čech jezdí Eva se svou rodinou na návštěvu jen několikrát do roka.

Oldřich

Oldřich (1940) žije v Tachově od šedesátých let. Po příjezdu do města dostal k dispozici domek, který si vlastními silami opravil. Je vyučený, pracoval jako dělník, závozník, a v současné době je v důchodu.

Je vdovec, má dvě děti a čtyři vnoučata.

D.K.

D.K. (1980) se narodila v Plané, v Tachově žila s rodiči až do maturity. Poté začala studovat vysokou školu v Praze. Po promoci se v Praze usadila, našla si zde partnera a začala pracovat.

Do Tachova jezdí už jen za rodiči na návštěvu. Nicméně i přesto D. K. říká, že bydlí a pracuje v Praze, ale doma je v Tachově. Domov však omezuje pouze na rodinu a okruh blízkých přátel, nepočítá do něj město či místo jako takové.

Každý rok tráví D. K. tři týdny u přátel jejího přítele v Bavorsku. Německy stále ještě nemluví plynně, ale s porozuměním nemá problémy.